TIJDSCHRIFT VOOR **KUNST** & **CULTUUR** IN HET ONDERWIJS

JANUARI
2015
01

kz
KUNSTZONE

PROFESSIONELE RUIMTE VOOR DE DOCENT

'HET IS AAN JOU!'

COLOFON

KUNSTZONE
Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs nummer 1, januari 2015.
Kunstzone wordt uitgegeven door Stichting Kunstzone.

HOOFD - EN EINDREDACTIE

SASKIA VAN DER LINDEN
Hoofd-redactie

JUDITH BOESSEN
Hoofd-redactie

JAN VERSCHAEREN
Eindredactie

CLAIRE GOOSSENS
Eindredactie

Saskia van der Linden **// saskia@kunstzone.nl**
Judith Boessenr **// judith@kunstzone.nl**
Jan Verschaeren **// info@kunstone.nl**
Claire Goossens **// claire@kunstzone.nl**

REDACTIE

LISA VAN BENNEKOM
Muziek

JAN VAN GEMERT
Drama / Theater

AAFJE GERRITSE
PO

HENK LANGEN-HUIJSEN
Literatuur

PAUL ROOY-ACKERS
Dans

THEA VUIK
Beeldend

JANNEKE VAN WIJK
Beeldend / AV

REDACTIEMEDEWERKERS
Ursula van de Bunte
Heske ten Cate
Madelief Debeij
Joost Groeneboer
Thijs Tittse
Arjaan Verheule

Wilt u contact met de redactie? Zie onze website voor de email-adressen.

Stichting Kunstzone. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

AAN DEZE KUNSTZONE WERKEN DE VOLGENDE VAKVERENIGINGEN MEE

BDD
Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama // **www.docentendrama.nl**
NBDK
Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars //**www.nbdk.nl**
VLLT
Sectie Nederlands van Vereniging Leraren Levende Talen // **www.levendetalen.nl > Talensecties > Nederlands**
VLS
Vereniging Leraren Schoolmuziek //**www.vls-cmhf.nl**
Opzegtermijn: ieder jaar voor 1 oktober.
VONKC
Vereniging Onderwijs Kunst & Cultuur // **www.vonkc.nl**
Opzegtermijn: ieder jaar voor 1 november.

ABONNEMENT

Binnenland: € 49,75 // Buitenland: € 99,75
Het abonnementsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.
Opzegtermijn: ieder jaar voor 1 november.
ISSN: 1570-7989

VERKOOP ADVERTENTIES

Jan Verschaeren
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
Tel: (0546) 491745
jhav7608@xs4all.nl

STICHTING KUNSTZONE

Ineke Kitslaar
Baarzenstraat 19 A
5262 GD Vught
Tel: (073) 6578950
info@kunstzone.nl

WWW.KUNSTZONE.NL & VOLG ONS!

Volg ons op:
www.twitter.com/kunstzone
www.facebook.com/kunstzone.nl
www.youtube.com/user/kunstzone

LEGENDA

PO VO MBO HBO

ALGEMEEN BEELDEND MUZIEK DANS DRAMA

LITERATUUR MEDIA CKV

THEMA & COVER

THEMACOÖRDINATIE: Jan van Gemert en Henk Langenhuijsen
COVER: Ursula van de Bunte
FOTO: Ursula van de Bunte

VORMGEVING

ART DIRECTION & VORMGEVING
Marie José Kakebeeke // **mjk@mnbcom.nl**

DRUK

Veldhuis Media Raalte // **www.veldhuismedia.nl**

HELPDESK
ARBEIDSVOORWAARDEN VOOR VLS- EN VONKC-LEDEN

De *VONKC- en VLS-helpdesks* voor belangenbehartiging en arbeidsvoorwaarden worden bemand door Remko Littooij.
De spreekuren zijn geconcentreerd op een ochtend en een avond. Voor algemene en specifieke vragen kunt u op genoemde tijden bij de helpdesk terecht: Hoe zit het met mijn FPU?, Is mijn taakinvulling wel juist? Ik heb nog steeds geen benoemingsakte, wat nu? Enzovoort.

Handiger is om een e-mail te sturen met de uitleg van uw probleem. Zo kan de helpdesk een duidelijk antwoord formuleren dat u naar wens telefonisch of via e-mail terugontvangt.

Arbeidsvoorwaarden VLS/VONKC
t.a.v. Remko Littooij
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL ALMELO
(06) 16500695

E-mail VONKC:
arbeidsvoorwaarden@vonkc.nl
E-mail VLS:
arbeidsvoorwaarden@vls-cmhf.nl

TELEFONISCHE BEREIKBAARHEID HELPDESK
- maandagochtend van 9 tot 10 uur
- woensdagavond van 17 tot 19 uur

Als de helpdesk onbemand is of in gesprek, kunt u een bericht achterlaten. Dan wordt u zo spoedig mogelijk teruggebeld.

WAT JE MOET WETEN!
Zie pagina 49

THEMA: **PROFESSIONELE RUIMTE VOOR DE DOCENT**

06
DE LERAAR AAN HET ROER
Het belang van professionele ruimte en het creëren daarvan

10
DE SCHOOL ALS THEATERBEDRIJF
Klazien Fokker over een leeromgeving bieden als een echt bedrijf

12
DOCENTEN MOETEN KUNNEN DOEN WAAR ZE GOED IN ZIJN'
Ideeën over kunstonderwijs van Lucas Maassen

14
HALT HOUDEN OM VERDER TE KOMEN
Gert Biesta over de onderbreking als pedagogisch middel

16
ACTIEF BIJDRAGEN AAN FILMCOMMUNITY
De professionele ruimte van een filmdocent

17
WAT IS EEN SCHOOL, EIGENLIJK?
De grondbeginselen van The New School Collective

18
HET VAK DESIGN & MULTIMEDIA
Leerlingen uitdagen om out of the box te denken

20
'PROFESSIONEEL SAMENWERKEN LEVERT ENERGIE OP'
Interview met onderzoeker Cees van der Zwan

22
DRUIF
Jacques Blommestijn breekt uit het schoolse korset

24
DANSPASSIE
Nieuwe dansinspiratie op het Montessori College Aerdenhout

26
TERUGKIJKEND OP DE MASTER KUNSTEDUCATIE
Twee alumna's over wat de Master hen bracht

28
AGORA
Vrijheid voor leerlingen om zichzelf te ontwikkelen

30
NIEUWE VERBINDINGEN
Ontwikkeling van het kunstonderwijs in Noord-Ierland

32
EEN DAG UIT HET LEVEN VAN...
Belevenissen van een muziekdocent bij het Leerorkest

34
AANDACHT VOOR HET PROCES
Een gesprek over de tweestrijd van de leerkracht

36
AMBITIES IN HET ONDERWIJS KUNNEN OMHOOG
Jelmer Evers over het creëren van een verbetercultuur op de scholen

37
OUDE ROT IN EEN NIEUW JASJE
Hoe houdt docent Hans Bos het fris?

38
ZWEMMEN IN EEN POT MAYONAISE
Interview met Sjef Drummen, initiatiefnemer van een onderwijsconcept van de 21e eeuw

EN VERDER

02 Helpdesk VLS/VONKC
03 Inhoudsopgave
04 Redactioneel
04 Kunstzone Strip
05 De Starter: Imke Hoevenaars
08 Dag van het literatuuronderwijs
09 Pappen en nathouden
20 Kunstzone Cartoon
31 Krassen
40 Weerwerk
42 SKVR is geen partner op afstand
44 @Web: In de uitverkoop
46 nijntje, zestig jaar noeste arbeid
48 Kompas Cultuuronderwijs
49 Wat je moet weten!
50 Colouring lives
52 **Serie:** Creatieve Vitamine: Lessen voor docenten
Deel 1: Wat wil jij als docent bijdragen aan het onderwijs?
54 Toekomst maken
56 **Serie:** Van tekentafel tot digibord, Cultuureducatie met Kwaliteit in de praktijk
Deel 1: Terug naar de basis
58 Steiner in de Kunsthal
60 De kunst van het vinden
61 Digizone
62 Joseph Oubelkas inspireert
64 Boeksignalementen
65 Recensies
66 Actief met CKV

| woord vooraf |

Pastoe-, Ikea- of Lundia-docent?

Sommige mensen zijn erg blij als zij ergens gewoon een prachtige kast hebben kunnen kopen, als hun auto het doet zodra zij het contactsleuteltje omdraaien of wanneer de afdelingschef helder is in wat voor taken er op welke manier uitgevoerd moeten worden. Zij zetten in op 'genieten van het product' en 'vakmanschap in de uitvoering'. Andere mensen bouwen hun eigen kast, zelfs hun eigen houtkachel of huis, liggen uren onder hun oldtimer Saab, maken zelf jam en breien truien voor de hele familie. 'Ik moet er niet aan denken,' vindt de ene helft van de bevolking. Maar eerlijk gezegd kennen ook zij die voldoening en trots, dat plezier als het IKEA-bouwsel - na drie keer opnieuw beginnen - in elkaar zit. IKEA heeft bovendien erg goed nagedacht over wat wij als klant precies willen. Helemaal enthousiast werd ik bij die thermoskan waarvan de dop niet kwijt kán raken! En Lundia weet dat ook nog eens te combineren. Met Lundia kunnen we onze eigen kast maken en wel zó, dat hij precies is zoals we zelf willen.

Zelf kunnen kiezen, zelf de regie hebben en zelf maken geeft energie, ook als dat energie kost. Daaraan moest ik onlangs - op de terugreis van een studiedag - denken. Docenten vertellen me twee dingen. De ene groep zegt: 'We moeten al zoveel' en de tweede groep zegt: 'We kunnen zo weinig'. De eerste groep is soms zo vermoeid dat het plafond van hun kunnen bereikt is. Ik wil mijn docenten wel sparen, zegt een directeur dan. De andere groep barst van ideeën en is soms gefrustreerd. Ik wil mijn docenten wel tegen zichzelf beschermen, zegt de directeur dan. Het is niet zo dat die ene groep harder werkt dan de andere. Het is ook niet zo dat de ene groep op een andere school werkt, je vindt ze door elkaar heen op dezelfde werkplek. Waar lekt de energie van de ene groep dan naartoe? Waarom zien zoveel mensen op tegen vernieuwingen? Het leven en de samenleving verandert voortdurend. Daar mogen we als onderwijs toch niet aan voorbijgaan? Hoe komt het dat veel mensen in het onderwijs zich overvraagd voelen en hoe komt het dat anderen het gevoel hebben teveel gebonden te worden? Soms zo erg dat professionaliseren, bijscholen of extern advies de school binnenhalen, als negatief ervaren wordt? Het is voor onderwijsaanbieders daarom vaak een hele puzzel en ook experts weten soms niet hoe zij onderwijstheorie voor docenten beschikbaar moeten maken.

Antwoorden hebben we niet. Maar we vroegen ons wel af wat we zelf kunnen doen. Wat is de professionele ruimte van de vaklui binnen het cultuuronderwijs? Hoeveel ruimte is er, maar vooral, hoeveel ruimte kunnen en willen we zelf nemen? Het is ons vak, wij zijn de deskundigen. En nee, we hebben niet altijd het overzicht dat anderen hebben, maar we hebben wel een goed zicht op het onderwijzen zelf. In uw handen dertig pagina's die dit onderzoeken. Professionals binnen en buiten het onderwijs, praktijkmensen en theoretici, vernieuwers en versterkers: we hebben geprobeerd iedereen een plek te geven. Aan u de taak om - met kennis van buiten - de ruimte te nemen, in te vullen als vakman, en blijvend uw vak te verstaan.

In het vak-, sectie- en functiespecifieke deel van deze Kunstzone vindt u nijntje naast de Kunsthal en het werk van studenten. Van een hartverwarmend muziekproject tot en met een vervolg op ons leerlijnennummer. We hopen u weer aangenaam op de hoogte te brengen van de ontwikkelingen binnen uw vak. Maar mocht u vinden dat uw werk- of vakgebied onvoldoende aan bod komt en heeft u een goed idee, neem dan contact met ons op! Vandaag nog!

Saskia

DESTARTER

IMKE **HOEVENAARS**

Voor het eerst voor de klas, voor het eerst in de docentenkamer. Kunstzone stelt iedere keer een startende docent aan u voor middels een persoonlijk portret. **REDACTIE EN SAMENSTELLING: JANNEKE VAN WIJK**

Ik ben opgegroeid in een gezellig en fijn gezin met twee oudere broers en mijn ouders. Toen ik zeven was, begon ik fanatiek te sporten en startte ik met pianoles. Ik leerde snel en makkelijk. Door mijn ouders werd ik langs de lijn en aan de piano positief gestimuleerd. Ik heb ruim tien jaar privé pianoles aan huis gehad. Mijn docent was motiverend en probeerde aan te sluiten bij mijn niveau en interesse. Op de basisschool herinner ik me meester Ab. We zongen en hij speelde gitaar, dat vond ik super!

Als docent op de basisschool voelde ik me meteen thuis. De fantasie en het enthousiasme die bij de kinderen tijdens de lessen naar boven komen, sluiten aan bij hoe ik voor de klas sta. Gespannen was ik wel, want stel je voor dat de CD-speler weigert of de instrumenten niet werken. Improviseren heb ik ondertussen wel geleerd.
Mijn eerste les op de middelbare school had ik tot in de puntjes voorbereid en toch had ik het gevoel dat ik niet alles onder controle had. Dat 'controleding' heb ik moeten leren, dat was een hele klus!
Ik ben rustig en duidelijk als docent. Ik heb graag persoonlijk contact waardoor er een veilige sfeer hangt in mijn lessen. Voor muziek vind ik dat belangrijk, omdat ze opdrachten moeten uitvoeren die buiten hun straat liggen. Zelfvertrouwen, beheersing en samenwerking zijn dingen die terugkomen in mijn communicatie met leerlingen.
Mijn collega muziek is totaal anders. In het begin was de samenwerking even zoeken. Nu lopen we bij elkaar binnen tijdens de lessen. Hij neemt wat van mijn structuur over en ik van zijn vrije situatie. Dat mis ik met andere collega's. Iedereen is bezig met zijn eigen les, dat zou voor mij wel wat vrijer mogen. Hierdoor wordt de school meer een geheel in plaats van allemaal vakken en docenten apart. Omdat ik het gewend ben dat een collega binnen komt lopen, vind ik dat nu ook niet meer eng.

Op de basisscholen zijn de kinderen en leerkrachten blij met mijn muziekles. Dat geeft mij voldoening. Vooral als ik zie hoeveel de kinderen leren en hoe enthousiast de leerkrachten meedoen met mijn lessen. Hopelijk gaan zij ook in hun lessen met muziek aan de slag.

Muziek is een levendig vak waardoor veel dingen mogen en kunnen die bij andere vakken niet mogen. Er is vaker geluid en kinderen krijgen opdrachten met veel meer vrijheid. Niet alle kinderen en/of docenten kunnen daar tegen. Hierin ben ik nog steeds op zoek naar een goede balans. Soms wil ik ze inkaderen, dat geeft mij rust. En als ik ze loslaat, schieten ze buiten mijn grenzen. Dat vind ik lastig en een uitdaging van het vak.

CV IMKE

Geboortedatum: 13 juni 1989 **Woonplaats:** Tilburg **Opleiding:** Docent Muziek en master kunsteducatie **Beroep:** docent muziek op PO, VO en PABO; koordirigent **Werkplek:** 2College Ruiven, Fontys PABO Veghel en diverse basisscholen **Favoriete tv/film:** Wie is de Mol?, Expeditie Robinson **Favoriete muziek:** funk, soul, jazz, top 40 **Favoriete boek:** Ik lees zelden. Laatste boek: Inferno van Dan Brown **Favoriet gerecht:** tortillataart **Passies/ hobby's:** muziek en sport **Onmisbaar ding:** gezelligheid met vrienden, familie en partner

''IK OVERLEG MET VRIENDEN DIE MUZIEKDOCENT ZIJN. WE HEBBEN EEN DROPBOX WAAR WE DIT JAAR SAMEN MEE WERKEN. IDEAAL OM IETS NIEUWS UIT TE PROBEREN VAN EEN ANDER''

Muziek en de beeldende vakken vallen onder kunst en cultuur. De leerlingen krijgen één eindcijfer. Ik vind dat er te weinig wordt samengewerkt. We kunnen meer overkoepelende opdrachten verzorgen, maar dat is roostertechnisch lastig.
Inspiratie haal ik uit tijdschriften als *De Pyramide* of methodes als *Moet je doen* en *Eigen-wijs*. Even doorbladeren en dan komen de ideeën vanzelf. Ik overleg met vrienden die muziekdocent zijn. We hebben een Dropbox waar we samen mee werken. Ideaal om iets nieuws uit te proberen van een ander. Ik geef er wel mijn eigen draai aan. Ik maak mijn lesmateriaal zelf. Nu er in Nederland veel nieuwe leerlijnen worden geschreven, probeer ik daar met mijn onderwijs bij aan te sluiten. Ik kijk naar mijn lessen en vaak komt dat overeen. De leerlijnen dienen meer ter bewustwording van wat ik in de praktijk al doe. ❖

DE LERAAR AAN **HET ROER**

OVER HET BELANG VAN PROFESSIONELE RUIMTE EN HET CREËREN DAARVAN

Als je aan leerlingen vraagt wat een goede leraar is, hoeven ze er niet lang over na te denken. Ze kunnen vrijwel onmiddellijk een antwoord geven. Het verschil dat je maakt als leraar kan met vakmanschap en bevlogenheid te maken hebben, maar ook met duidelijkheid, consequent handelen, goed kunnen uitleggen, humor en oprechte aandacht voor de individuele leerling. Om verschil te maken is wel persoonlijke ruimte nodig. Veel docenten in met name de kunstvakken creëren die ruimte zelf. In Almere bijvoorbeeld heeft Klazien Fokker op het Arte College een theaterbedrijf als leeromgeving opgezet. In Boxtel zijn Debbie Verschuren en Kyra Melskens op het *Jacob-Roelandslyceum* met Community Art bezig. Deze Kunstzone biedt voorbeelden van professionals die ruimte creëren om hun passie en talenten in te zetten.

AUTEURS: JAN VAN GEMERT EN HENK LANGENHUIJSEN //

De leraar aan het roer. Foto: Henk Langenhuijsen

Formeel is de professionaliteit vastgelegd in de bekwaamheidseisen. Er ligt een nieuw voorstel hiervoor. Uit de competentieset die sinds 2006 bestaat, is een driedeling gelicht: vakinhoud, vakdidactiek en pedagogiek. Die dienen als kader voor het normeren van de bekwaamheid van de leraar op zowel bachelor als masterniveau. Het gaat hier om een basis op papier. De werkelijkheid is, zoals zo vaak, complexer. Leraren voelen zich vaak minder of helemaal niet als professional gezien. Denk aan de regeldruk die leraren als overbodige controle ervaren, extra tijd kost en ten koste gaat van het geven van goed onderwijs. Het gaat niet alleen om het administratieve werk, maar ook om het steeds wisselende overheidsbeleid.

ONDERWIJSVERNIEUWING VAN BOVENAF

De Commissie-Dijsselbloem, een parlementaire onderzoekscommissie die zich over onderwijsvernieuwingen boog, constateerde dat de politiek zich minder

moet bemoeien met het dagelijkse onderwijsproces en dit aan de leraren en ouders moet overlaten. Politiek draagvlak leek belangrijker dan het draagvlak in het onderwijs. In oktober jongstleden presenteerde de Onderwijsraad een onderzoek naar het effect van deze aanbevelingen. Heeft de politiek een lesje geleerd? Nee dus.
Een voorbeeld: toen onlangs IS-aanhangers in de Haagse Schilderswijk demonstreerden, pleitten de politici voor voorlichtingscursussen op scholen over antisemitisme. Nog steeds bemoeit de overheid zich graag met het onderwijs. De Onderwijsraad concludeert nu dat alle maatregelen het onderwijs wel hebben veranderd, maar zonder dat daar een duidelijke visie aan ten grondslag lag. De raad vindt het belangrijk dat beleid ontwikkeld wordt in samenspraak met álle belanghebbenden. Opnieuw komen er nu aanbevelingen om de overheid zich te laten beperken tot hoofdlijnen en het onderwijs over te laten aan de professionals. Echt nieuw is dit overigens niet. Al in 1993 noteerde de toenmalige minister van Onderwijs Jo Ritzen naar aanleiding van de beleidsnota *Vitaal leraarschap* het volgende: 'Onderwijsinstellingen zullen zich moeten ontwikkelen tot professionele arbeidsorganisaties. Ze zullen volop ontplooiingskansen moeten bieden aan leraren. De overheid wil daartoe gunstige voorwaarden scheppen. Dit kan door knellende regels te versoepelen en door overtollige regelgeving te schrappen.'
Gaat het de politiek nu lukken echt te veranderen? 'Stel je niet afhankelijk op,' stelt Femke Cools, onlangs uitgeroepen tot leraar van het jaar. 'Docenten hebben zelf een verantwoordelijkheid om dingen te veranderen. Laat je niet kisten en kom met goede initiatieven.'

"ER WORDEN TE VEEL DINGEN VOOR ONS GEREGELD, **TERWIJL ONZE EXPERTISE NIET WORDT BENUT"**

JOUW TOEGEVOEGDE WAARDE

Om de eigen kwaliteiten van leraren centraal te stellen is het nodig dat er een einde komt aan de afrekencultuur in het onderwijs. In de vorig jaar verschenen essaybundel *Het Alternatief* van Jelmer Evers en René Kneyber stellen beide docenten dat er in het onderwijs vooral gestuurd moet worden op vakmanschap en vertrouwen. In september dit jaar kwam Evers met een groep mensen uit het onderwijs en politici met een plan, getiteld *Samen Leren*, dat uitgebreid aandacht kreeg in de media. Conclusie is dat de ambitie in het onderwijs omhoog kan en dat het curriculum kan worden herzien en uitgewerkt door de beroepsgroep van leraren zelf. Ook pleiten ze voor een verbetercultuur op scholen met aandacht voor *peer review*.
Evers: 'Er worden te veel dingen voor ons geregeld, terwijl onze expertise niet wordt benut. Denk aan de zoveelste discussie over de verhouding tussen schoolexamens en centrale examens. Nu zijn we als docenten aan zet. Nog steeds heerst er teveel een moppercultuur. Docenten kunnen het verschil maken door eigenaarschap te nemen. Docenten kunnen meer in hun kracht gaan zitten. Hiervoor is een eigen zoektocht nodig en dat kan via vakbladen en sociale media.'

ONDERWIJSVERNIEUWING DOOR PIONIERENDE LERAREN

Mooie leerpunten over hoe innovaties van onderop vorm kunnen krijgen, komen uit het project Onderwijs Pioniers dat door de Onderwijscoöperatie wordt uitgevoerd op initiatief van Kennisland. De bedoeling

"LAAT JE NIET KISTEN **EN KOM MET GOEDE INITIATIEVEN"**

is om de eigen werkomgeving van pionierende leraren te verbeteren alsmede de school en het onderwijs als geheel. Leraren krijgen hiervoor een budget van 4000 euro en ondersteuning in de vorm van Pioniersdagen, een helpdesk, een netwerk van Pioniers en kans op de Onderwijs Pioniers Trofee. Daarmee krijgen pionierende leraren de ruimte en een podium om hun eigen werkomgeving te vernieuwen. Tegelijkertijd is het een leerervaring voor scholen om te vernieuwen van binnenuit. Onderwijs Pioniers maakt leraren eigenaar van vernieuwing op school en van hun eigen leerproces. Het is een antwoord op 'top-down'-vernieuwingen in het onderwijs zonder het betrekken van de leraren en hun professionele ruimte. Dit jaar zijn 45 leraren gestart met projecten als Online Geletterdheid, Flip de Klas en AR VideoLab. Enkele van de leerpunten zijn: 'groot denken maar klein beginnen', 'durf te delen, te vragen en te betrekken' en 'duurzaamheid ontstaat doordat anderen eigenaar worden'.

INSPIRATIE DOOR LESSEN VAN COLLEGA'S

Door met leraren onderling in gesprek te gaan over de lespraktijk kun je elkaar inspireren en kun je reflecteren op je eigen ontwikkeling. Peer review is een verzamelnaam voor allerlei vormen waarmee je deze professionele ontwikkeling kunt vormgeven. Het Talis onderzoek in opdracht van de OESO bevestigt opnieuw dat het werkt. Twee dansdocenten op het *Montessori College Aerdenhout* (zie pagina 24 en 25) zijn hierin zover gegaan dat ze samen een nieuwe opzet van hun lessen hebben gemaakt. Kunstvakdocenten werken door de interdisciplinaire opzet van CKV en met name ook in de onderbouw van het voortgezet onderwijs al veel samen. In het middelbaar beroepsonderwijs wordt steeds meer vanuit cross-overs gewerkt. Voor docenten die vaak alleen opereren, zoals docenten dans of drama, zijn er binnen hun vakverenigingen mogelijkheden om bij elkaar te komen en leservaringen uit te wisselen. Een veel gehanteerde vorm is collegiale consultatie, waarbij het gaat om het oplossen van een probleem binnen de lespraktijk. Bij intervisie gaat het om het uitwisselen van ervaringen. Bij collegiale visitatie gaat het om directe collega's een spiegel voor te houden. Zij komen gericht

in de les kijken en geven feedback. Nieuw is interscholaire visitatie, waarbij het draait om het uitwisselen van kennis met externen, met collega's van andere scholen, een vorm die veel gehanteerd wordt bij de CultuurProfielScholen.

PROFESSIONALISERING

Naast reflectie is gerichte scholing van belang. Steeds meer docenten kiezen voor het volgen van een masteropleiding. Er zijn in Nederland verschillende masteropleidingen kunsteducatie in respectievelijk Groningen, Amsterdam, Utrecht, Zwolle en Tilburg-Maastricht. De vakverenigingen voor kunstvakdocenten zoals BDD, NBDK, VLS en VONKC werken steeds meer samen in het aanbieden van scholingen. Denk aan de studiedag Kunst Algemeen van 8 januari 2015. VONKC (beeldend) organiseert kick-offs voor examens beeldende vakken en de BDD (drama) organiseerde onlangs bij ArtEZ de jaarlijkse vakconferentie. Ook het nationale Lerarencongres, in oktober jongstleden in Den Bosch, is een vorm van professionalisering. Het zijn bijeenkomsten van docenten die leren van elkaar.

DE LERAAR AAN HET ROER

Onderwijsvernieuwing van onderaf, samen het verschil durven maken, unieke kwaliteiten aanspreken en gerichte professionalisering zorgen ervoor dat leraren weer aan het roer komen. Hiermee zijn we een heel eind in de richting van een onderwijscultuur waarin de professional er weer toe doet. Wellicht

Theaterdocent Raoul op 't Hoog. Foto: Jan van Gemert

is dit ook een reden dat de populariteit van het lerarenberoep onder jongeren weer toeneemt. Baas in je eigen school zijn is ook goed voor de positie van het onderwijs in de kunstdisciplines. Het kunstonderwijs behoudt hiermee een eigen gezicht. Uiteindelijk profiteert vooral de leerling, want die kan zijn talenten optimaal tot ontwikkeling brengen als er onderwijs wordt verzorgd door gepassioneerde docenten. Gelukkig zijn die in het kunstonderwijs volop te vinden. Vernieuwingsprojecten maken er dan ook veel kans. Om veranderingen echt duurzaam te maken is zeggenschap van leraren onontbeerlijk. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- Onderwijspioniers > Video's en dossiers op **www.leraar24.nl**, **www.onderwijspioniers.nl**
- Artikel in Onderwijsinnovatie Open Universiteit, maart 2014; downloaden via **www.ou.nl/documents/10815/36324/OI_2014_1_praktischartikel.pdf**
- Peer review, Lerarenregister: **www.onderwijscooperatie.nl**
- Notitie Samen Leren: **www.jelmerevers.nl**

| terugblik |

DAG VAN HET LITERATUURONDERWIJS

DE DAG VAN HET LITERATUURONDERWIJS VOND PLAATS OP 11 NOVEMBER 2014 IN DE DOELEN TE ROTTERDAM. SPREKERS DIT JAAR WAREN ONDER ANDERE GEERT BUELENS, AIDAN CHAMBERS, ARNON GRUNBERG, JOKE VAN LEEUWEN, THOMAS VAESSENS, THEO WITTE EN ANNEJET VAN DER ZIJL. HET THEMA VAN DE TWAALFDE EDITIE VAN DEZE DAG VOOR DOCENTEN LITERATUUR HAD ALS THEMA 'LIJST OF LEZER?'.

Hoewel de leeslijst met uitsluitend 25 opgelegde canonieke werken sinds de invoering van de Tweede fase geen verplichting meer is, blijft er een spanningsveld tussen de termen 'lijst' en 'lezer' bestaan. Is de literatuurlijst leidend omdat cultuuroverdracht centraal staat? Of treedt hij meer op de achtergrond omdat de jonge lezer eerst aansluiting bij zijn belevingswereld zoekt in zijn literaire ontwikkeling? Hoe creëert een docent evenwicht tussen leesplezier, leesbevordering en cultuuroverdracht? Er waren workshops, lezingen, discussies, speeddates en masterclasses. Zo verkenden Carien Bakker en Clary Ravesloot of en hoe het kritisch beschouwen van cabaretteksten kan bijdragen aan het leren nadenken van leerlingen over maatschappelijk relevante vraagstukken. Docenten Nederlands Iris van Erve en Janneke Louwerse vroegen zich af: hoe houd je leerlingen gemotiveerd om 'schrijfkilometers' te maken zonder zelf om te komen in het nakijkwerk? Met een online podium, een blog. Op deze blog plaatsen alle leerlingen hun schrijfproducten en ontstaat er - niet als vanzelf, maar toch - een levendige interactie over interessante en actuele boeken. Een verslag in de vorm van een handboek met toepasbare lesideeën en doorlopende verdieping is gratis te downloaden via de website **www.dagvanhetliteratuuronderwijs.nl**.

Pappen en nathouden

REACTIE OCW OP HET ADVIES VAN DE VERKENNINGSCOMMISSIE KUNSTVAKKEN

AUTEURS: PIET HAGENAARS EN JUDITH BOESSEN // VO

BEGIN SEPTEMBER HEEFT STAATSSECRETARIS SANDER DEKKER (ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP) EEN UITVOERIGE REACTIE OP HET ADVIES *DE KUNST VAN HET NIEUWE: VIER DISCIPLINES, ÉÉN DOEL* NAAR DE VOORZITTER VAN DE TWEEDE KAMER DER STATEN GENERAAL GESTUURD. DE BELANGRIJKSTE VERANDERING TEN AANZIEN VAN DE KUNSTVAKKEN IN DE TWEEDE FASE VAN HAVO EN VWO IS DAT ER HELEMAAL NIETS VERANDERT! DE BESTAANDE SITUATIE BLIJFT GEHANDHAAFD EN DAARMEE GAAT DE STAATSECRETARIS VOORBIJ AAN HET ADVIES VAN DE VERKENNINGSCOMMISSIE.

De teleurstelling binnen het werkveld is groot. Allereerst heeft het ruim twee jaar geduurd voordat het departement van de Staatssecretaris met een reactie kwam. Maar daarnaast is er weinig begrip voor de inhoudelijke argumenten die Dekker aanhaalt. Zo zou er onder betrokken docenten te weinig draagvlak zijn voor het advies van de Verkenningscommissie. Maar er wordt binnen de kunstvakken, net zoals in de andere vakken, verschillend hierover gedacht. Vrijwel alle docenten zijn ervan overtuigd dat er iets moet gebeuren, maar zijn nog wel verdeeld over hoe deze verandering concreet tot stand moet worden gebracht.

Het in stand houden van de huidige situatie betekent echter alleen maar stagnatie. De examenvakken in de kunsten blijven versplinterd in kleine leergebieden waaraan verschillende achterliggende theorieën en opvattingen ten grondslag liggen. Leerlingen die op HAVO of VWO een kunstvak als examenvak kiezen en in het verlengde daarvan voor een vervolgopleiding in kunst of cultuur besluiten, beschikken dan ook niet over eenduidige kennis. Examenmakers blijven twee examens ontwikkelen, iets wat om economische redenen alleen al onwenselijk is. En tot slot blijken uitgevers nauwelijks nieuw lesmateriaal te ontwikkelen, iets dat nauw samen lijkt te hangen met het gegeven dat men immers vele 'soorten' materiaal moet ontwikkelen voor vakken die toch al een kleine markt beslaan.

Kunstvakdocentenorganisaties zoals VONKC, VLS, BDD, NBDK en KVDO maken zich ernstig zorgen hierover en vragen daarom met klem aan de Vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om de Staatssecretaris terdege te horen over zijn besluit. Want naar hun mening schuift Staatssecretaris Dekker zowel de opdracht aan de Verkenningscommissie als het advies van deze commissie te gemakkelijk opzij. Terwijl dit advies toch mede tot stand is gekomen dankzij de inbreng van ruim 300 vertegenwoordigers van de kunstvakken in de Tweede fase van het voortgezet onderwijs. De 'non-beslissing' die nu op tafel ligt, wordt dan ook beslist niet door het onderwijsveld gedragen.

In het vervolg hierop adviseren VONKC, VLS, BDD, NBDK en KVDO de Staatssecretaris om een Vernieuwingscommissie in te stellen om voor de kunstvakken in de Tweede fase van HAVO en VWO een nieuw examenprogramma te ontwikkelen, op basis van de adviezen van de Verkenningscommissie. We kunnen alleen maar hopen dat dit verzoek niet aan dovemansoren gericht zal zijn… ❖

| interview | met artistiek leider en docent Klazien Fokker

DE SCHOOL ALS *theaterbedrijf*

AUTEUR: PAUL ROOYACKERS // VO

Foto: Ursula van de Bunte

KLAZIEN FOKKER IS ARTISTIEK LEIDER (EN LID VAN DE DIRECTIE) VAN HET ARTE COLLEGE TE ALMERE. IN VIJF JAAR TIJD HEEFT ZIJ EEN BLOEIENDE KUNSTSECTIE UIT DE KLEI GETROKKEN, IN EEN GEBIED VAN ALMERE WAAR NAUWELIJKS EEN HUIS STOND TOEN ZE HIERAAN BEGON. EEN SCHOOL MET ALLE LEERWEGEN, VAN VMBO-KADER TOT VWO, WAAR ALLE LEERLINGEN NU EEN VERSTEVIGD CULTUUR- EN KUNSTPROFIEL MEEKRIJGEN. DAT GEBEURT IN HUN HELE LOOPBAAN GEDURENDE DE JAREN DAT EEN LEERLING OP DE SCHOOL ZIT.

Een school als theaterbedrijf: wat houdt dat in? Klazien Fokker, artistiek leider van het *Arte College*, vertelt. 'In het schoolplan staat dat onze school gezien moet worden als een theaterbedrijf. Er wordt geprobeerd leerlingen een leeromgeving te geven die gerelateerd is aan een realistisch bedrijf. We hebben gekozen voor het theaterbedrijf, wat betekent dat alle leerlingen binnen die situatie bepaalde dingen leren. Bijvoorbeeld: VMBO-KB-leerlingen kunnen Grafimedia of Theatervormgeving kiezen. Theatervormgeving impliceert een stukje decorbouw, facilitaire voorzieningen en een stukje PR, terwijl bij Grafimedia het ontwerpen en de theatertechniek centraal staan. VMBO-TL-leerlingen kunnen ook Grafimedia kiezen, of drama of beeldende vormgeving als examenvakken. Binnen de kunstvakken kunnen de leerlingen uiteindelijk een meesterproef doen: daarin laten ze zien wat hen in het theaterbedrijf het meest aanspreekt. Dus ze gaan opvoeren, kiezen voor achter de schermen of ze maken een gezamenlijk project. Daar sluiten ze hun schoolcarrière mee af. Op het HAVO en VWO kunnen de leerlingen drama als examenvak kiezen en krijgen ze drie uur in de week Atelier: daar zit het verplichte vak CKV in, met twee uur praktijkvakken waarin ze modulair kiezen wat ze willen doen. Dat is op het gebied van multimedia, drama, muziek en beeldende vorming. Dan kunnen ze iedere keer een module in dezelfde vakrichting kiezen of breed van het een naar het ander.
'De leerlingen, maar ook de docenten vinden dit leuk omdat ze iets kunnen aanbieden waar ze goed in zijn of waar hun fascinatie ligt. Een deel van de docenten zijn gastdocenten, die specialisaties hebben waar leerlingen dan op kunnen intekenen. Bijvoorbeeld: een beeldend kunstenaar die een bepaalde manier van werken heeft, een componist die componeerles-

"DOCENTEN ONTWIKKELEN SAMEN MODULES **EN GEVEN SAMEN LES"**

DE FUNCTIE VAN DE ARTISTIEK LEIDER

Klazien Fokker schreef het raamplan voor het theaterbedrijf en bedacht de naam van artistiek leider voor de schoolleider die dat in zijn portefeuille zou krijgen. De naam is niet helemaal dekkend, aldus Fokker, omdat het team de artisticiteit heeft in de uitvoering. Fokker bewaakt de grenzen, de doelstellingen, wat ze van plan zijn, initieert nieuwe plannen, is eindverantwoordelijke en onderhoudt ook de contacten met buiten. Studeren en creatieve ontwikkeling in evenwicht brengen is ook precies Fokkers ideaalbeeld dat ze voor ogen had toen ze hiermee begon.

GEBRUIK VAN NIEUWE MEDIA

Alle leerlingen hebben de beschikking over een laptop. Internet is natuurlijk een hulpmiddel dat ingezet wordt bij de onderzoeken. Er is een telefoonbeleid dat erop gericht is om de telefoon zo functioneel mogelijk inzetbaar te maken. Er is nog geen concreet beleid op het gebied van de nieuwe media. Op de website van de school - **www.artecollege.nl** - is het kunst- en cultuurbeleid na te lezen.

Foto: Reinard Haex

sen geeft, iemand die zang geeft met de bijbehorende techniek, mime. Binnen de kunstvakken hebben we mensen met verschillende expertises in huis, zodat we een gevarieerd programma kunnen aanbieden en leerlingen ook met verschillende stijlen van werken te maken krijgen. De school zet duidelijk in op een breed vlak, zodat het theaterbedrijf niet een loos geheel vormt maar onderbouwd kan functioneren.'

Is er sprake van extra gelden of mogelijkheden?

Fokker: 'De school is ontworpen op het gewone onderwijsconcept, maar we hebben heel rigoureuze keuzes gemaakt waar we de focus op leggen. En die focus is het theaterbedrijf. Dus alles wat we in het curriculum stoppen gaat daar over. Dat geeft leerlingen de ruimte om dat te doen. Er gebeurt weinig buitenschools, alles vindt plaats in de reguliere lestijden. Er zijn drie projectweken in het jaar waarin vakoverstijgend gewerkt wordt. Ieder leerjaar heeft dan een thema en rond dat thema werken de leerlingen aan theorie, doen onderzoek, doen inspiratie op buiten de school in de vorm van een workshop of excursie. Zoiets wordt afgesloten met een vorm van presentatie.'

Een doorsnee VMBO-leerling heeft bijvoorbeeld drie uren kunstvakken in de onderbouw, het Arte College heeft er zes! In de onderbouw betekent dit gedurende twee jaar: twee uur drama, twee uur muziek, twee uur beeldend. En in de eerste klas ook nog een uur dans.

"DOCENTEN VINDEN DIT LEUK OMDAT ZE IETS KUNNEN AANBIEDEN **WAAR ZE GOED IN ZIJN OF WAAR HUN FASCINATIE LIGT"**

Komen leerlingen dan niet alleen voor de creavakken?

'Het is moeilijk om leerlingen uit te leggen dat juist dat evenwicht belangrijk is, en dat het dus niet alleen gaat om de 'leuke dingen'. Ook de cognitieve vakken moeten, evenals de creatieve vakken, op een goed eindniveau afgesloten worden. Evengoed is bijvoorbeeld een groot deel van de VMBO-KB-leerlingen na de studie doorgegaan met theatertechniek. Er zijn een aantal leerlingen (TL-VMBO) doorgegaan in de muziek. We hebben echter niet het concept gekozen om leerlingen op te leiden voor de kunsten, maar omdat we vinden dat het een goede vorm van ontwikkeling is. Beide hersenhelften dienen aangesproken te worden. Men moet er een beter mens van worden.

Niet alle leerlingen blijven gefascineerd door alle jaren heen. Ik zie de uitdaging om voor de komende vijf jaar het programma zodanig bij te stellen dat iedereen zijn talenten optimaal kan ontwikkelen. Een leerling die gedurende zijn schoolcarrière erachter komt dat een kunstvak toch niet helemaal bij hem of haar past, zou ook zich verder moeten kunnen specialiseren in bijvoorbeeld de dichtkunst, schrijven of creatieve wiskunde.'

Wat is de passie van deze school?

Fokker: 'Er werkt hier een team met een enorme drive om te zoeken naar oplossingen buiten het reguliere onderwijskader. We werken bij de gewone lessen op leerpleinen en er zijn meerdere docenten op een plein aanwezig. Men maakt dan ook gebruik van elkaars expertise. Leerlingen - maar ook docenten - kunnen op deze manier samenwerken. Theorie en praktijk kunnen zo tegelijkertijd vorm krijgen. Qua inhoud gebeuren er zo al een heleboel interessante zaken. Docenten ontwikkelen samen modules en geven samen les. Logistiek is het een enorme klus om iedereen op de juiste plek te krijgen.' ❖

| interview | met ontwerper en docent Lucas Maassen

'DOCENTEN MOETEN KUNNEN DOEN **WAAR ZE GOED IN ZIJN'**

AUTEUR: JUDITH BOESSEN // HBO 6

Foto's: Lucas Maassen & Sons Furniture Factory

LUCAS MAASSEN, DE ONTWERPER DIE NOTA BENE ZIJN EIGEN KROOST INZET ALS ARBEIDSKRACHTEN IN ZIJN FAMILIEBEDRIJF, LEIDT ONZE TOEKOMSTIGE DOCENTEN BEELDENDE VORMING OP. KUNSTZONE IS RAZEND BENIEUWD NAAR ZIJN IDEEËN OVER KUNSTONDERWIJS EN WELKE TOEKOMST HIJ ZIET WEGGELEGD VOOR HET DOCENTSCHAP.

Lucas Maassen studeerde in 2003 af aan de *Design Academy*. Sindsdien maakt hij ogenschijnlijk 'normale' objecten. Kasten, tafels en stoelen zien er eerder 'gewoontjes' uit, maar bij nader inzien blijkt dat niet zo te zijn. De stoelen van Maassen kunnen zingen, of ze zijn van puur goud, of ze zijn zo minuscuul klein dat je ze alleen kunt bekijken onder een microscoop. Sinds enkele jaren runt hij ook een familiebedrijf met zijn drie schoolgaande zoontjes. Wie denkt dat het hem louter en alleen te doen is om de artistieke ontwikkeling van zijn kinderen heeft het mis. Het familiebedrijf is opgericht om de concurrentie aan te kunnen gaan met de Chinese markt en meubelgiganten als IKEA. Onze westerse verontwaardiging over kinderarbeid komt hierdoor in een nieuw licht te staan. Maar ook de vraag of je het vaderschap in kunt zetten als ontwerper, en of je kinderen daarbij mag gebruiken als 'gereedschap', is niet onomstreden. Naast het begeleiden van projecten voor de Design Academy is Lucas Maassen ook docent aan de *Academie voor Beeldende Vorming* in Tilburg.

Lucas, wat voor een docent ben jij?
'Ik zie mezelf eerder als ontwerper of kunstenaar en benader studenten dan ook langs deze weg. Ik vind het fijn om met jonge mensen ideeën te ontwikkelen, maar ben eigenlijk niet zo bewust pedagogisch bezig. Wat ik vooral probeer te doen, is het ontwikkelen van een onderzoekende attitude. Ik geloof niet zo in talent voor het kunstvak. Studenten moeten vooral willen, ze moeten ambitie hebben om hun grenzen te verleggen. Voor mij heeft het kunstvak vooral te maken met een houding. Ik heb natuurlijk meer ervaring en kennis dan studenten en vanuit deze context geef ik les. Maar sec genomen vind ik mezelf niet buitengewoon getalenteerd.'

Welke kenmerken moet een goede docent volgens jou hebben?
'Ik denk dat je heel veel verschillende goede docenten hebt. De een is verbaal heel sterk en kan studenten door middel van een inspirerend verhaal op weg helpen. Andere docenten zijn technisch heel goed en overtuigen door hun vakmanschap. Binnen het HBO is het docentschap toch vaak een individuele wisselwerking met een student. Je probeert een verbinding tot stand te brengen. Ik probeer enthousiasme over te dragen en het kunstvak vanuit deze passie vorm te geven. Je hebt toch wel een voorbeeldrol voor jonge mensen. Maar ik wil ook dat studenten tegen me aan botsen en de confrontatie opzoeken; daar worden ze autonoom van. In tegenstelling tot veel anderen vind ik dat het klimaat binnen een school niet alleen veilig moet zijn, er moet ook gezonde competitie op gang worden gebracht. Een veilige sfeer op school is soms contraproductief, want zo is het echte leven niet. Daar moet je eerlijk en professioneel over kunnen zijn.'

Hoe denk jij over het huidige kunstonderwijs?
'Ik heb weinig op met didacti-

"EEN VEILIGE SFEER OP SCHOOL **IS SOMS CONTRA-PRODUCTIEF"**

sche modellen. In het hoger onderwijs moeten studenten vooral geïnspireerd worden door hun docenten. Dat klinkt ouderwets, maar zo werkt het gewoon. Ik ben ook tegen allerlei competentiegerichte structuren. Het competentiegerichte onderwijs leidt op den duur tot middelmatigheid, omdat je zoveel dingen naast elkaar moet doen. Dat staat excellentie in de weg, want je kunt nergens echt goed in zijn. Het takenpakket van docenten is te breed geworden om inhoudelijke kwaliteit hoog te houden. Maar dit geldt trouwens net zo goed voor de studenten. We leunen nu te veel op systemen die eigenlijk niet werken. Er heerst een verstikkende en verwarrende sfeer in het hoger kunstonderwijs. Alles wordt vastgelegd in protocollen en regelgeving die vooral dienen om zaken te controleren en te meten. De vraag is of veel waardevolle zaken überhaupt wel gemeten kunnen worden. Want hoe maak je bijvoorbeeld bij studenten een attitude meetbaar? Wat we nodig hebben is een sfeer van vertrouwen, allereerst in de expertise van docenten, maar ook in hun verantwoordelijkheidsgevoel. Natuurlijk heb je structuur en context nodig, maar binnen deze beperking moet je onbeperkt te werk kunnen gaan.'

Wat zou er dan moeten veranderen?

'Allereerst wordt de taak van onderwijsmanagers totaal verkeerd geïnterpreteerd. Ik zie een manager vooral als een soort conciërge: hij of zij bewaakt de inhoud en draagt zorg voor het reilen en zeilen van de school. Een manager moet vooral faciliteren, hij moet ervoor zorgen dat zijn werknemers zo gemakkelijk mogelijk hun werk goed kunnen doen. Docenten moeten de kans krijgen om te excelleren in hun vakmanschap en expertise. Dat geeft voldoening en motivatie en komt iedereen ten goede. Wat je nu ziet gebeuren is dat er steeds meer randactiviteiten bij docenten worden gelegd. Het management stoot in feite heel veel administratieve en organisatorische taken af naar beneden. Dit alles gebeurt onder het mom van eigenaarschap en 'power to the people', maar in feite is het natuurlijk gewoon afschuiven. Als docent krijg je hierdoor steeds minder de kans om datgene te doen waar je werkelijk goed in bent.
Daarnaast mis ik ook een inhoudelijk discours bij docenten zelf. Zaken uit de actualiteit van de kunst en designwereld moeten hun ingang vinden in het kunstonderwijs, maar er wordt niet veel over gepraat. Ik ga deze dialoog wel aan, vooral door samenwerkingsverbanden te zoeken met die wereld buiten school. Ik zie dit ook echt als taak binnen mijn docentschap. Inspelen op de actualiteit, op wat er om je heen gebeurt. Dit maakt ook dat je lessen en je docentschap relevant blijven. Het vreemde is dat dit nauwelijks gewaardeerd wordt in het huidige systeem. Het wordt niet echt meegenomen in je taakomschrijving en er bestaat als het ware geen afvinkvakje voor. Terwijl dit juist zo belangrijk is: jonge mensen in contact brengen met de beroepspraktijk en de mensen die daar betekenis hebben.'

Je hebt heel wat aan te merken op het huidige kunstonderwijs. Hoe zie jij je toekomst als docent?

'Ik probeer mijn eigen pad te bewandelen en zo min mogelijk last te hebben van kaders die benauwen. Ik doe eigenlijk net of dat er niet is. In mijn eigen leven ben ik ervan overtuigd dat kunst, leven en liefde samen moeten gaan. Dit klinkt wat buitenissig, maar waarom grenzen trekken die er niet zijn? Ik hoop simpelweg dat ik met fijne mensen veel projecten kan realiseren, en dat speelt zich zowel binnen als buiten school af. Ik heb verder geen ambities, behalve dat.' ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> www.lucasmaassen.nl

| interview | met Gert Biestra

HALT HOUDEN *om verder te komen*

GERT BIESTA OVER DE ONDERBREKING ALS PEDAGOGISCH MIDDEL

AUTEUR: SASKIA VAN DER LINDEN //

ZIJN WE NET VERTROUWD MET LEARNING-CENTERED DENKEN MET RENDEMENTSEISEN OF JUIST MET DE LEERLING CENTRAAL ZETTEN, MET COMPETENTIES EN VAARDIGHEDEN, EN DAN VERSCHIJNT IN MEI 2013 GERT BIESTA'S *THE BEAUTIFUL RISK OF EDUCATION*. DAT STELT JUIST DIT ACCENT OP LEREN TER DISCUSSIE: WE MOGEN HET EINDELIJK WEER OVER ONDERWIJZEN HEBBEN. KLINKT TAMELIJK OUDERWETS, MAAR IS HET DAT WEL?

Hij is even in Nederland en ik ontmoet Gert Biesta aan de voet van de Erasmusbrug. Biesta schrijft filosofisch-pedagogische boeken die ons vragen om vertrouwde ideeën tegen het licht te houden. Om nu eens niet te denken vanuit de beklemmende eis om leerlingen klaar te stomen voor een veeleisende maatschappij. Want, zegt hij, 'wijzelf als volwassenen geven vorm aan de samenleving, en onderwijs moet leerlingen juist uitdagen een betrokken volwassenheid te ontwikkelen.' Wat betekent dit voor de docent?

The Beautiful Risk beschrijft eerst hoe pedagogisch denken sinds de jaren negentig gekleurd is door *leren*. Gaat het over onderwijs dan spreekt men over leren. Het creëerde een onderwijstaal met veel 'leer'-woorden, van leerrendement tot peerlearning. 'Maar dit biedt ons geen taal om over *onderwijzen* te spreken, want een leertheorie is nog geen onderwijstheorie,' zegt Biesta. 'Wat bij leertheorieën meestal buiten beeld blijft, is de doelvraag die drie domeinen kent: behalve kwalificatie, socialisatie ook *subjectificatie*.' Dus naast kennis, vaardigheden, houdingen en tradities, subjectificatie: 'Het volwassen worden dat gericht is op de vraag *hoe* iemand bestaat: op existentie.' Biesta verlegt in *The Beautiful Risk* het accent van leren naar onderwijzen en pleit voor een 'pedagogie van onderbreking' met als inzet 'een volwassen omgang met de ander en het andere mogelijk te maken'. Hij wijst op de 'zwakke kracht' van onderwijs: het is risicovol en zonder garanties en daar zit haar kracht. Opvallend in tijden waarin vooral gesproken wordt over effectiviteit, meetbaarheid en leerrendement.

PROFESSIONEEL OORDEEL

Gert Biesta is duidelijk: 'Onvolwassenheid kenmerkt zich door louter gedreven zijn door eigen verlangens, terwijl een volwassen perspectief altijd de vraag inbrengt of datgene wat ik wens, wenselijk is voor mijn leven met de ander en het andere. Precies dit is de pedagogische vraag die de persoonlijke ontwikkeling *onderbreekt*. Want als onderwijs inzet om een 'volwassene-in-de-wereld-zijn' mogelijk te maken, zullen docenten onderwijs zo vorm moeten geven dat dit soort vragen aan de orde kunnen komen. Dit vraagt om wat Biesta een 'professioneel oordeel' noemt.'

Biesta laat zien hoe docenten hun leerlingen een tweeledige waarheid bieden: de waarheid van nieuwe kennis plus de voorwaarden om waarheid te herkennen. Op de vraag hoe we dit praktisch kunnen zien, beschrijft hij hoe een docent een appèl op zijn leerlingen doet: 'In een goede dialoog komt altijd meer mee dan informatie. In potentie is er steeds de mogelijkheid van het aanspreken én aangesproken worden. Dan gaat het naast begrijpen ook *om gegrepen worden*. Na 'Begrijp ik dit?', komt de vraag 'Wat vraagt dit van mij?'. Dit is de existentiële vraag waarbij een docent begeleidt en

van de leerling wat betrokkenheid met de wereld vraagt.' Denkend aan een beginnend docent vraag ik of dit niet een zware verantwoordelijkheid is. Gewoon overdragen van de lesstof is al zo'n klus. 'Die verantwoordelijkheid voelt elke docent onbewust al. Bewustwording kan het zwaarder maken of openingen bieden om iets te doen. Je ziet jonge docenten vaak verzeild raken in een machtsspiraal. Als zij die strijd om macht kunnen omzetten naar vertrouwen dat zij iets te bieden hebben, namelijk een professioneel oordeel, kan die escalerende spiraal doorbroken worden.'

ONDERWIJSTAAL

Biesta onderscheidt zich van op *leren* gefocust onderwijs. Hij demonstreert hoe denken over onderwijs door taal gevormd wordt. Hij probeert ons vervolgens een taal te geven die verwoordt wat er speelt, opdat docenten beter uitdrukking kunnen geven aan hun rol. Toch is die taal - zoals een twitterdiscussie onlangs liet zien - niet eenvoudig.
Eerst het gevaar van een eenzijdig accent op leren. 'Die leerjargontaal ontneemt ons de mogelijkheid om over *onderwijs geven* te praten, terwijl dat is wat juffen, meesters, leraren en docenten doen. Het dwingt om in termen van meerwaarde voor het leerproces te spreken: leerrendement, leeropbrengsten en evidence-based leren.' Die terminologie kleurt onze ideeën over goed onderwijs met criteria die geen ruimte laten voor het onvoorspelbare, het experiment of fouten maken. Dit noemt Biesta 'de zwakke kracht van het onderwijs' waarbij rendement en effectiviteit nauwelijks meetbaar of gegarandeerd zijn. In evidence-based denken schuilt een tweede gevaar: uitgaande van de productiemetafoor sluit het alles uit waar vooraf geen rendement-zekerheid over bestaat. 'Een zekerheid die overigens op bepaalde onderwijsmomenten wel degelijk van belang kan zijn. Het probleem ontstaat wanneer onderwijsdoelen bepaald worden door bewijsbaarheid: wat niet aan wetenschappelijk onderzoek onderworpen kan worden, kan pedagogisch geen rol spelen.'

"ZOALS IK HET ZIE, ONDERBREEKT DE DOCENT DE OP ZICHZELF GERICHTE ONTWIKKELING VAN DE LERENDE, **OM HET DENKEN MOGELIJK TE MAKEN OVER WAT WENSELIJK IS VOOR DE WERELD**"

KRITISCHE HOUDING

Subjectificatie vraagt juist ruimte voor niet-evidence-based onderwijs: 'voor die fictie waarin je moet geloven om het onverwachte toe te laten.' Biesta spreekt over een positieve kwetsbaarheid, 'het prachtige risico van educatie'. 'Mij gaat het om gevoeligheid voor alle drie dimensies van onderwijs en ik wil gezamenlijk onderzoeken hoe we ook dat moment van subjectificatie kunnen invullen. Subject-zijn verwijst naar het IK dat iets kan ondernemen om de wereld vorm te geven en er tegelijk onderworpen aan is: naar het moment van handelen én verantwoordelijk zijn. Die subject-ness is overigens iets dat de leerling realiseert. De docent kan alleen openheid creëren, maar het niet bewerkstelligen.' Hierin is een cultuurkritiek te herkennen met vragen over hoe we onze samenleving willen inrichten, over waarom het Westen de individuele wensen voorop stelt. Maar er zijn in de moderne samenleving krachten die dergelijke vragen niet wenselijk vinden: uitgaan van eigen verlangens leidt immers tot koopgedrag en economische groei. In hoeverre wil een kritische docent tegemoet komen aan onderwijseisen die zo'n maatschappij stelt?

IN CONCURRENTIE?

Kom je op die manier wel toe aan de vakinhoud? 'Het ís je vak, niet iets dat je er apart bij doet en dus evenmin iets dat je zwakke leerlingen onthoudt.' Dat laatste verbaast Biesta mateloos. 'Ook zij kunnen naar aanleiding van een vak nadenken over wat de lesstof voor henzelf betekent.' Dat geldt voor alle vakken van natuurkunde tot muziek. De kunstvakken lijken bij uitstek geschikt voor existentiële vragen, maar het gaat niet om identiteit of expressie: 'Op de conferentie over *art education* woonde ik twee lezingen bij. Bij de eerste werd creativiteit opgevat als expressiviteit. Leerlingen moeten zichzelf leren uiten: ik kreeg het gevoel dat 'anything goes', zolang er maar expressief geuit wordt. Vervolgens liet een kunstenares juist zien hoe zij op verschillende niveaus ervaring had met weerstand. In zo'n proces bieden je eigen psyche en het materiaal weerstand. De wereld die niet aan jouw wensen tegemoet komt, biedt weerstand. Bij het spelen van een muziekstuk gaat het immers niet om een creatieve persoonlijke interpretatie. Het gaat er toch om dat je je verhoudt tot dat stuk zoals het gecomponeerd is? Dat je je dat, dwars tegen alle moeilijkheden in, eigen maakt zodat jij er toon aan kunt geven?'

MAAR TOCH...

Gecharmeerd van Critical Thinking Skills sputter ik nog een laatste keer tegen. Wat is het probleem met deze of de 21st Century Skills? 'Dat is een heel onpedagogisch idee! Alles wordt gewogen in praktisch nut: 21st Century Skills zijn van belang om 'te overleven in een sterk veranderende samenleving'. Men veronderstelt de omgeving als een vast gegeven en accepteert de wereld zoals aangetroffen. Stelt geen vragen en onderneemt niets om haar te veranderen. Skills zijn trucjes waarbij een mens zich eerder aanpast aan de situatie dan deze te wegen. Skills maken vragen over in wat voor wereld we willen leven, hoe we in de wereld staan en hoe we ons leven leiden, onzichtbaar.' Biesta spreekt van een gevaarlijke strategie en dit geldt ook voor 'eigenaar zijn van je leerproces' of 'zelfverantwoordelijk leren'. 'Het is de wereld op zijn kop. Natuurlijk creëert die eigen verantwoordelijkheid een andere betrokkenheid van de leerling. Maar deze is nooit verantwoordelijk voor het pedagogische proces. Leerling en docent hebben verschillende verantwoordelijkheden!'

NIET DE ENIGE

Zijn benadering is verrassend anders, maar Biesta ziet het niet als breuk en wil zeker geen eigen kerk oprichten. Als ik hem vraag naar de *Apologie van de school* (2013) van Jan Masschelein en Maarten Simons, herkent hij vergelijkbare ideeën en tendensen. 'Zij gaan uit van de school en kijken vervolgens naar de docent die volgens hen de wereld 'representeert'. Zoals ik het zie, onderbreekt de docent de op zichzelf gerichte ontwikkeling van de lerende, om het denken mogelijk te maken over wat wenselijk is voor die wereld. Existentiële vragen helpen bij volwassenwording. Volwassenheid zoals Hannah Arendt die benoemt als 'coming into the world'. Uiteindelijk worden het levende vragen die de leerling zichzelf stelt.' Ook het leren *ergens om geven* - idealen - en *ergens voor staan* - morele oriëntatie - van Stijn Sieckelinck doen denken aan de pedagogische onderbreking. Inderdaad, bevestigt Biesta, en dat doet hem weer denken aan Philippe Meirieu die spreekt over de taak van onderwijs als engageren en emanciperen.

DEMOCRATISCHE PROFESSIONAL

In *De vorming van een democratische professional* (2014) beschrijft Biesta hoe democratische tendensen na de jaren zestig uiteindelijk leidden tot verklanting, een afrekencultuur

en evidence-based werken. Eenmaal bewust van deze gevolgen kun je kritische vragen stellen en weigeren om er altijd in mee te gaan. Dat is de ruimte die je als professional moet claimen. Hij waarschuwt: 'Vaak lijk je je door zo'n weigering conservatief op te stellen. De uitdaging daarbij is in beeld te houden wat onderwijsprocessen beogen. Processen die een oordeel in zich dragen, kunnen niet alleen technisch van aard zijn.' Het vraagt educatieve wijsheid van de docent die immers de keuzes maakt en bepaalt, iets nieuws inbrengt en de jongere helpt zich los te maken van de logica van diens eigen grillen. Een educatieve wijsheid die risico toelaat.

Op weg naar huis zoek ik mijn geheugen af naar docenten met deze educatieve wijsheid. In eerste instantie wanhopig, maar voor ik thuis ben, weet ik: ze bestaan. Aan hen de taak om jonge leerkrachten te helpen bij hun prachtige risicovolle onderwijstaak. ❖

Saskia van der Linden schreef dit artikel als mede-oprichter van Stichting Eironeia. Zie ***www.stichting.eironeia.nl****.*

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Gert Biesta, hoogleraar educatieve theorie en beleid aan de *University of Luxembourg*, doet theoretisch en empirisch onderzoek met bijzondere interesse voor de relaties tussen onderwijs, democratie en burgerschap. **Zie www.gertbiesta.com**.
> *De vorming van de Democratische Professional* (Waardenwerk in het onderwijs, 2014).
> In het voorjaar van 2015 verschijnt de Nederlandse vertaling van *The Beautiful Risk of Education* (2013).

| interview | met Jasper Vreken

Actief bijdragen aan filmcommunity

DE PROFESSIONELE RUIMTE VAN EEN FILMDOCENT

AUTEUR: JANNEKE VAN WIJK // VO

JASPER VREKEN IS DOCENT FILM MAKEN OP HET *MONTESSORI LYCEUM* IN AMSTERDAM. HIJ IS EEN VAN DE OPRICHTERS VAN FILMDOCENTEN.NL, EEN COMMUNITY VOOR FILMDOCENTEN. IK SPREEK HEM TELEFONISCH. EEN PRAKTISCH EN GEDREVEN DOCENT, DIE OP EEN WILLEKEURIGE SCHOOLDAG RUIMTE VINDT OM MET MIJ IN GESPREK TE GAAN.

We bellen kort als de leerlingen buiten opnames maken. 'Ik was destijds zowel docent op het *Montessori College Oost* als op het *Montessori Lyceum West* in Amsterdam. Het viel mij op dat de ene school voornamelijk zwart was en de andere wit.' Tussen zijn antwoorden door klinken zinnen als: 'Ja Gino, dat is goed', 'Enge man? Ja, dat krijg je als je verkleed buiten loopt' en 'Dat is de power-knop'. Dan schakelt de filmdocent weer terug naar ons gesprek en zoomt in op zijn antwoord. 'Via het maken van een film wilde ik die twee werelden dichter bij elkaar brengen,' concludeert Jasper. Dat is ook een kwaliteit van leraar zijn, denk ik. Je aandacht kunnen verdelen over twee mensen en niet twee mensen tegelijkertijd halve aandacht geven. Het vervolg van het telefoongesprek vindt plaats na de les.

LERARENBEURS

Jasper is gek van films, hij heeft zijn lerarenbeurs gebruikt om de Video-Top cursus bij Open Studio te volgen. 'Ik wil nu een andere cursus volgen, maar het verzoek voor een beurs is afgewezen. Er is wel een scholingsbudget en ik krijg 59 uur voor deskundigheidsbevordering. De school pakt daar 18 uur van, ik hou dus 41 uur over.' Jasper rekent hardop: 'Een docent verdient netto ongeveer 15 euro per uur. Ik zou een cursus van 20 uur kunnen volgen. Die overige 20 uur zijn 20 keer 15, dat is 300 euro. In theorie zou ik dat zelf kunnen betalen. Maar dat doe je natuurlijk niet. Daarvoor is het scholingsbudget.'

SAMENWERKINGEN

Voor de inhoud en financiering van zijn onderwijs werkt Jasper samen met instellingen. Door samenwerking met Stichting De frisse blik kreeg de school een subsidie. Van dit geld zijn acht iMacs gekocht om reportages te monteren. Een gastdocent ondersteunt het project. Het Amsterdamse filmtheater Rialto is een tweede samenwerkingspartner. Leerlingen programmeren filmavonden rond een thema. Dit project won een paar jaar geleden een filmeducatieprijs en daarmee een bedrag van 3000 euro.
Samenwerking met collega's vindt Jasper op **Filmdocenten.nl**. Hier delen filmdocenten lessen met elkaar. 'Afgelopen zomervakantie had ik tijd om materiaal te uploaden. In vakanties is er meer rust en tijd om dat soort dingen te doen.' ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Ben je ook geïnteresseerd in film en onderwijs? Meld je dan bij **www.filmdocenten.nl**.

WAT IS EEN SCHOOL, EIGENLIJK?

OVER DE GRONDBEGINSELEN VAN THE NEW SCHOOL COLLECTIVE

Al een tijdje publiceert The New School Collective in Kunstzone posters met prikkelende stellingen. Maar wie of wat is The New School Collective, en wat doet het?

AUTEUR: MIRJAM VAN TILBURG //

In de zomer van 2013 lag er op mijn deurmat een brief en de krant. De brief was een uitnodiging van de gemeente om mijn dochter in te schrijven bij een school. In de krant stond een aankondiging van staatssecretaris Sander Dekker waarin hij toelicht dat hij ouders meer vrijheid wil geven bij het oprichten van een school. Stel, ik zou een school willen stichten voor mijn dochter, waar moet ik dan beginnen? Hoe zou een Do-It-Yourself-school eruit zien? Wat als ik met een groep kan beginnen met een blanco vel? Waar zet je je potlood als eerste neer? *Wat is een school, eigenlijk?*

Met de post in mijn hand werd ik overvallen door die vraag. Ik nam die naïeve vraag mee tijdens koffie-afspraken en ontdekte dat dit een belangrijke discussie opleverde. De één gaf als definitie het gebouw, de ander het docententeam en weer iemand anders een bepaalde periode uit je leven. Maurice de Hond stichtte een iPad-school, omdat zijn dochter vier jaar werd. Ik vond deze gesprekken over de definitie van het fenomeen 'school' waardevoller, omdat ze mij eigenaarschap gaven over het systeem waarin ik functioneer. Daarom organiseerde ik een avond met soep en uitzicht over Rotterdam om hier verder over te praten. Mijn gasten waren onderwijs- en kunstprofessionals.

Die eerste avond was vreemd. Het gesprek ging alle kanten op. Van voorbeelden van kunstprojecten tot pedagogische theorieën. De tweede avond vond plaats in een basisschool in een docentenkamer. Het was een avond waar we de anekdotes loslieten en deelden waarom we vonden dat er iets moest veranderen in het onderwijs. Het was de avond dat het niet meer mijn project was, maar T*he New School Collective* ontstond: een groeiend web van docenten en kunstprofessionals die samen het fenomeen 'school' artistiek willen herdefiniëren.

De avonden zijn altijd in de vrije uren van alle leden, dus wijn, kaasjes en chocola zijn de motor van de gesprekken. Er volgden vele ontmoetingen, zowel digitaal als fysiek. Bijvoorbeeld op Facebook, met op dit moment zo'n 450 leden en dagelijkse updates. Die updates kunnen variëren van speelfilms over scholen, projecten van kunstenaars, internationale literatuur, ontwerpen van schoolgebouwen en artikelen. Daarnaast organiseren we workshops, poneren we stellingen in Kunstzone en binnenkort sluiten we onderwijs- en kunstprofessionals 24 uur op in drie VMBO's om samen na te denken over het fenomeen 'school'. Regelmatig schuift er een gastexpert aan, bezoeken we een tentoonstelling of lezing. Samen vormen ze ons referentiekader, zoals de kritische pedagogiek, filosofie, architectuur en kunstsector. In de woorden van Jan Masschelein zijn we op zoek naar nieuwe leeromgevingen waar er ruimte is om de wereld aan te bieden en dingen te doen, leeromgevingen waar het gaat om met de ander te willen spreken.

Educatie is een activiteit van creatie (Biesta, 2014) en daarom is juist het referentiekader van de kunst essentieel. In de kunsten is er de afgelopen jaren sprake van een zogenaamde 'educational turn'. Kunstenaars hebben in diverse projecten de muren van scholen opgerekt, voorstellingen aan het licht gebracht en alternatieve methodieken ontwikkeld. Deze voorbeelden, met juist onverwachte perspectieven en de bredere internationale context, kunnen een inspiratiebron vormen voor de Nederlandse context. Waarom hebben we eigenlijk scholen en de leerplicht? Is school een gestructureerde voorbereiding op het werkzame leven of een vrijplaats voor het leren? Is dat om de economie te stimuleren (Troonrede 2014)? Of om onze kinderen voor te bereiden op de maatschappij en arbeidsmarkt (website Rijksoverheid)? Zijn kinderen niet al onderdeel van de maatschappij? En stimuleren wij de economie niet om onze kinderen goed onderwijs te kunnen geven?

The New School Collective heeft mij onderwezen. De wildgroei aan ontmoetingen, discussies en gesprekken hebben mijn denken verscherpt en verdiept. Ik begrijp nu waarom 'de school' zo onder druk staat, al heb ik nog geen antwoord op mijn vraag. Wat vind jij dat een school is? ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> **www.thenewschoolcollective.com**
> **www.facebook.com/groups/thenewschoolcollective**

Het kernteam van The New School Collective bestaat op het moment van schrijven uit: Yoeri Meessen (educatiecurator Witte de With), Ingrid Commandeur (course director Master education of art, Piet Zwart Instituut, Willem de Kooning Academie), Barry van Druten (kunstcoördinator Einstein Lyceum), Saskia van der Linden (hoofdredacteur Kunstzone en begeleider CultuurProfielScholen), Judith Vorwerk (educatiecoördinator TENT en Centrum Beeldende Kunst Rotterdam), Froukje van der Klundert (architect One Architecture), Edith Oostdijk (voormalig directeur VMBO Stip Dalton) en Mirjam van Tilburg (hogeschooldocent DBKV, Willem de Kooning Academie).

HET VAK *Design & Multimedia*

'IK DAAG MIJN LEERLINGEN UIT OM OUT OF THE BOX TE DENKEN'

Marisca Dittmer. Foto: Charlotte Akkermans

Leerlingen van het *Newmancollege* krijgen sinds september 2010 een speciaal vak: *Design & Multimedia (D&M)*. Muziekdocent Marisca Dittmer ontwikkelde samen met collega's dit creatieve vak, waarin tekenen, muziek en informatiekunde op een bijzondere manier samenkomen. Dittmer: 'Met het vak D&M verbreed ik mijn eigen horizon en help ik ook mijn leerlingen vooruit.'

AUTEUR: LISA VAN BENNEKOM // VO

Het *Newmancollege* in Breda heeft sinds het schooljaar 2009-2010 een technasiumafdeling, speciaal voor leerlingen met affiniteit met techniek. Om ook de creatieve leerlingen aan te spreken, ontwikkelde Marisca Dittmer samen met haar collega's rond dezelfde tijd het vak Design & Multimedia (D&M). Het bleek een gouden greep, want sindsdien heeft het Newmancollege meer aanmeldingen dan ze leerlingen kan plaatsen. In een filmpje op de website van de school vertelt een leerling enthousiast over D&M: 'Het is heel leuk! Je gaat met computers werken en leert over SketchUp, Flash en Photoshop. Maar we moeten ook instrumenten bespelen.'

Marisca Dittmer studeerde Hobo en Schoolmuziek aan het Conservatorium en begon in 2008 als muziekdocent op het Newmancollege. Maar van het geven van tradionele muzieklessen is al lang geen sprake meer. Ze vertelt: 'Niet alle leerlingen vonden de oude kunstvakken leuk. Met name de MAVO-leerlingen stonden niet te springen om noten te leren lezen of bezig te zijn met muziek die ze niet kenden. De docenten van de vakken muziek en tekenen kwamen toen op het idee om te gaan samenwerken.' Het resultaat van de samenwerking is D&M waarin drie vakken - muziek, tekenen en informatiekunde - samenkomen. Alle leerlingen krijgen D&M in de onderbouw en in de toekomst kunnen wellicht ook bovenbouwleerlingen voor dit vak gaan kiezen.

SOUNDSCAPE MAKEN

Tijdens D&M maken de leerlingen kennis met allerlei aspecten van vormgeving en ontwerpen. Dittmer geeft twee voorbeelden: 'De leerlingen krijgen de opdracht om een geluidscollage te maken. Ze gaan geluiden zoeken, opnemen en monteren en maken zo een *soundscape*. Vervolgens maken ze op papier een collage van zelf gecreëerde beelden die ze fotograferen. De foto's worden daarna met de computer zo bewerkt dat het beeld gaat bewegen. Een andere opdracht is het ontwerpen

van een eigen *game*. De leerlingen gaan bij hun game onder andere zelf de achtergrondmuziek componeren en ontwerpen de karakters.'

De computer speelt een belangrijke rol tijdens de lessen, omdat de verwerking van een opdracht altijd op de computer plaatsvindt. Maar de leerlingen gaan ook nog praktisch aan de slag met zingen en spelen, benadrukt Dittmer. 'In de geluidsstudio's kunnen leerlingen zang of instrumenten opnemen. Er zijn leerlingen die ook echt hun hobo, dwarsfluit of viool hiervoor meenemen. Ook wordt de studio gebruikt om geluidseffecten met stem of instrumenten op te nemen.'
Binnen de opdrachten is er ruimte voor de leerlingen om creatief te zijn en zich te onderscheiden. Ze kunnen hiermee zelfs bonuspunten verdienen. Dittmer legt uit: 'Als iedereen met hetzelfde muziekstuk komt of met dezelfde afbeeldingen, dan is het cijfer minder hoog dan wanneer ze iets componeren of ontwerpen waarmee ze zich onderscheiden van de anderen. Het is leuk om de leerlingen uit te dagen niet alleen braaf de lesbrief te volgen, maar *out of the box* te denken. Wat zou je nog meer kunnen doen met de opdracht?'

"EEN VOORDEEL IS DAT JE ALS COLLEGA'S **VEEL VAN ELKAAR KUNT LEREN"**

LEERPLEIN

Drie klassen werken bij D&M gelijktijdig aan opdrachten in een grote L-vormige ruimte: het leerplein. Op het leerplein bevindt zich een balie waar de leerlingen apparatuur zoals camera's en keyboards kunnen lenen, vier geluidsstudio's, een fotostudio en een greenscreen. Voor instructie zijn er twee beamers. Dittmer geeft dus altijd samen met twee collega's in één ruimte les.

'Om de samenwerking goed te laten verlopen hebben we duidelijke afspraken met elkaar gemaakt. Over hoe je met elkaar omgaat en welke regels we hanteren. Een voordeel van deze indeling is dat je als collega's veel van elkaar kunt leren. Je ziet elkaars stijl van lesgeven. Zo zijn de audio-docenten een stuk strenger en strikter. Je merkt dat zij al gewend zijn aan het werken met geluid. Nog een voordeel is dat je als docent andere klassen kunt helpen als je eigen klas goed aan de slag is.'

HOBBELS EN KUILEN

De invoering van het vak D&M is volgens Dittmer 'met hobbels en kuilen' verlopen. 'De nieuwe afdeling was - toen we begonnen met D&M - nog niet gebouwd. Drie jaar lang hebben we in ons eigen lokaal lesgegeven. Geen ideale situatie, want de lokalen lagen ver uit elkaar. Het was dus lastig om elkaar dingen te vragen. Maar nu de nieuwbouw klaar is, kunnen we oogsten.' Ook kregen de elf betrokken D&M-docenten coaching bij het leren samenwerken op een leerplein: 'Met een interne coach op school hebben we gesprekken gevoerd met als doel dat we een groep werden.' Voor Dittmer betekent de invoering van D&M dat ze veel nieuwe dingen leert: 'Omdat we zelf de opdrachten bedenken, leer ik over allerlei soorten software zoals het audioprogramma Audition en Premiere Pro. Ik heb ook een cursus Photoshop gevolgd.'

De docenten van D&M zijn op dit moment bezig met het opzetten van samenwerkingverbanden met vervolgopleidingen. 'Er zijn tegenwoordig veel opleidingen die iets met geluid, beeld en computers doen. Denk aan audiodesign, muziekjournalistiek, producer, gamedesign en de filmacademie. In de toekomst wil Dittmer met haar collega's meer opdrachten gaan bedenken die aansluiten bij de technasiumafdeling. 'Bij het technasium werken de leerlingen met opdrachtgevers. Bij D&M zouden ze bijvoorbeeld een reclame kunnen ontwikkelen voor een bedrijf.' ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Zie **www.newmancollege.nl.**

| interview | met onderzoeker Cees van der Zwan

'PROFESSIONEEL SAMENWERKEN *levert energie op'*

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN // VO / MBO

CEES VAN DER ZWAN VOERT ONDERZOEK UIT NAAR DE INNOVATIEBEREIDHEID VAN TEAMS. IN ZIJN ONDERZOEK LIGT DE FOCUS OP HET ONTDEKKEN VAN DE ENERGIESTROOM EN ENERGIEBRONNEN BINNEN EEN ORGANISATIE. MET BEHULP VAN HET KLEURENMODEL VAN PROFESSOR DE CALUWÉ PROBEERT HIJ VERVOLGENS, SAMEN MET DE TEAMS, VERANDERINGSPROCESSEN TE BEVORDEREN.

Cees van der Zwan. Foto: Corine Zijerveld

Onderwijs en werkdruk zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Timemanagement, delegeren en yoga zijn oplossingen die worden aangedragen. Natuurlijk, in het onderwijs ben je nooit klaar. Zeker voor taal- en kunstdocenten is het bijhouden van het vak alleen al een onmogelijke opgave: perfectionisme en een burn-out liggen in elkaars verlengde. Opmerkelijk genoeg gaan de meeste bestrijdingsplannen over beter omgaan met energieverslinders. Cees van der Zwan is als onderzoeker verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Vanuit een 'veranderkundige' benadering gaat hij niet uit van een probleem, maar van een mogelijkheid. Hij kijkt dus niet (alleen) naar de verslinders, maar juist en vooral naar de energiebronnen. Hij wil in kaart brengen hoe de energie van een organisatie stroomt en beter ingezet kan worden om werk- en veranderingsprocessen te bevorderen. Professionaliseren doe je immers samen.

ENERGIE

Momenteel licht Van der Zwan teams van een grote onderwijsorganisatie door. 'Het onderzoek draait centraal om de vraag: welke energie is er binnen een team aanwezig en in welke mate en wat kun je doen om dit te verbeteren? Het gaat niet om individuele energie, maar om de energie die mensen met elkaar in een samenwerking ervaren. Dat probeer ik samen met anderen in kaart te brengen. We weten uit eerder onderzoek dat een aantal factoren heel erg belangrijk is. Een van de factoren is de beleving van autonomie, een belangrijke energiebron. We gaan op zoek naar factoren die daaronder zitten en naar een mogelijke verklaring voor de aan- of afwezigheid van energie. Het is niet zeker of relaties aangetoond worden, maar ik hoop vast te stellen dat een goede sfeer de energie positief beïnvloedt.'

Van der Zwan stelt dat gevoel en beleving bij medewerkers belangrijk zijn. Hij realiseert zich dat dit niet wetenschappelijk klinkt en misschien zelfs als 'soft' weggezet kan worden, maar hij is niet bang om deze terminologie te gebruiken. 'Het is geen exact onderzoek, want we hebben het niet over energie die via het stopcontact naar ons toe komt, maar energie die mensen ervaren in de samenwerking, een subjectieve beleving dus. Dat proberen we vervolgens te objectiveren. In mijn onderzoek breng ik twee zienswijzen bij elkaar. In de eerste plaats: wat kun je doen om binnen

een team meer energie te laten stromen? Vervolgens probeer ik met behulp van het kleurenmodel van prof. De Caluwé, samen met het team, het veranderingsproces te beïnvloeden. Mijn onderzoek richt zich dus op de wat- én de hoe-vraag.'

TEAMS ZIJN UNIEK

Elk team verdient een unieke benadering vindt Van der Zwan. Geen enkel team is hetzelfde, iedere beleving is persoonlijk. Wat altijd geldt, is dat het mogelijk is om energie binnen een team zichtbaar en bespreekbaar te maken. De terugkoppeling van de resultaten uit het onderzoek naar het team is heel belangrijk. 'Teamleden krijgen een spiegel voorgehouden en daarna gaan we met hen in gesprek. Is het herkenbaar en wat is de consequentie? We gaan niets opleggen. We gaan wel uit van het positieve van mensen en de verwachting dat iedereen zo veel mogelijk energie aan het (samen)werken wil overhouden. Ik gun iedereen een prettige werkomgeving, maar ik weet dat het niet altijd eenvoudig is om diverse belangen en wensen op één lijn te krijgen. In mijn onderzoek stel ik veiligheid centraal. De onderzoeken worden anoniem ingevuld en er is sprake van vrijwilligheid. We gaan nooit in op individuele belevingen, maar kijken alleen naar het teamresultaat.'

Het is doodnormaal om verhoudingen in de klas te onderzoeken, maar voor docententeams is dit nog onwennig. Van der Zwan: 'Mijn onderzoek richt zich op publieke organisaties en scholen en strekt zich uit over een periode van enkele jaren. Ik hoop dat naar voren komt dat de verkregen inzichten ingezet kunnen worden om meer energie op te leveren, en dat teams vaker bereid zijn zich op deze manier te professionaliseren. Een team is meer dan een optelsom van individuele kwaliteiten en die gedachte is heel actueel. Uiteindelijk is mijn doel verbinden, mensen bij elkaar brengen. Ik wil theoretische concepten over leren en veranderen aan de praktijk koppelen. Als onderzoeker heb ik geen mening. Het is aan de organisatie zelf om te bepalen wat ze doen en hoe ze hun verantwoordelijkheid nemen.'

"IK HOOP VAST TE STELLEN DAT EEN GOEDE SFEER **DE ENERGIE POSITIEF BEÏNVLOEDT"**

DOCENTEN WILLEN RUST

Werk levert energie op. Teamspirit als perpetuum mobile. Het klinkt mooi, maar docenten halen hun energie veelal uit hun contacten met leerlingen; autonomie betekent doorgaans dat je de deur van je leslokaal, een zelf gecreëerd koninkrijk, kunt sluiten. Verder willen ze vooral met rust gelaten worden. Toch is er meer te halen. Van der Zwan: 'Wie zich als organisatie echt wil professionaliseren, realiseert zich dat het sociale kapitaal, de mensen op de werkvloer, de allerbelangrijkste investering is. Dat is niet soft, maar de harde werkelijkheid. Ik weet dat autonomie en wet- en regelgeving elkaar soms bijten en dat schoolorganisaties bestaan uit personen die hun eigenheid koesteren. Het is vreselijk lastig om te zorgen dat iedereen goed in zijn vel zit, maar het is ook belangrijk en uiteindelijk héél dankbaar.' ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Cees van der Zwan hoopt dat in de toekomst meer scholen gebruik gaan maken van zijn werkwijze. ROC's, VMBO-scholen en andere instellingen die belangstelling hebben voor het thema energie binnen teams kunnen met hem contact opnemen. Zie **www.newgo.nl**.

(cartoon)

DRUIF

HOE BREEK JE UIT HET SCHOOLSE KORSET?

Jacques Blommestijn is een bevlogen docent en kunstenaar, die het docentschap geheel naar zijn eigen hand heeft gezet en als docent de maximale ruimte inneemt. Zijn leerlingen gaan op excursie naar een garagedeurenshowroom en zijn pupillen exposeren geregeld op ongewone locaties zoals een gesloten moskee. Jacques is niet vies van humor en filosofie en lijkt de perfecte smeltkroes te zijn van absurditeit en intellectualiteit.
Wat beweegt hem?

AUTEUR: THIJS TITTSE // VO

Ik ga met Jacques in gesprek om erachter te komen hoe het hem is gelukt om het onderwijs geheel naar zijn persoonlijke smaak en voorkeur in te richten. Wat beweegt hem om leerlingen planken te laten bewerken, opdat de planken nog meer op planken lijken? Hoe motiveert hij leerlingen en hoe overtuigt hij de directie dat de opdrachten en lessen die hij geeft, hoe gek ze ook zijn, in het curriculum van de leerlijn passen?

Voor aanvang van dit gesprek had ik op een verfrommeld papiertje een structuur bedacht. Maar Jacques, zo eigen als hij is, had zijn eigen ideeën over de structuur van het gesprek. Voor de chronologie en de begrijpelijkheid leek het Jacques aardig om eerst de belemmeringen van de school als instituut te bespreken. Wat kan je als docent tegenhouden om je lessen zo in te richten zoals jij denkt dat het goed is? Om vervolgens te bespreken hoe je wél die ruimte als docent kan innemen, en hoe je buiten de school kan treden om met leerlingen kunst te maken waar je zelf helemaal achter staat.

SCHOOLKUNST

Als beginnend docent is het lastig om gelijk je eigen draai te vinden in een school. Je maakt je zorgen of de leerlingen je wel 'leuk' vinden en of ze je opdrachten wel 'leuk' vinden. Je wilt graag dat je collega's en de ouders de resultaten van je opdrachten 'mooi' vinden. En niet te vergeten, de directie. Als je als docent rekening gaat houden met al deze verschillende smaken, ontstaat er een gemiddelde smaak, ontstaat er schoolkunst die iedereen weet te waarderen.
De opdrachten die Jacques in het prille begin van zijn carrière gaf, waren ook geconformeerd aan de algemeen heersende smaak. Veilige, docentgebonden opdrachten waar het resultaat van de opdracht bij het begin vaststaat. En dat vond hij aanvankelijk eigenlijk best wel fijn. Het is alsof je een soort juridisch contract aangaat met je leerlingen. Je geeft ze een checklist met doelen die ze allemaal netjes kunnen afvinken. Maar dat heeft natuurlijk niks te maken met wat je als kunstdocent zou willen bereiken. Door het instituut school wordt je in een zelfgekozen keurslijf geschoven. Tot je erachter komt dat je alles wat je op de academie hebt geleerd, en alles wat kunst kunst maakt, hebt verworpen.
Bij Jacques kwam na zijn eerste jaren als docent het besef dat hij niet als een hopeloos bungelend slachtoffer onder aan de ladder hangt die het onderwijs heet. Wie bepaalt eigenlijk dat je je aan het keurslijf van het instituut moet houden?

Wie bepaalt dat je truttige 'laten-we-pop-art-imiteren'-werkjes moet maken? De enige die ervoor kan zorgen dat je als docent ruimte kan innemen, ben je zelf Jacques kwam tot het besef dat het wel degelijk mogelijk is om als docent je ruimte in te nemen, en daarmee ook ruimte voor je leerlingen. Maar dat moet je wel willen en dat moet je ook kunnen.

JEZELF BEVRIJDEN

Om jezelf uit je zelfgekozen 'schoolkorset' te persen, je te bevrijden van middelmatigheid, moet je je vak verstaan en doen waarin je geïnteresseerd bent: kunst. Jacques' nieuwe manier van lesgeven, zijn kantelpunt, was de intrede van de nieuwe schilderkunst in de jaren tachtig waar hij destijds een grote interesse in had. Leerlingen mochten groot werken en het hele lokaal was gevuld met enorme planken. Jacques nam de ruimte door vanuit zijn eigen fascinatie en interesse les te geven en zijn leerlingen kregen letterlijk en figuurlijk de ruimte, door zich 'echt' met actuele kunst bezig te houden. Jacques kent een grote voorliefde voor conceptuele kunst en *outsider art*, maar dacht in zijn vroege jaren dat zijn leerlingen zulke kunst oninteressant of saai zouden vinden. Maar met het succes van zijn 'wilde schilder'-opdracht in zijn achterhoofd, heeft Jacques het aangedurfd om zijn leerlingen te laten werken en te leren denken als conceptuele kunstenaars als hijzelf.

> "DE ENIGE DIE ERVOOR KAN ZORGEN DAT JE ALS DOCENT RUIMTE KAN INNEMEN, **BEN JE ZELF"**

Zo heeft Jacques een tijd lang een enorme fascinatie gehad voor de banale plank. Deze fascinatie heeft hij over proberen te brengen op zijn leerlingen. Minutieus bestudeerde hij samen met de leerlingen in allerhande opdrachten, een jaar lang, alle facetten van dit alledaagse object. Uiteindelijk hebben de leerlingen, op een plank zelf, de plank gereconstrueerd: een plank in een plank. Door een leerling mee te nemen naar het onbekende, het experiment niet te schuwen, kun je een leerling meenemen in een hoogstaand creatief proces.
Door de nauwkeurige opbouw van zo'n onderwerp, het gedegen onderzoek naar het object en je eigen enthousiasme, kun je je als docent sterk maken tegen bijvoorbeeld ouders, een gecommitteerde of een directie die de kwaliteit van een dergelijk project allicht niet zien. Je moet als docent sterk zijn en je moet compleet helder weten waar je het over hebt, en waarom dat wat je doet betrekking heeft op kunst.

EXPOSEREN

Voor Jacques is het van essentieel belang dat leerlingenwerk meerdere keren per jaar buiten de school in de vorm van een serieuze tentoonstelling wordt geëxposeerd. Hiermee ontvangt Jacques bevestiging en erkenning van curatoren, die hij minder van ouders of een directie krijgt. Maar veel belangrijker: hiermee leert hij leerlingen presentatievaardigheden, volgens Jacques een wezenlijk onderdeel van het kunstonderwijs.
Zo heeft Jacques met een sterke 5-VWO-klas een buitenschools project gerealiseerd in een verlaten gebouw dat dienst deed als moskee. Jacques gaf de leerlingen mee dat de tentoonstelling, die de leerlingen geheel zelf mochten invullen, over het examenthema Engagement moest gaan.
Daarnaast gaf hij de voorwaarde dat de klas een invalshoek moest kiezen, waar de gehele klas zich in kon vinden. Ook stelde Jacques dat de media er per se bij betrokken moesten worden. De bruisende klas kwam tezamen tot de conclusie dat de tentoonstelling in het teken moest komen te staan van 'privacy'.
Op dit punt in het proces heeft Jacques de leerlingen de ruimte gegeven om een geheel eigen invulling te geven aan de voorwaarden die hij ze heeft gesteld. Dit leidde tot een diepgravend onderzoek van zijn leerlingen naar de kunstredacteur van De Gelderlander. Omdat dit volgens de leerlingen de smeltkroes was tussen kunst, privacy en engagement. Haar Facebook-foto's werden geprint, de journaliste werd gevolgd, er werd over en namens haar geschreven en haar 'leven' werd geëtaleerd in de tentoonstelling. Door de vrijheid die Jacques zijn leerlingen gaf, zijn oproep aan zijn leerlingen om buiten de kaders te denken, wisten zijn pupillen een tentoonstelling te realiseren die kan tippen aan het werk van gerenommeerde kunstenaars.

SLOTWOORD

Laat je niet meeslepen in het systeem, sta met één voet in de kunsten. Geef jezelf en je leerlingen de ruimte, probeer je leerlingen te laten denken als kunstenaars. Zoek de confrontatie op met ouders, leerlingen en directie en zoek de erkenning en bevestiging van curatoren en media. Treed naar buiten en ga Kunst maken met je leerlingen. ❖

Afbeeldingen: Thijs Tittse

DANS*passie*

NIEUWE INSPIRATIE OP HET MONTESSORI COLLEGE AERDENHOUT

Jolein van der Geest en Kitty Wilmink zijn twee gepassioneerde dansdocenten op het *Montessori College Aerdenhout*. Ze hebben het vak overgenomen van een 'oude rot' die nu gepensioneerd is. Wat veranderden zij in de opzet en wat is hun passie? Wat drijft hen en wat willen ze de honderden leerlingen leren?

AUTEUR: PAUL ROOYACKERS // VO

Kitty Wilmink (links) en Jolien van der Geest (rechts). Foto: Ursula van de Bunte

Beide docenten rondden natuurlijk een HBO-dansopleiding af waarna ze allebei op de school aangenomen werden. Jolein werkt er al 14 jaar en Kitty sinds een jaar. Nu zijn ze samen collega's. Als duo in hetzelfde vak lesgeven betekent dezelfde visie delen en voorbereiden, iets wat beide docenten met veel plezier doen. Kitty geeft de tweedejaars dansles en een derde klas, en Jolein de eerstejaars en ook een derdejaars groep. Ze proberen voor volgend jaar een examengroep dans te formeren. Al jaren neemt de school - bij voldoende aanmeldingen - dans als examenvak af. De klassen bestaan uit ongeveer 28 leerlingen per klas. Ze krijgen les in een goed geoutilleerde studio. Een dansvloer, spiegels, een goede installatie, een beamer met computer, een kleedkamer, het is er allemaal. De derdejaarsgroep (30 leerlingen) is gesplitst in twee groepen van 15 leerlingen, zodat de beide groe-

pen meer aandacht krijgen en daardoor ook waarschijnlijk meer gemotiveerd aan het vierde jaar VMBO gaan beginnen. Een vierdejaars groep ontbreekt op dit moment.

NIEUWE OPZET

Sinds dit schooljaar is de opzet veranderd. In twee keer 45 minuten worden de nieuwe eerstejaars leerlingen voorbereid op dans. Dat wil zeggen: de eerste lessen starten met lopen, ritme leren verkennen. Kortom, een dansles volgen zoals

de docent die wil geven. Kitty: 'Iedereen moet de basis bezitten, een aantal passen kunnen, die ingezet kunnen worden als er geïmproviseerd moet worden.' Jolein: 'De basispassen die in de jazz bekend zijn leren we ze aan. Aan de lichaamshouding wordt gewerkt. De leerlingen moeten zich bewust worden van het lichaam. In de komende jaren wordt dit idee steeds verder uitgewerkt, zodat ze meer dansbagage krijgen.' In de tweede module van het eerste jaar kiest de leerling een 'danspicture' uit een serie afbeeldingen, waarmee hij aan de slag gaat. Met de collage die dan ontstaat, wordt een dans gemaakt, een 'picturedans'. Iedere periode wordt afgesloten met een praktijktoets. In de derde module komt werelddans aan bod en in de laatste periode wordt gewerkt aan een dansvoorstelling. Deze vindt plaats op een open podium, voor andere leerlingen.

In het tweede jaar wordt aandacht besteed aan coördinatie, dans en sport, dansbeschouwing (kijken naar dans), jezelf leren presenteren. De leerlingen moeten bijvoorbeeld een dansfrase bedenken waarin sportbewegingen verwerkt zijn. Dat wordt opgevoerd. Er wordt uitgebreid aandacht besteed aan musicaldans, moderne dans, klassiek, hiphop en dansgeschiedenis. 'Vakoverstijgend wordt er ook gewerkt, met als thema Serious Request. Ieder jaar aan het einde van het jaar vindt er ergens in het land een dergelijke actie plaats, nu in Haarlem. Samen met vierdejaars leerlingen die een sectorwerkstuk daarover aan het voorbereiden zijn, wordt een dans in elkaar gezet,' aldus Jolein. Kitty: 'In het derde jaar wordt twee uur praktijk gegeven en één uur theorie. De groep is nu bezig met een pittige dans, en natuurlijk wordt die opgevoerd, op school en erbuiten. Iedereen maakt een solo, dat is een proces in tweetallen waarbij de ene danser is en de ander choreograaf. Ze maken allebei een solo en helpen elkaar als ze in de andere rol zitten. De dans moet uitgeschreven worden, telling erbij!'

In het vierde jaar, het examenjaar, wordt natuurlijk de theorie behandeld, maar veel vindt plaats door praktische oefening. Jolein meldt dat het leerlingen zijn - VMBO! - die de stof praktisch moeten verwerven. In dat vierde jaar komt ook aan bod dat de dans niet alleen gemaakt moet worden, maar de marketing, het aan de man brengen van de dans, moet ook door de groep gebeuren, net zoals een echte dansgroep dat zou doen. De dansgroep De Stilte komt later dit jaar op bezoek, zodat ze ook zien hoe een echte dansgroep functioneert, wat hun drijfveer is, hun passie, en wat hun werkzaamheden inhouden. Zo wordt aan alle kerndoelen gewerkt.

Foto: Ursula van de Bunte

PASSIE

Beide docenten dans houden zich niet alleen bezig met dans, maar ook met de nieuwe media. Jolein: 'Ik zeg tegen de leerlingen dat ze met hun smartphone elkaar moeten filmen - maar het mag niet buiten de les verspreid worden - zodat ze kunnen zien wat ze doen met de dans.' Kitty: 'Op Spotify zoeken ze muziek op die ze gebruiken.' Daarbij werkt ieder kind op zijn eigen manier/niveau, zodat het onderwijsconcept Montessoriaans blijft, aldus Jolein.

De dansdocenten bewegen even druk als hun leerlingen en storten zich met veel emotie en daadkracht op hun taak. De docenten hebben nog weinig contact opgenomen met collega's uit het land. Ze zijn echter niet bang dat hun passie geen algemeen goed zou kunnen zijn. 'We zijn allebei onwijs enthousiast, daarbij kunnen we niks anders,' springt Jolein in. Aan bijscholing is ook nog geen aandacht besteed, omdat hen opvalt dat er weinig interessante bijscholing is op het gebied dans. Beide docenten staan aan het begin van een nieuwe start, om het vak een nieuwe impuls te geven. 'We gaan bij andere scholen kijken hoe men het vak vormgeeft,' roepen ze allebei. ❖

| interview | met Saskia van Heugten en Tanja Kerkvliet

Terugkijkend op DE MASTER KUNSTEDUCATIE

IN GESPREK MET TWEE ALUMNA'S

AUTEUR: LISA VAN BENNEKOM // HBO

Zelfportret Saskia van Heugten. Foto: www.saskija.com

"DE OPLEIDING HEEFT ME TOOLS AANGEREIKT **OM GROTER TE DENKEN"**

Tanja Kerkvliet. Foto: Anika Kerkvliet.

IN DE ZOMER VAN 2008 STUDEERDE DE EERSTE LICHTING VAN DE MASTER KUNSTEDUCATIE VAN DE *AMSTERDAMSE HOGESCHOOL VOOR DE KUNSTEN (AHK)* AF. DE MASTER KUNSTEDUCATIE LEIDT STUDENTEN OP TOT KUNSTEDUCATIEVE PROFESSIONALS DIE VANUIT EEN PERSOONLIJKE VAKOVERSTIJGENDE VISIE EEN IMPULS KUNNEN GEVEN AAN KUNSTEDUCATIE IN NEDERLAND. TWEE ALUMNA'S VAN HET EERSTE UUR VERTELLEN OVER HUN STUDIETIJD. WAT EN WAAR HEEFT DE MASTER KUNSTEDUCATIE HEN, RUIM ZES JAAR NA HUN DIPLOMA-UITREIKING, GEBRACHT?

Waarom koos je destijds voor de deeltijdopleiding Master Kunsteducatie aan de AHK?
Saskia van Heugten (SvH): 'Ik was toen 22 jaar, had net de docentenopleiding aan de kunstacademie afgerond en deed een fotografie-opleiding. Maar ik miste daar de connectie met kunsteducatie. Daarbij was ik op zoek naar meer bagage, meer theoretische ondersteuning. Om de Master Kunsteducatie te kunnen volgen, verhuisde ik naar Amsterdam. Ik had op dat moment nog geen werk. Gelukkig kon ik al snel aan de slag als docent CKV op het Spinoza Lyceum, dankzij een vacaturetip van een docent van de Master Kunsteducatie.'
Tanja Kerkvliet (TK): 'Na mijn opleiding Docent Dans aan de AHK werkte ik een aantal jaren als docent in het PO en VO en als consulent dans voor Kunstweb in Amsterdam. Door het vooral praktische en uitvoerende docentschap kreeg ik steeds meer behoefte om iets met mijn hoofd te doen en me verder te verbreden en te verdiepen in cultuureducatie. Ik was destijds ook net gestart met een nieuwe baan als consulent dans bij De Kubus, Centrum voor Kunst & Cultuur in Lelystad en had het geluk dat ze vroegen of ik niet breder, op het gehele terrein van cultuureducatie wilde adviseren. Het kwam dus mooi uit dat in die tijd de AHK een brede Master Kunsteducatie aan het opzetten was.'

Welke modules van de Master Kunsteducatie hebben je het meeste gebracht?
SvH: 'Aan het vak Projectmanagement heb ik veel gehad. We leerden tijdens dat vak over de *skills* die je nodig hebt bij het opzetten van een kunstproject. Ik leerde hoe je mensen in hun kracht kunt zetten en wat er allemaal bij de organisatie komt kijken. Als afstudeeropdracht heb ik toen het project Clipfestival bedacht en uitgevoerd. Dat is nog steeds één van de succesvolste CKV-projecten op mijn school. Ook het vak Interdisciplinair project vond ik erg tof. Het was inspirerend en bijzonder om met een diverse groep mensen samen te werken aan een voorstelling. Tijdens de lessen onderwijskunde en didactiek leerden we onder andere over authentieke kunsteducatie. Van die kennis heb ik nog steeds profijt. Bij het maken van een nieuwe lessenserie bedenk ik hoe ik de opdracht aantrekkelijk kan maken voor m'n leerlingen. Sluit de les aan bij hun belevingswereld? Hoe kan ik de les levensecht maken? En hoe betrek ik de hedendaagse kunstwereld erbij?'

"VAN DIE KENNIS HEB IK **NOG STEEDS PROFIJT"**

TK: 'Allereerst heeft de opleiding mij een rijk netwerk opgeleverd. De opleiding volg je met studenten met een achtergrond in verschillende kunstdisciplines en verschillende werkpraktijken. Al die expertises in de groep helpen je bij het goed vormgeven van bijvoorbeeld multidisciplinaire CKV-lessen. Door de onderzoekscomponent binnen de opleiding zie ik de waarde van onderzoek doen. Ik ben geen perfecte onderzoeker geworden, maar zie wel veel meer het belang van 0-metingen, vergelijkend onderzoek en evaluatieonderzoek. Juist als je beleidsmatiger wilt werken, is het belangrijk dat je beschikt over onderzoeksvaardigheden. De opleiding heeft me tools aangereikt om groter te denken, meer beleidsmatig te kunnen werken en om meer met overheden en andere organisaties in gesprek te gaan.'

Wat is het mooiste inzicht dat je tijdens de Master Kunstedcuatie hebt gekregen?
SvH: 'Bij het vak Projectmanagement kan ik me een les herinneren waarin de kernkwaliteiten van een mens werden behandeld. We analyseerden toen ook onszelf. Tijdens die les realiseerde ik me dat ik over organisatietalent beschikte en dat ik daar iets mee zou kunnen doen in mijn werk. Voor die tijd had ik niet kunnen bedenken dat het organiseren van kunstprojecten iets voor mij zou zijn.'
TK: 'De opleiding heeft me geleerd discipline-overstijgend te denken en te werken. Vanuit de HBO-kunstvakopleidingen is hier helaas onvoldoende aandacht voor en dat zie je terug in de praktijk. Wil je onderwijs integraal vormgeven dan zullen kunstvakdocenten - in het VO bijvoorbeeld - uit hun hokjes moeten komen, verbanden moeten gaan leggen met andere kunstvakken en aansluiting zoeken met andere leerdomeinen en partijen buiten school. Ik ben ervan overtuigd dat cultuureducatie alleen op die manier een relevantere plek in het onderwijs kan krijgen.'

Welke invloed heeft de Master Kunsteducatie op je huidige werkzaamheden?
SvH: 'Op dit moment werk ik op het Spinoza Lyceum in Amsterdam als tekendocent en geef Kunst als examenvak. Ook coördineer ik twee projectweken. In mijn werk als coördinator van de projectweken op het Spinoza Lyceum gebruik ik nog steeds veel dingen die ik geleerd heb tijdens de Master. Samen met een collega, ook alumna van de Master Kunstedcuatie, heb ik voor de projectweken per jaarlaag een visie geschreven. Aan vakken op school hebben we levensechte, vaak buitenschoolse projecten gekoppeld, passend bij de levensfase van deze leerlingen. Iedere projectweek geeft het weer een kick als collega's en leerlingen het een geslaagde week vonden! En ik ben, door de contacten die ik via de opleiding heb opgedaan, als docent betrokken bij verschillende onderzoeken van het lectoraat van Folkert Haanstra, zoals MediaCultuur en Altermoderne Kunsteducatie. Erg leuk om ook op die manier met je vak bezig te zijn.'
TK: 'Ik ben op dit moment werkzaam als Hoofd Onderwijs, Amateurkunst, Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst bij Scholen in de Kunst in Amersfoort. Ik werk nu veel programmatischer en beleidsmatiger dan voorheen. Van het werken als een specialist ben ik steeds meer gaan denken en werken als generalist. Het helpt daarbij wel dat ik een echte kunstvakopleiding als basis heb. In samenwerking met scholen en culturele instellingen geef ik sturing aan stadbrede programma's en brengen we scholen op een hoger niveau als het gaat om het zelfstandig vormgeven van cultuuronderwijs. Ook besteden we veel meer aandacht aan opbrengstgericht werken, effectmeting en onderbouwing van wat we doen door onderzoek.'

Heb je tips voor mensen die de Master Kunsteducatie overwegen?
SvH: 'Het is een verrijking van je dagelijkse werkpraktijk om via een studie als deze dieper in de wereld van de kunsteducatie te duiken. Het is een brede opleiding waarin je jezelf kunt ontwikkelen. Mijn tip is om in gesprek te gaan met mensen die deze studie gedaan hebben. En na te gaan of jouw wensen overeenkomen met de inhoud van de studie.' ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Ga voor het actuele studieprogramma en meer informatie over de Master Kunsteducatie van de AHK naar **www.masterkunsteducatie.nl.**

AGORA

‘DOOR DE LERAREN KWAM IK ERACHTER DAT FOTOGRAFIE ECHT MIJN DING IS’

Stephany Concorso is 20 jaar en studeert aan de MBO-opleiding voor mediavormgeving. Zij heeft iedere dag les in het gebouw van Agora in Nijmegen en was er voorheen ook leerling. Op de vraag wat deze school nu zo speciaal maakt, zegt ze: ‘De vrijheid! Bijna alles is mogelijk en er wordt niet raar gekeken als je iets nieuws wilt. Toen ik hier op school zat, wilde ik T-shirts bedrukken en kleding ontwerpen, en de docenten hielpen me met mijn plannen. Zeker voor een VMBO-school is dat wel speciaal, want op andere scholen is het allemaal heel strak. Je wordt daar eerder geremd in dingen die je leuk vindt. Ik ben mijn leraren van toen heel dankbaar, want ze hebben me echt geholpen. En ze geven je ook de kans om jezelf te ontwikkelen op een manier die bij je past. Ik had nooit voor deze opleiding gekozen zonder hen, want door de leraren kwam ik erachter dat fotografie echt mijn ding is.’

AUTEUR: JUDITH BOESSEN // FOTOGRAAF: STEPHANY CONCORSO // VO / MBO

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Lees ook op de pagina’s 38 en 39 het interview met Sjef Drummen, initiatiefnemer van Agora.

NIEUWE VERBINDINGEN

Noord-Ierland heeft een bewogen geschiedenis. Sinds de ondertekening van het akkoord tussen de katholieken en protestanten lijkt de tijd rijp voor kunstenaars en kunstdocenten om het kunstonderwijs een steviger plaats te geven. Toch moet er volgens Nisha Tandon nog veel gebeuren voordat zij haar doelen kan realiseren.

AUTEUR: JAN VAN GEMERT //

Op de tweede verdieping van een kantorengebouw aan één van de uitvalswegen in het havengebied van Belfast, waar eens de Titanic te water werd gelaten, is ArtsEkta gehuisvest. Ekta betekent verbinding. Ik ben hier vanwege een 'expeditie', georganiseerd door de beroepsvereniging van MBO-docenten. Iedereen volgt een dag een professional in de stad. Ik doe dat bij Nisha Tandon vanuit de vraag hoe zij de professionele ruimte vorm geeft.

Nisha Tandon geeft als directeur leiding aan een team van ontwikkelaars en docenten om kunstenaars en etnische kunst bekend te maken. 'Cultural bonding trough the arts' staat op een kleurig banier. Dat gebeurt vooral in onderwijsomgevingen. Tandon woont al sinds de jaren zeventig in Belfast en volgde in New Delhi een dansopleiding. 'Toen ik hier kwam wonen waren er ongeveer tien gezinnen uit India, nu zijn er 10.000 mensen. Nog altijd minder dan de 50.000 Polen die hier wonen. Aanvankelijk begon ik met het organiseren van kunstactiviteiten voor de Indiase gemeenschap, zodat ze zich in hun eigen cultuur konden uiten. Ik ben festivals gaan organiseren en heb ArtsEkta opgericht. Een nieuw project is de cultuurcoach in de klas. Dit zijn kunstenaars afkomstig uit allerlei landen die nu hier wonen en er kunst- en interculturele workshops organiseren. Het programma is flexibel, toegankelijk en actief. De kunstenaars helpen scholen in het realiseren van hun curriculum op het gebied van de kunsten.'

EIGEN WERELD

De programma's lopen goed, maar feit blijft dat kunstonderwijs ergens onderaan bungelt in tegenstelling tot de verplichte vakken wiskunde, Engels en ICT. Tandon ervaart een kloof tussen de ambities van ArtsEkta en de mogelijkheden voor kunsteducatie in het onderwijs. Kunsteducatie wordt door de meeste scholen als minder belangrijk ervaren. Toch worden op de meeste scholen kunstvakken zoals beeldende kunst, drama en muziek als keuzevak aangeboden. Ze zijn dan ook in het curriculum opgenomen. Een aantal scholen besteedt geen aandacht aan kunstvakken en kiest bijvoorbeeld voor een profiel als sport of science.

Foto: Jan van Gemert

"KUNST-OPLEIDINGEN LUISTEREN NIET ECHT **EN ZITTEN FEITELIJK IN HUN EIGEN WERELD"**

Wat ziet Tandon als oorzaken van het niet verplicht stellen door de overheid van onderwijs in de kunstvakken zoals bij ons bijvoorbeeld met CKV aan de orde is? 'De politieke partijen hebben het niet op de agenda staan, het meest nog wel Sinn Féin (een links georiënteerde Ierse partij, red.). Het is moeilijk het onderwerp serieus onder de aandacht te brengen bij de grote politieke partijen. Ze luisteren wel, maar doen er vervolgens niets mee.'
Zijn er dan geen universiteiten of kunstopleidingen die meedenken? 'Er is wel contact, maar er gebeurt weinig innovatiefs,' vertelt Tandon. 'Ze lijken niet te dealen met onze uitdagingen. Ze luisteren niet echt en zitten feitelijk in hun eigen wereld. Er wordt vooral disciplinegericht gewerkt, maar de gerichtheid op de community en het ondernemerschap is er niet. Er is geen integratie.'

ENTHOUSIAST

Tijdens het bezoek lopen we de wijk in om een broodje te gaan halen. We stoppen bij een winkel waarop een bord hangt met de tekst 'creative industry, dance, drama, music and visual arts'. Ik stel voor om even een kijkje te nemen en we worden welkom geheten door een student die ons enthousiast vertelt over hun cursusaanbod. Tandon heeft er nog niet van gehoord, maar is wel verrast over het initiatief. Als we een uur later weer op het kantoor terug zijn, komt de student een folder brengen met de boodschap om samen te werken. Daarover raakt Tandon enthousiast: 'Daar gaat het om, namelijk nieuwe verbindingen creëren tussen allerlei partijen. Het kost tijd, eigenlijk is er in de organisatie geen aangewezen persoon voor.' Het leggen van contacten voor partnerships, zo is haar ervaring, loopt meestal via een derde persoon.
Eigenlijk, zo constateren we gezamenlijk, ligt voor Tandon het vergroten van de professionele ruimte in het zorgen voor de voorwaarden om die verbindingen vorm te geven. Dan krijgt innovatie in het culturele veld een nieuwe impuls. Zo zijn we via mijn focusvraag over hoe je professionele ruimte creëert op het beleidsterrein van Nisha Tandon en ArtsEkta gekomen. Het geeft me inzicht in hoe verschillend de situatie in landen kan zijn ten aanzien van cultuureducatie in het onderwijs. Maar ook in de overeenkomsten, met name in dat we net zo goed die nieuwe verbindingen nodig hebben om een nieuwe stap te kunnen zetten. ❖

'To be a teacher is my greatest work of art.'

naar citaat van Joseph Beuys

'Schools began with a man under a tree who did not know he was a teacher, sharing his realization with a few others who did not know they were students.' *Louis Kahn*

Met zo'n twintig studenten zit ik in een zonovergoten park in Gent. We praten met Bart Lodewijks, een Nederlandse kunstenaar die in Gent woont. Hij maakt in schoolkrijt tekeningen op huizen. Het zijn tekeningen van rechte lijnen die verdwijnen na een paar regenbuien. Het is zwaar werk; elke dag de ladder op met een lat en een krijtje op gevels lijnen trekken. De tekeningen zijn een manier om het gesprek aan te gaan in een buurt. De lijnen lopen vaak door van het ene huis op het andere, en soms gaan ze binnenshuis door. Lodewijks vraagt de bewoners om toestemming. Die krijgt hij niet altijd meteen. Hij vertelt aan de studenten over zijn strategie om deze toestemming toch te krijgen. Het blijkt dat mensen eerder geneigd zijn om te helpen dan om toestemming te geven. Als je vraagt: 'Weet u iemand bij wie ik op het huis mag tekenen?' wordt er eerder positief gereageerd dan met 'Mag ik op uw huis tekenen?'. Zo ontstaan er netwerken in een straat, een uitwisseling over de tekening of over ladders. Buren gaan voor het eerst met elkaar praten. Regelmatig gaat het verder dan die ladder en vertellen de bewoners verhalen die hartverscheurend zijn.

Het helpt dat Lodewijks zo'n benaderbare man is. In het park eisen de studenten van Lodewijks dezelfde openheid als hij van de wijkbewoners. Loyaal als hij is, deelt hij vragen waar hij mee stoeit waardoor studenten met hem gaan meedenken, antwoorden gaan bedenken en zo leren ze zijn beroepspraktijk snel kennen. De pauze bestaat uit de paar minuten dat een bezemwagen voorbij komt in het park. De studenten eten een appel, leunen tegen een tas aan en bekijken boeken van Lodewijks. Hierna volgt nog een uur met een spel van vragen en het uitwisselen van perspectieven. De studenten scherpen zijn gedachten over zijn eigen werkmethodiek en balans tussen privé en werk. Zo stel ik me voor dat scholen zijn begonnen; door docenten die hun eigen vragen in het midden leggen, onder bomen met toevallige pauzes.

Mirjam

Mirjam van Tilburg is hogeschooldocent en coördinator Willem de Kooning Academie, Hogeschool Rotterdam met name voor de Opleiding Docent Beeldende Kunst en Vormgeving.

HET LEERORKEST

Bij Het Leerorkest krijgen leerlingen uit groep 5 tot en met 8 muziekles, onder schooltijd, in groepjes, op een orkestinstrument van hun keuze (zoals viool, contrabas, harp, klarinet, slagwerk). Meerdere keren per jaar spelen zij samen met de klassen van andere scholen en vormen zij één groot symfonieorkest. Anno 2014 zijn er al dertig leerorkesten actief in Amsterdam. Er doen achttien basisscholen mee, in alle hoeken van de stad: Noord, Oost, Nieuw-West en Zuidoost. Meer dan 2.500 kinderen nemen eraan deel. Ook zijn er pilots in het voortgezet onderwijs.

"WANNEER KUNNEN WE NOU EINDELIJK EEN ÉCHT LIEDJE SPELEN? **HET WILHELMUS OFZO?"**

EEN DAG UIT HET LEVEN VAN...

EEN MUZIEKDOCENT BIJ HET LEERORKEST

Het is vrijdagochtend kwart voor acht, en ik zit in de tram naar Amsterdam Osdorp. Het is Leerorkestdag. Ik probeer me te concentreren op een *Spits*, op mijn aantekeningen, op het uitzicht vanuit de tram. Maar ik blijf wat onrustig. Ik bereid me voor op vier uur lesgeven, mét mijn altviool, aan groepjes basisschoolleerlingen uit groep 5 tot en met 8. En dat betekent dat ik mijn meest onvoorspelbare uren van de week tegemoet ga.

AUTEUR: ROOS AL // PO

08.50 UUR:

ONSCHULD EN ENTHOUSIASME

Negen leerlingen uit groep 5 komen druk en enthousiast het lokaal binnen. Nadat het schooljaar een aantal weken geleden is begonnen krijgen ze nu elke week voor één uur les van een nieuwe juf, op een instrument dat ze amper ooit hebben gezien. Ze hoeven niet aan een tafeltje te zitten, maar mogen met stoelen in een kring. De komende weken, wellicht maanden, zal ik tijdens elk onderdeel van de les bezig zijn voor mezelf in kaart te brengen wat welk kind kan: wat ik cognitief kan verwachten, hoever ze motorisch zijn, in hoeverre ze een beeld hebben van muziek en muziek maken op een instrument, in hoeverre ze geremd zijn in hun uitingen, welke muziekstijlen ze al kennen, hoe ver ze zijn in hun algemene ontwikkeling. Ik weet inmiddels uit ervaring dat de kennis, kunde en talenten van kinderen op deze leeftijd heel erg ver uiteenlopen.

09.55 UUR:

'DOE IK HET ZO GOED, JUF?!'

Groep 6 is aan de beurt. Deze leerlingen zijn al een jaar bezig, weten wat een altviool en het Leerorkest is, en zijn vooralsnog bijna overal voor te porren, mits ik het leuk breng. Voor ik een woord heb kunnen zeggen, hebben de eerste leerlingen de altvioolkisten opengemaakt, stokken opgedraaid en maken nu ruzie om een stuk hars. Ik moet ze sommeren voor eventjes de instrumenten weer terug in de koffers te doen, omdat we een warming-up gaan doen, zónder instrumenten. 'Ah juf, wanneer gaan we altviool spelen?' 'Kijk, ik snap dit liedje al; mag ik het voordoen, ah, mag het?!' 'Zet ik zo mijn vingers goed neer?' 'Zo moet je toch de stok vastpakken, dit is toch goed?' Ze roepen het, uiteraard, door elkaar. Afgezien van een enkel kind dat altviool stom vindt, mij een stomme juf vindt, of gewoon slecht in zijn vel zit, is de sfeer in groep 6 er één van hard werken. We doen de warming-up met het zingen van een lied, bewegingen maken, tonen van elkaar overnemen en theatraal je stem gebruiken voor elkaar.

11.00 UUR:

BEWUST EN KRITISCH

Lekker doen. En de juf bedenkt wel hoe. Daar kom ik niet meer mee weg in groep 7. Ze willen niet alleen maar spelletjes doen, strijken met de strijkstok, vingers neerzetten en door elkaar praten, maar ook weten wat ze waarom van mij moeten leren en welk repertoire ik met ze van plan ben door te nemen. Spelletjes zijn in toenemende mate kinderachtig of stom. Dus verzin ik uitdagender spelletjes en oefeningen en zing ik liedjes in het Engels en soms Frans. De kinderen uit groep 7 zijn kritisch en verzuchten af en toe: 'Juf, ik kan er niets van.' Ik zeg ze dat ze het goed doen, en dat is ook zo. Hoeveel jaar heb ik niet dagelijks staan krassen op mijn zolderkamer als kind, en toen duurde het ook nogal voordat het klonk. Ik houd mijn leerlingen voor dat het knap is dat ze na twee jaar wekelijkse lessen begeleidingen van liedjes kunnen spelen, rudimentair noten kunnen lezen, ingewikkelde ritmes door elkaar kunnen klappen en spelen. Op de vraag 'Wanneer kunnen we nou eindelijk een écht liedje spelen? Het Wilhelmus ofzo?' zeg ik dat het met oefenen en blijven proberen écht gaat lukken. Vóór het einde van het jaar.

13.10 UUR:

WAT HEBBEN WE GELEERD?

Het laatste uur is voor groep 8. Het begint net na de lunch, op vrijdagmiddag. Sommige leerlingen zijn drukker dan anders, sommigen moet ik juist echt even 'wakker maken'. Groep 8 krijgt van mij de prikkelendste warming-up die ik kan bedenken. De leerlingen zijn in de zomer tussen groep 7 en 8 soms echte pubers geworden: ze zijn mondig, willen op een volwassen manier aangesproken worden, en over altviool en de altvioolles zijn ze reuze kritisch. Dit betekent dat ik niet meer in mijn eentje thuis een lesplan voor het komende trimester uitstippel, maar hen hier actief bij betrek. Samen bedenken we wat ze gaan leren, welke liedjes ze gaan spelen, welke spelletjes leuk zijn en wanneer welke leerling een spreekbeurt houdt over een aan altviool gerelateerd onderwerp.
In groep 8 kan ik goed zien dat muziek leren spelen op een instrument zo veel verschillende facetten in een kind aanspreekt. Sommige leerlingen genieten van het feit dat ze nu echt liedjes kunnen spelen en willen er almaar meer. Anderen proberen steeds een mooier geluid uit de altviool te halen. Weer anderen hebben bijzonder veel plezier in het cognitieve deel van de muziekles, het leren lezen (en soms schrijven!) van het notenschrift. En sommige kinderen genieten vooral van muziek, van de luisterlessen die ik soms met ze doe, en van de andere instrumenten in de orkestrepetities en uitvoeringen. Bij de einduitvoering in het voorjaar en de aansluitende diploma-uitreiking van het leerorkest aan groep 8 genieten alle leerlingen van het 'op het podium zitten', om al deze uiteenlopende redenen. Voor sommigen is de diploma-uitreiking een afsluiting van een leerzame periode. Anderen gaan nu de weg zoeken naar de muziekschool of een privédocent en een eigen instrument. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Zie **www.leerorkest.nl.**

AANDACHT VOOR *het proces*

EEN GESPREK OVER DE TWEESTRIJD VAN DE LEERKRACHT

In een ontroerend gesprek praten freelancer Connie Gerritsen en leerkracht Margot van Lettow over hun ervaringen in het onderwijzen van kleuters naar aanleiding van atelierprojecten. Een dialoog over de tweestrijd van de leerkracht die enerzijds opbrengstgericht dient te werken en anderzijds meer procesmatig zou willen werken. Hoeveel ruimte heeft de leerkracht om het onderwijs zelf vorm te geven en zich meer te richten op het (leer)proces, in plaats van allemaal dezelfde sneeuwpop te knutselen?

AUTEUR: AAFJE GERRITSE // PO / VO

Kleuters onderzoeken het schilderij Grey, Orange on Maroon, No. 8 van Mark Rothko uit de collectie van Museum Boijmans Van Beuningen als onderdeel van het atelier van Wolf Brinkman. Foto: Wolf Brinkman

Stel je voor: een juf die opmerkt dat alle leerlingen gemotiveerd zijn in het atelierproject en geen enkel kind aan het werk hoeft te zetten. Terwijl ze de grootste moeite heeft om de kinderen met het materiaal in de klas aan het werk te krijgen, materiaal dat door experts bedacht is om aan te sluiten bij de behoeften van de kinderen. Dan zit er toch iets niet goed?

Dat is wat Connie Gerritsen opmerkte. Na elf jaar in het basisonderwijs gewerkt te hebben, waarvan de meeste tijd bij de kleuters, besloot Connie te stoppen als leerkracht. Het lesgeven kwam niet meer overeen met haar ideeën over kinderen en leren. Mede door haar achtergrond op de kunstacademie kwam ze te werken op de afdeling educatie van het Centrum Beeldende Kunst in Rotterdam. Samen met Vera Merx coördineerde zij meerdere atelierprojecten op Rotterdamse basisscholen, waaronder Atelier van Kleur in 2011 en TENT in 2012. Connie: 'Jonge kinderen nemen de vrijheid om zich te verwonderen en alles in hun omgeving te bevragen. Ze nemen het initiatief om oplossingen te bedenken voor allerlei kwesties die zich voordoen en construeren op deze manier kennis. Dat staat aan de basis van de atelierprojecten.'

Als leerkracht bij de kleuters op de *Fridtjof Nansen School* nam Margot van Lettow afgelopen jaar deel aan het Boijmans Taal- en Rekenproject, waarbij zij wekelijks een uur les gaf samen met kunstenaar Wolf Brinkman. Zij herkende hierin veel van haar scholing aan de kleuterleidsteropleiding, waarbij zij tot één van de laatste lichtingen behoorde. In het Boijmans-project draagt de kunstenaar het thema aan, waarbij de kinderen aan de hand van een kunstwerk op onderzoek uitgaan met aangedragen materialen en er taal- en rekenbegrippen aan bod komen. Dit project wordt mede mogelijk gemaakt door Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam.

GEVOELIGE SNAAR

Als projectleider heeft Connie veel te maken met de ruimte die scholen hebben en ervaren om deel te nemen aan atelierprojecten. Connie: 'Projecten worden soms afgeblazen omdat het verhogen van de Cito-scores voor moet gaan. Scholen die kiezen voor een atelier, begrijpen dat alleen kijken naar de score van een kind niet de juiste weg is, maar voelen zich klemgezet.'
Margot vertelt: 'Toen ik Wolf bezig zag met de kinderen, ging er weer een wereld voor mij open. Ik dacht: Zo moest het ook alweer, zo heb ik het ooit geleerd. Het is erg dat je dat bent kwijtgeraakt. Het ontroerde mij.' Bij zowel Connie als Margot raakt dit een gevoelige snaar. Connie: 'Je krijgt lang niet altijd de ruimte om te doen zoals je voelt dat goed is. Je weet vaak wat goed is voor de kinderen en voor jou als leerkracht, maar als de resultaten niet meetbaar te maken zijn, of pas op langere termijn, dan is het niet makkelijk om daar aan vast te houden.'

VRIJHEID

'Leerkrachten die enthousiast zijn over een atelierproject, waarbij je voelt dat de werkwijze als het ware 'in hun genen' zit, hebben soms moeite met het zien van de vrijheid die een kunstenaar zich kan veroorloven. Vrijheid waarvan zij voelen die niet te hebben,' zegt Connie. Het zien van die vrijheid heeft Margot juist gestimuleerd. Connie: 'Vaak moeten de leerkrachten er even doorheen om zelf ook weer mogelijkheden te zien.

"HET LEREN ZIT IN HET PROCES, **NIET IN HET EINDRESULTAAT"**

Een geslaagd atelierproject kan de leerkrachten helpen doordat zij bij de directie kunnen aangeven: Jullie wilden dat ik dit project ging doen en ik heb gezien dat het werkte, dat de kinderen er veel van leerden, dus mag het ook zo.' Margot betreurt dat het project voor haar helaas maar één jaar duurde: 'Mede door het zien van het plezier dat de kinderen ervaren, ben ik gaan inzien meer aandacht te willen besteden aan het proces in plaats van het eindresultaat. Je zou af en toe weer zo'n impuls willen hebben, zodat dit inzicht niet door alle druk weer gaat verzanden.'

DOCUMENTEREN

Connie ziet de atelierprojecten als ruimte om te laten zien waar het om gaat in het onderwijs. Er wordt gekeken naar de leerprocessen van de kinderen en wie zij zijn. Kinderen de tijd geven om hun hypotheses te toetsen en te onderzoeken en vooral vertrouwen in ze hebben. Margot: 'In een tijd waarin er veel druk van bovenaf is op prestaties is dit moeilijk.' In het onderwijs aan kleuters is aandacht voor het proces niet vreemd, al zijn we er de afgelopen jaren ver van afgedwaald. De onderzoekende houding van de kinderen naar alles om hen heen, komt sterk overeen met de professionele werkwijze van een kunstenaar. In het atelier is dan ook van alles te ontdekken, kinderen handelen hoe zij denken antwoord te kunnen vinden op hun vragen. De leerkracht en de kunstenaar doen een stapje terug, zij observeren, documenteren en faciliteren. Margot: 'Na iedere les bespraken Wolf en ik de les waarna hij een verslag maakte. Er worden zaken gedocumenteerd die ik belangrijk vind. Niet zozeer wat de opbrengsten zijn, maar meer de ervaringen en het proces van de kinderen. Door de verhaalvorm zie je het als het ware voor je en krijg je een echt beeld van de leerlingen.' Connie vult aan: 'Soms lijkt het alsof een kind niets leert, omdat het steeds dezelfde handeling herhaalt. De kunstenaar herkent vaak het eindeloos herhalen van een handeling om er grip op te krijgen uit zijn eigen werkpraktijk. Door een leerling steeds te bekijken van verschillende kanten, zie je meer.'
Naast dit verslag is het maken van goede foto's die het proces weergeven belangrijk. Connie: 'Het gaat erom inzichtelijk te krijgen wat de kinderen leren. Het leren zit in het proces, niet in het eindresultaat.' Margot geeft aan nu veel tijd kwijt te zijn met bijvoorbeeld het invullen van registratieformulieren, terwijl het documenteren van wat kinderen doen en leren zoals Wolf het doet, veel meer oplevert. 'Dan investeer je echt in de kinderen,' zegt Connie.

'GELIKTE' WERKJES

'Het loslaten van het eindresultaat is moeilijk,' zegt Margot. 'Dan zie je door de school allemaal werkjes hangen die er gelikt uitzien en hangen er bij mij tekeningen met een paar krassen erop en hebben ouders zoiets van: Is dit alles? Door het plaatsen van foto's van het werkproces van het kind naast die krastekening kun je zichtbaar maken wat het waard is.'
Margot: 'En toch merk ik aan mijzelf dat ik er meer aan mee ben gaan doen, dat je soms dingen maakt dat meer lopende band werk is. De grote klassen spelen daarin mee, je wil toch van ieder kind iets voor in het plakboek. Je moet er je weg in vinden, al weiger ik om werkjes te geven waarvan ik de helft zit te doen, dan hebben de kinderen er geen binding mee.' Connie: 'En wat ontwikkel je daar nu mee? Niks toch?' Margot: 'De vrijheid die ik zag bij de kunstenaar en het enthousiasme van de kinderen, heeft mij geprikkeld om zelf ook deze vrijheid meer op te zoeken.' Het is mooi om te zien dat een atelierproject dit tot gevolg kan hebben. ❖

| interview | met Jelmer Evers

AMBITIES *in het onderwijs kunnen omhoog*

JELMER EVERS PLEIT VOOR VERBETERCULTUUR

AUTEUR: JAN VAN GEMERT //

Jelmer Evers. Foto: Jan van Gemert

'ER WORDEN TE VEEL DINGEN VOOR ONS GEREGELD, TERWIJL ONZE EXPERTISE NIET WORDT BENUT. DENK AAN DE ZOVEELSTE DISCUSSIE OVER DE VERHOUDING TUSSEN SCHOOLEXAMENS EN CENTRALE EXAMENS. NU ZIJN WIJ ALS DOCENTEN AAN ZET. DE VRAAG DIE JE JE ALS DOCENT ZOU MOETEN STELLEN IS WAARTOE JE OP AARDE BENT, WAT JOUW TOEGEVOEGDE WAARDE IS.'

Jelmer Evers werkt als leraar geschiedenis bij *UniC*, een middelbare school op het Utrechtse Kanaleneiland. Hij maakt veelvuldig gebruik van zaken als MOOCs (Massive Open Online Courses), Flipping the Classroom, spelgerelateerd leren en Gamification. Evers wil de maatschappij meer bewust maken van de cruciale veranderingen in leermethodes en in het onderwijs.

MOPPERCULTUUR

Evers: 'Nog steeds heerst er te veel een moppercultuur. Docenten kunnen het verschil maken door eigenaarschap te nemen. Docenten kunnen meer in hun kracht gaan zitten. Hiervoor is een eigen zoektocht nodig. Dat kan via vakbladen en sociale media.' Zelf heeft Evers een blog waarop hij reflecteert op zijn rol als docent en aanjager van de discussie. Vorig jaar kwam *Het Alternatief, Weg met de afrekencultuur in het onderwijs* uit, een verzameling essays die hij samen met René Kneyber samenstelde als bijdrage aan het publieke debat over onderwijs. In het boek omschrijven de 'blije boze docenten' hoe het anders kan. 'In plaats van te kijken naar resultaten moeten we gaan sturen op vakmanschap en vertrouwen,' aldus Evers en Kneyber. De gehoopte reactie kwam al snel: *Het Alternatief* werd eind oktober 2014 opgepikt door zowel Jasper van Dijk van de SP als Jet Bussemaker, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap tijdens de behandeling van de onderwijsbegroting van 2015 in de Tweede Kamer.

AANBEVELINGEN

In september 2014 kwam Evers met een groep van mensen uit het onderwijs en politici met het plan *#samenleren* dat uitgebreid aandacht kreeg in de media. Niet verwonderlijk misschien omdat ook onderwijswoordvoerders van de Tweede Kamerfracties van VVD en PvdA eraan deelnamen. Conclusie is dat de ambitie in het onderwijs omhoog kan en dat het curriculum kan worden herzien en uitgewerkt door de beroepsgroep van leraren zelf. Ook pleiten ze voor een verbetercultuur op scholen met veel aandacht voor *peer review*. Hiervoor zijn randvoorwaarden nodig zoals het afschaffen van de normjaartaak en het verder flexibiliseren van de lestijd en onderwijstijd. In het VO moeten er minder vakken komen waaruit leerlingen kunnen kiezen, zodat leraren de verdieping kunnen zoeken. Verder zouden toppers weer leraar moeten worden. Dat kan onder meer door betere lerarenopleidingen en betere arbeidsvoorwaarden. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- Blog Jelmer Evers: **www.jelmerevers.nl/blog-3**
- Boek: René Kneyber & Jelmer Evers, *Het Alternatief, Weg met de afrekencultuur in het onderwijs*, Uitgeverij Boom 2013, ISBN 9789461059642, 250 pagina's, € 19,50
- Notitie #samenleren: downloaden via **www.jelmerevers.nl**

Foto: Patrick van den Bos

OUDE ROT IN EEN **NIEUW JASJE**

We zijn in gesprek met Hans Bos, meer dan ervaren in lesgeven. Zo'n leraar die er eigenlijk tegenop ziet om met pensioen te gaan. Het docentschap ziet hij niet als de bron van een 'leuk' salaris, maar het is de zingeving van zijn bestaan. Bos is al zo'n 33 jaren werkzaam als docent kunstvakken in het verre Terneuzen op het *Zeldenrust-Steelantcollege* en is daarnaast ook cultuurcoördinator. Hoe houdt hij zijn professie toch zo fris en op orde?

AUTEUR: THEA VUIK // VO

BENADERBAAR

Hans Bos: 'Ik probeer zo veel mogelijk scholingen te volgen. Ik kies wel kritisch. Ik verdiep me graag in scholingen die met didactiek te maken hebben, zoals activerende didactieken. Daarnaast volg ik studiebijeenkomsten op het gebied van mentoraat, leerstijlgesprekken en faalangsttrainingen. Er is geen vak waarbij je zo dicht bij een leerling kunt komen als een kunstvak. Je herkent sneller dan de gemiddelde collega of een kind goed in zijn vel zit of niet. Dat komt, denk ik, omdat wij gewend zijn om goed waar te nemen en betekenissen te herkennen in gedrag of mimiek, motoriek. Ik ben geen afstandelijke docent, ik heb plezier in mijn werk en vind kunstvakken van het allergrootste belang voor de vorming van jonge mensen en dat straal ik ook heel bewust uit. Dat zorgt ervoor dat de leerlingen over het algemeen voor het vak gaan en dat ik bij collega's en schoolleiding bekend sta als een knokker voor het vak. Ik heb over mijn vak meerdere malen lezingen gehouden voor bestuur, ouderraad en anderen: de geschiedenis van het tekenonderwijs, de vakdidactiek - met ongelooflijk veel dank aan de colleges van de onlangs overleden Gerritse! - en de dagelijkse praktijk in het kunstvaklokaal.'

SPELEN IN DE LES

'Als je dicht bij de leerling staat krijg je veel vertrouwen, dankbaarheid en mooie resultaten terug. De basis binnen een kunstvak is humor, lol, plezier. Leerlingen lachen graag en veel, ik ook. Ik leer ze om los(ser) te werken, mengen op papier, met penselen, vingers, spons of doeken, overschilderen, uitspoelen onder de kraan. Ik refereer daarbij regelmatig aan hun kleutertijd, toen ze het allemaal leuk vonden om lekker tekeer te gaan met kleurpotloden en verf. Mijn taak als docent is om hun energie en lol om te zetten in mooie resultaten. Je ziet dat als je voor hen een rem weghaalt, ze veel procesmatiger gaan werken: het mag immers gerust mislukken. Je begint gewoon opnieuw en je hebt geleerd van wat er mis ging.'

VERDIEPING VAN KUNSTVAKKEN

'Een aantal jaren geleden was ik bezig te onderzoeken of het opzetten van een kunstklas haalbaar was voor onze school. Ik had scholen bezocht, een structuur bedacht waarin atelierkunsten en podiumkunsten aangeboden konden worden binnen drie jaar onderbouw. Het geheel was kostendekkend en zeer betaalbaar: ongeveer € 120,- per kind per jaar. Daarbij was de expertise van een aantal externe docenten van Toonbeeld – het Terneuzens instituut voor kunsteducatie - inbegrepen. De toenmalige schoolleiding wilde echter dit plan projecteren op alle kinderen van de onderbouw. Dat resulteerde in de huidige 'kunstverdieping'. Kinderen moeten naast het gewone curriculum verplicht twee uur per week besteden aan een verdiepingsvak. Ze kunnen kiezen uit sportverdieping, scienceverdieping en kunstverdieping. Ze volgen twee verdiepingsvakken per jaar, dus een half jaar per vak. Om het kunstverdiepingsvak de uitstraling van onze school mee te geven, werd besloten om alle lessen alleen te geven door eigen docenten.'

DE KRACHT VAN SAMEN

'Als cultuurcoördinator is het een uitdaging om in deze streek te werken. Het aanbod van culturele en kunstproducerende instellingen is mager vergeleken bij stedelijke gebieden, maar dat levert ook weer kansen op. Men is in Zeeuws-Vlaanderen makkelijk bereid om samen op te trekken. Ik heb prima contacten met cultuurcoördinatoren van collega-scholen in Terneuzen en Hulst.
'Naast mijn werk op school werk ik sinds 1983 bij Toonbeeld, als docent modeltekenen en schilderen. Dat houdt me scherp op een heel specifiek gebied van mijn vak. Ook zit ik in het bestuur van Porgy en Bess in Terneuzen. Wij zijn een cultuurtempel in Zeeuws-Vlaanderen en Vlaanderen op het gebied van jazz, blues, pop, klassieke muziek, literatuur en wetenschap. Ik houd me bezig met het organiseren - samen met vijf anderen - van lezingen door bekende schrijvers, journalisten en wetenschappers. Mijn werk als docent modelschilderen bij Toonbeeld alsmede mijn liefde voor Porgy draagt bij aan verbreding van mijn vakgebied: Kunst en het vinden van voldoening daarin.' ❖

| interview | met Sjef Drummen, initiatiefnemer van Agora

ZWEMMEN IN EEN *pot mayonaise*

AUTEUR: JUDITH BOESSEN // VO

WAT RUIST ER IN HET BRONSGROEN EIKENHOUT? IN HET DIEPE ZUIDEN VAN ONS LAND GEBEUREN SPANNENDE DINGEN. ROERMOND, EEN PROVINCIESTADJE DAT VOORAL NAAM HEEFT GEMAAKT DANKZIJ VERMEENDE CORRUPTIE EN EEN OUTLETCENTER VOOR DESIGNARTIKELEN, HERBERGT UITERST GEDURFDE ONDERWIJSONTWIKKELINGEN. BINNEN DE VMBO-SCHOOL *NIEKÉE* HEEFT EEN GROEP BEVLOGEN DOCENTEN ZICH BIJEENGEPAKT EN IS TOT EEN INNOVATIEF ONDERWIJSCONCEPT GEKOMEN DAT AFGELOPEN AUGUSTUS VAN START GING. WE SPREKEN MET **SJEF DRUMMEN**, INITIATIEFNEMER VAN AGORA, EEN ONDERWIJSCONCEPT VOOR DE 21E EEUW.

Sjef is van huis uit autonoom kunstenaar en heeft jarenlang lessen beeldende vorming gegeven binnen diverse scholen. Momenteel zetelt hij in de directie van *Niekée*, maar hij weigert categorisch zichzelf 'directielid' te noemen. In plaats daarvan staat er als formele titel 'onderwijskunstenaar' op zijn visitekaartje. Zijn kantoor hangt vol met eigen werk en voor een directiekamer doet het geheel aangenaam rommelig aan.

Sjef, wat houdt 'Agora' precies in?

'Agora is een onderwijsconcept voor gepersonaliseerd leren dat sinds augustus 2014 draait. We zijn van start gegaan met een aantal brugklassen waarin leerlingen van verschillende niveaus samen zitten. Er zitten kinderen bij met een gymnasiumadvies, maar ook kinderen die een VMBO-score hadden op hun Cito-toets. Het uitgangspunt is dat als we 100 leerlingen hebben, er ook 100 verschillende leerroutes zijn. Dit wordt vooral mogelijk gemaakt door ICT-ondersteuning. Alle leerlingen hebben bij aanvang van het schooljaar een iPad gekregen. Vanaf de invoering van het internet begin jaren negentig en de verdere ontwikkelingen op ICT-gebied in de daaropvolgende jaren, is vrijwel alle kennis op afroep beschikbaar. Het is dus logisch dat de traditionele rol van de docent en het boek als kennismedium niet meer voldoen. Wij denken dat het hoog tijd is voor een andere benadering van onderwijs.'

"ALS WE 100 LEERLINGEN HEBBEN, **ZIJN ER OOK 100 VERSCHILLENDE LEERROUTES"**

Lijkt dat niet een beetje op de Steve JobsSchool waar de iPad als leermiddel centraal staat?

'Nee, ik denk dat wij veel verder gaan dan het gebruiken van de iPad als voornaamste leermiddel. Allereerst denken wij dat alle leermiddelen aangewend moeten worden. Dat kan een iPad zijn, maar soms is een boek of een praktisch onderzoekje simpelweg beter. Het onderwijsconcept van Agora is toekomstgericht. Wij denken dat leerlingen net zo goed buiten school als binnenschools kunnen leren. Op termijn gaat het traditionele idee dat wij hebben van een school, op de schop. Je ziet dat in feite ook al gebeuren bij basisscholen die omgevormd worden tot kindcentra waar onderwijs, zorg en opvang gecombineerd worden. Het enige dat in de

toekomst overblijft. is dat 'school' een plek blijft om te ontmoeten en jezelf te ontwikkelen. Veel beleidsmakers weten dit al langer, maar niemand durft goed te tornen aan dat gigantische instituut dat ons onderwijsbestel is geworden. Het punt is dat je niet alles moet willen vangen in standaardiseren. Ons onderwijssysteem is veel te veel gebaseerd op vastgelegde protocollen en standaarden, terwijl de wereld ondertussen sterk veranderd is. Deze onderwijsvorm sloot misschien prima aan op een maatschappij waarbij industrialisering kenmerkend was, maar voor de wereld van morgen voldoet het niet meer.'

Wat is er veranderd dan?
'Eigenlijk alles. We hebben afgelopen twee decennia een ongelofelijke technologische ontwikkeling gezien die onze maatschappij ingrijpend heeft veranderd. De ontwikkeling van persoonlijk digitaal gereedschap zoals een PC of iPad is te vergelijken met de uitvinding van het wiel of de boekdrukkunst. Werkelijk niemand had begin jaren negentig kunnen voorspellen hoeveel impact deze nieuwe technologie zou krijgen. Miljoenen mensen zijn momenteel wereldwijd werkzaam binnen deze sector en nog veel meer mensen gebruiken deze digitale middelen. Wij, maar eigenlijk iedereen met gezond verstand, beseffen dat we één ding weten, en dat is dat we slechts bij benadering kunnen bedenken hoe onze wereld in 2025 eruit zal zien. Door de snelheid van de technologische ontwikkelingen zal dit ons voorstellingsvermogen te boven gaan. De schattingen lopen uiteen, maar we vermoeden dat we voor 70% niet weten wat de banen zullen zijn in pakweg 2030.
'Dit alles brengt docenten in een onmogelijke spagaat, want het traditionele systeem roept heel veel spanningen op. Enerzijds heb je de gerechtvaardigde vraag van jongeren die zeggen: Help me om bekwaam en vastberaden de toekomst tegemoet te treden. Anderzijds is er de overvloed aan regelgeving en protocollen waardoor je als docent vaak moet zwemmen in een pot mayonaise. De vrijheid van handelen is klein en de besluitvorming gaat uitermate traag en stroperig. Docenten raken gefrustreerd, want ze doen het eigenlijk nooit goed. Ik denk dat heel veel klachten over hoge werkdruk hier hun oorsprong vinden.'

En hoe komt het onderwijsconcept van Agora dan tegemoet aan deze eisen van de toekomst?
'Allereerst moeten we stoppen om ieder kind door dezelfde zeef te duwen. Leren is voor iedereen anders en dat vergt maatwerk. Ons doel is om een werkbaar onderwijsconcept te ontwikkelen voor volledig gepersonaliseerd leren. Dat wil niet zeggen dat er geen klassikale lessen meer zijn, want die zijn nog steeds zinvol. Maar je moet ruimte creëren om middels coaching en begeleiding met een individuele leerling te werken aan specifieke leerdoelen. Wij hanteren daarbij twee pijlers: het kind moet zowel cognitief als sociaal-emotioneel gevormd worden. Dus kennisoverdracht alleen is niet genoeg, ook niet als dit via een iPad of iets dergelijks verloopt. Iedere leerling stelt onder begeleiding een studieplan op en dat gaan ze volgen. We verwachten daarnaast dat ook ouders zich hier actief mee bezighouden en dat zij mede-eigenaar zijn van het leerproces.'

"HET TRADITIONELE SYSTEEM ROEPT HEEL VEEL SPANNINGEN OP"

En hoe ziet dat er concreet uit?
'We gebruiken de zeven principes van Stephen Covey. Daarnaast moeten de leerlingen een leervraag formuleren, samenwerken, onderzoeken, presenteren en reflecteren op hun leervraag. Verder zetten we een digitaal platform in om het leerproces van leerlingen te monitoren. Via half besloten netwerken kun je als docent heel goed volgen waar de leerling zit in zijn leerproces. Daar hoef je de leerling niet altijd voor te zien. Daarnaast gaan we uit van de vier belevingswerelden van jongeren. Ook wij hadden er vroeger drie: Thuis, op straat en op school. Maar er is er eentje bijgekomen en dat is de virtuele wereld. Deze vier werelden willen we met elkaar versmelten en de kunstmatige grenzen die er soms zijn, opheffen. Want leren doe je overal. Vandaar ook de naam Agora. We willen een plek creëren waar kinderen verbonden zijn met elkaar en de wereld.'

Aan het einde van ons gesprek kwam Sjef nog met een opvallend feit: Niekée had afgelopen jaar een slagingspercentage van 100% in alle leerwegen van het VMBO. In tevredenheidsonderzoeken van de universiteit van Maastricht onder 25.000 leerlingen scoren de Niekée-leerlingen significant hoger dan VWO-leerlingen elders. ❖

weerwerk.

WEERWERK TOONT EEN KUNSTZINNIGE UITING VAN EEN LEERLING WAARBIJ DE INFORMATIE EEN REACTIE OPROEPT

Student Jeroen Klootsema: 'In mijn video-installatie wil ik mijn onderbewuste in beeld brengen door alle invloeden in mijn leven uit te beelden. Deze invloeden zijn zowel positief als negatief, maar hebben mij gevormd naar wie ik nu ben.'

Foto: Ursula van de Bunte

-02:30

SKVR IS GEEN PARTNER *op afstand*

'Rotterdam is dé stad van cultuureducatie.' Als Centrum voor de Kunsten levert SKVR (Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam) hieraan voor veel Rotterdamse kinderen en jongeren een bijdrage. Wie zich in het grote, lichte kantoor in het hart van de stad begeeft, raakt onder de indruk van het gevarieerde kunstaanbod, het grote speelveld met verschillende kunstdisciplines: beeldende kunst, mode & design, dans, fotografie & media, muziek, schrijven en theater voor zo'n 100.000 Rotterdammers. Een karavaan die voortgedreven wordt door medewerkers die hun mouwen opstropen, barsten van de plannen en bovenal oog hebben voor het onderwijs. Een professionele partner voor bofkonten.

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN //

Foto: Hester Blankestijn

Het inzicht dat cultuureducatie bijdraagt aan de ontwikkeling van het kind en de sociale cohesie van de stad is in Rotterdam nooit weg geweest. In de periode 2013-2016 is jaarlijks een miljoen euro beschikbaar voor meerjarige projecten in het basisonderwijs. Ook het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs krijgen de nodige aandacht. Daarnaast zijn er diverse wijkprojecten. Naast de gemeentelijke gelden werkt SKVR samen met Stichting De Verre Bergen, een filantropische Rotterdamse organisatie die zich sinds 2011 inzet voor een sterker en beter Rotterdam. Partnerschap en gezamenlijke focus van SKVR met scholen en culturele initiatieven in de wijk zorgen voor meer mogelijkheden om activiteiten te kunnen financieren.

Sylvia Wiegers, programmamanager bij SKVR Onderwijs, en Marieke Stein, programmamanager bij SKVR Dichtbij (Wijkgericht Werken), onderstrepen dat SKVR het grootste centrum voor de kunsten in Nederland is. De instelling, met een omvang van 185 vaste medewerkers en jaarlijks ruim 500 zzp'ers, richt zich op onderwijs, particuliere afnemers (vrije tijd), amateurs, instellingen en wijken. Activiteiten vinden plaats zowel op eigen locaties als op scholen en in de wijken. In 2013 vond een directeurswissel plaats. Ocker van Munster verliet na ruim 4,5 jaar SKVR en werd directeur van het Landelijk Kenniscentrum voor Cultuureducatie en Amateurkunst. Ariëtte Kasbergen, destijds adjunct-directeur, volgde hem op.

De focus lag de afgelopen periode op het vergroten van de wendbaarheid van de organisatie, mede ingegeven door een verminderde belangstelling voor de amateurkunst, wat een landelijke trend is. Dat betekent onder meer een slankere organisatie en meer ruimte voor ondernemerschap. En aandacht voor het onderhouden van de relaties met het onderwijs. Wiegers: 'We gaan steeds meer in dialoog met scholen en vragen wat we voor hen kunnen programmeren. We springen in op het gemeentelijke beleid dat verlenging van de leertijd stimuleert en inzet op talentontwikkeling en verho-

ging van onderwijsresultaten. Samen met de scholen creëren we mogelijkheden om kinderen op school in contact te brengen met kunst en cultuur. Vanuit onze traditie kennen we de scholen goed en kunnen we snel het gesprek aangaan.'

EEN RELATIE VEREIST MAATWERK

Naast een brede waaier aan kennismakingsaanbod heeft SKVR een intensieve relatie met zo'n 45 scholen, ongeveer

een vijfde van het totale aantal scholen. Wiegers: 'Soms komen scholen met een concrete vraag en soms zoeken we samen met welke culturele programma's we het beste kunnen werken aan de doelstellingen die de school heeft op het gebied van cultuuronderwijs en de ontwikkeling van leerlingen. We hebben doorlopende leerlijnen cultuureducatie ontwikkeld in alle disciplines, maar werken ook, in samenwerking met het Kenniscentrum Cultuureducatie Rotterdam, met ateliers in school. Hier zijn leerlingen op een onderzoekende, vrijere manier met een kunstdiscipline bezig. Er zijn inmiddels drie scholen voor primair onderwijs met een dansatelier of een media-atelier. Binnenkort komt daar nog een mode-atelier bij en een media-atelier voor leerlingen op een school voor VMBO. Bij het realiseren van deze ateliers werken we samen met kunstenaars/docenten, liefst uit de wijk waarin de school staat. Dat maakt eventuele doorstroom van leerlingen die in hun vrije tijd verder willen met kunst gemakkelijker.'

SKVR biedt iets aan wat de scholen niet in huis hebben. Wiegers: 'In die zin zijn wij een verrijking. In het VO ligt de vraag anders, omdat er dikwijls wel vakdocenten zijn, maar in het PO zijn de afgelopen decennia de meeste vakkrachten wegbezuinigd. Daar spelen wij een belangrijke rol. In Rotterdam staan schooldirecteuren positief tegenover cultuureducatie. Ze zien het belang ervan voor hun leerlingen. Ze maken graag gebruik van de professionele ruimte die wij bieden en hebben daar ook geld voor over.'
Stein: 'Rotterdam is een relatief arme stad met veel kinderen. Vaak hebben die van huis uit niet de kans om aan culturele activiteiten deel te nemen. Dat maakt de noodzaak van cultuureducatie en de behoefte om samen te werken extra groot.'
Wiegers: 'Creativiteit en het bevorderen van persoonlijke ontwikkeling op het gebied van sociale en communicatieve vaardigheden vinden zowel scholen als wijkpartners belangrijk. Een voorwaarde voor leerlingen om goed te kunnen functioneren op school en daarbuiten. Je kunt enerzijds stellen dat kinderen en docenten in Rotterdam bofkonten zijn, omdat er zoveel mogelijkheden worden geboden, maar tegelijkertijd vraagt het veel van de scholen. Er staat veel druk op onderwijsprogramma's en docenten werken ontzettend hard. Wij kunnen deels werk uit handen nemen. Wij zijn meer dan een aanvulling, wij vullen een deel van het programma in. Mijn toekomstdroom is dat er extra leertijd blijft voor kinderen in Rotterdam en dat scholen zelf keuzes kunnen maken voor de invulling daarvan, passend bij hun leerplan en de ontwikkeling van hun kinderen. Maatwerk en samenspel dus. Die verbinding is belangrijk. Daar kunnen wij, en de scholen, nog een slag in maken. Meer ruimte voor scholen en culturele instellingen om het cultuuronderwijs goed op elkaar af te stemmen zou geweldig zijn. Wat doet de leerkracht zelf op het terrein van cultuureducatie en wat kunnen wij bieden. Hoe maak je samen een goed programma. En ook, hoe kun je leerlingen die dan nog meer willen, samen stimuleren om zich in de vrije tijd verder te ontwikkelen. Daaraan kunnen docenten op scholen een belangrijke bijdrage leveren. Er zou meer ruimte moeten zijn voor gezamenlijke ontwikkeling. Dat levert nog meer rendement op.'

WIJKGERICHT WERKEN

SKVR brengt niet alleen enthousiasme naar de scholen, maar zoekt ook aansluiting bij de vrije tijd van jongeren. Marieke Stein: 'In het verlengde van de schoolactiviteiten trekken wij de wijken in en kennen we dikwijls de kinderen al. Ik vind het belangrijk dat centra voor de kunsten hun expertise ook in de wijken inzetten. Al die buurtwerkers willen hetzelfde en zien de noodzaak van samenwerken, ook met ons. Wij hanteren de uitgangspunten van Cultuur Nieuwe Stijl, de methodiekbeschrijving voor culturele interventies in maatschappelijke ontwikkeling van CAL-XL, laboratorium voor kunst en samenleving. Wij zoeken altijd naar partners in de wijk en werken vaak nauw samen met de scholen. In Rotterdam maakt het wijkgericht werken een enorme ontwikkeling door. Daardoor bereiken we steeds meer jongeren die van huis uit minder mogelijkheden hebben of krijgen, en dat krijgt dan vervolgens weer een vervolg op de scholen. Ook daarom is het belang dat partijen met elkaar overleggen. Ons doel is het bevorderen van de sociale cohesie en het stimuleren van talenten. Ik ben ervan overtuigd dat ook scholen daar profijt van hebben. Als kinderen goed in hun vel zitten, merk je dat meteen in de klas.' ❖

GESLAAGDE SAMENWERKING

Make You Move is een dansproject van SKVR en HipHopHuis. Het is een mooi voorbeeld van een geslaagde samenwerking tussen een cultureel centrum, diverse Rotterdamse scholen en wijkgericht werken. In dit project wordt dansen gekoppeld aan het bevorderen van een gezonde leefstijl. Dat gebeurt via danslessen aan kinderen en jongeren van 10 tot en met 18 jaar.
In Rotterdam is dans een belangrijk onderdeel van de jongerencultuur. In de lessen komen bijna alle *urban* dansstijlen aan bod. De eerste kennismaking vindt plaats op de eigen school. Het project gaat van start tijdens de gymles. Daar kunnen leerlingen zich aanmelden voor een gratis traject van vijftien danslessen na schooltijd. De leerlingen werken, onder begeleiding van een dansdocent, aan een dynamische showcase. Alle groepen presenteren zich tijdens een vriendschappelijke finale die een feestelijke en positieve afsluiting vormt van het danstraject. Zie **www.skvr.nl** en **www.skvr.nl/overig/make_you_move**.

@WEB

IN DE UITVERKOOP

'Ik mag zeggen wat ik vind, we leven toch in een vrij land?!' is een veel gehoorde kreet bij ons op school. Leerlingen denken al gauw dat onze vrijheid een vrijbrief is voor het in de wereld smijten van allerlei uitspraken. Twitter helpt daar heel erg aan mee. Voordat je érgens over hebt kunnen nadenken, weten je volgers het al. Met Facebook lukt dat ook vrij aardig, je hebt al met één druk op de knop je foto of filmpje gepost. Op Twitter gaat dat nu niet: er is (nog) geen ingebouwde functie voor het opnemen van een video in een tweet. Wel kun je een link naar de video erin zetten. Gaat het om een eigen video, dan moet je deze dus wel eerst uploaden naar YouTube of Vimeo. Maar ik verwacht dat het geen eeuwigheid meer gaat duren voordat het direct plaatsen van filmpjes ook op Twitter mogelijk wordt.

AUTEUR: THEA VUIK

We hebben het hier echter over filmpjes, dat klopt niet helemaal. Een filmpje is meestal niet één opname, maar over een reeks van scènes met daartussen de overgang(en) geplaatst. En bijvoorbeeld op Facebook zie je vrijwel altijd maar één scene. Het begint met een druk op de opnameknop en het 'filmpje' eindigt als er op de stopknop is geduwd. Meer is het niet. Er zal niet veel over nagedacht zijn, hetgeen je wel mag veronderstellen als je een heus filmpje maakt waarbij je een aantal scènes achter elkaar zet. Dat laatste heet monteren, editen, het aan elkaar plakken van filmbeelden. Omdat tegenwoordig veel filmpjes op de telefoon worden gemaakt - want dat werkt zo makkelijk en snel en je hebt dat ding immers altijd bij de hand - is de verleiding groot om na de druk op de stopknop je filmpje gelijk te delen met je vrienden en kennissen op internet.

In deze @Web houd ik een pleidooi om de gemaakte beelden gewoon in je telefoon op te slaan en eerst eens rustig na te denken. Vraag jezelf even af wat je er eigenlijk mee wilt zeggen of wat je er *niet* mee wilt zeggen. Wil je het geheel nog vanuit een ander standpunt filmen, of misschien nog een ander gedeelte van het verhaal verduidelijken vanaf een andere locatie, of noem maar op. Even een moment van… eh… reflectie. Daarna is het vrij eenvoudig je video online te monteren via WeVideo: **www.wevideo.com**. Je maakt daar een gratis account aan en je kunt je filmbeelden uploaden, verwerken en zelfs opslaan (en delen :)). Met dank aan Margreet van den Berg voor de - duidelijke - Nederlandstalige handleiding over dit programma. Zie **https://docs.google.com/file/d/0BxQ-xT2q1EwAbE9HSmh2MVNRRW1Mc2YzbC1TNzh4UQ/edit?pli=1**. Natuurlijk zijn er ook diverse apps te verkrijgen via de Appstore van Apple of de Playstore van Google. Dan hoef je de beelden niet eens te uploaden, maar monteer je deze in je telefoon zelf. Ik noem maar wat grote namen: Adobe Premiere Clip, een app om je filmpjes mee te bewerken op je iPhone of iPad. Je kunt clipjes samenvoegen, bewerken en diverse effecten geven. Ook kun je muziek toevoegen. Clips die je opslaat, worden bewaard in de Creative Cloud van Adobe waar je twee GigaByte opslag hebt. Daardoor kun je bijvoorbeeld op je iPhone beginnen met videobewerking en verdergaan op je iPad.

Stokpaardjes. Foto: Thea Vuik

De officiële videobewerkingsapp van Apple - iMovie - is in veel situaties gewoon de meest uitgebreide en stabiele videobewerker. Je kunt filmtrailers en HD-films maken, in bioscoopweergave afspelen en delen met de rest van de wereld. Er zijn meerdere templates aanwezig om te zorgen dat het er meteen goed uitziet. Dat vind ik persoonlijk wat minder: je krijgt als het ware een kant en klaar sausje over je film heen, terwijl ik dat zelf zou willen maken. Maar het is de solide interface waar iMovie het van moet hebben. Hiermee is het simpel om met precisie in beelden te knippen, snelheid te veranderen en speciale overgangen te gebruiken. De app exporteert HD-video's die je vervolgens kunt delen op YouTube, Facebook of Vimeo. Maar hoe zit het met het aanbod voor Android-toestellen? Ik noem bijvoorbeeld Magisto, ook geschikt voor iOS. Dit appje selecteert automatisch - heel eigenaardig - de meest interessante fragmenten uit je filmpje om te gebruiken. Vervolgens selecteer je een thema dat de kleuren, scherpte en contrast van de video aanpast en tot slot voeg je de achtergrondmuziek toe. Ook is er iets als Clesh Video Editor dat positieve kritieken krijgt als editingprogramma voor je Android-telefoon. Kortom: er is keuze genoeg, maar laat je daardoor niet monddood maken. Wees bedachtzamer, maar ook weer niet té bedachtzaam. Vanaf nu gooien we zowel onbesuisdheden als stokpaardjes in de uitverkoop. ❖

IS SCHOOLTIJD VERSPILDE TIJD?

Tijd kan na hoogte, breedte en lengte gezien worden als de vierde dimensie. Van een gebeurtenis kan gezegd worden dat deze na een andere gebeurtenis

Van een gebeurtenis kan gezegd worden dat deze na een andere gebeurtenis plaatsvindt. Een gebeurtenis vindt plaats op een tijdstip of moment. De tijd wordt wel gezien als een opeenvolging van tijdstippen. Daarnaast kan bepaald worden hoe lang een gebeurtenis na een andere plaatsvindt. Het betreft dan de tijdsduur tussen twee tijdstippen. Tijd is het begrip waarmee deze volgorde en duur worden beschreven. Tijd kan na hoogte, breedte en lengte gezien worden als de vierde dimensie. Van een gebeurtenis kan gezegd worden dat deze na een andere gebeurtenis plaatsvindt. Een gebeurtenis vindt plaats op een tijdstip of moment. De tijd wordt wel gezien als een opeenvolging van tijdstippen. Daarnaast kan bepaald worden hoe lang een gebeurtenis na een andere plaatsvindt. Het betreft dan de tijdsduur tussen twee tijdstippen. Tijd is het begrip waarmee deze volgorde en duur worden beschreven.

Een gebeurtenis vindt plaats op een tijdstip of moment. De tijd wordt wel gezien als een opeenvolging van tijdstippen. Daarnaast kan bepaald worden hoe lang een gebeurtenis na een andere plaatsvindt. Het betreft dan de tijdsduur tussen twee tijdstippen. Tijd is het begrip waarmee deze volgorde en duur worden beschreven. Tijd kan na hoogte, breedte en lengte gezien worden als de vierde dimensie. Van een gebeurtenis kan gezegd worden dat deze na een andere gebeurtenis plaatsvindt. Een gebeurtenis vindt plaats op een tijdstip of moment. De tijd wordt wel gezien als een opeenvolging van tijdstippen. Daarnaast kan bepaald worden hoe lang een gebeurtenis na een andere plaatsvindt. Het betreft dan de tijdsduur tussen twee tijdstippen. Tijd is het begrip waarmee deze volgorde en duur worden beschreven.

Daarnaast kan bepaald worden hoe lang een gebeurtenis na een andere plaatsvindt. Het betreft dan de tijdsduur tussen twee tijdstippen. Tijd is het begrip waarmee deze volgorde en duur worden beschreven. Tijd kan na hoogte, breedte en lengte gezien worden als de vierde dimensie. Van een gebeurtenis kan gezegd worden dat deze na een andere gebeurtenis plaatsvindt. De tijd wordt wel gezien als een opeenvolging van tijdstippen.

The New School Collective

NIJNTJE, 60 JAAR NOESTE ARBEID

Evolutie van nijntje, 1953-1995. Illustrations Dick Bruna © Copyright Mercis bv, 1953-2014

De gemiddelde leeftijd van een konijn ligt tussen de vijf en tien jaar. Dat geldt niet voor het bekendste konijn van Nederland. In 2015 viert nijntje (Dick Bruna gebruikt consequent geen hoofdletter!) haar zestigste verjaardag in haar geboortestad Utrecht. Elke dag fietste Dick Bruna van huis naar zijn atelier om te werken. Hard werken om de perfecte eenvoud te bereiken. De strakke lijn met de beroemde bibber.

AUTEUR: JANNEKE VAN WIJK // PO

Dick Bruna werd 87 jaar geleden (1927) geboren als Hendrik Magdalenus Bruna, zoon van Albert Willem Bruna en Johanna Clara Charlotte Erdbrink. Zijn vader was uitgever bij A.W. Bruna & Zoon, de uitgeverij die zijn overgrootvader in 1868 had opgericht. De oudste zoon werd geacht zijn vader op te volgen in de uitgeverij. Dick Bruna ging dan ook een jaar naar Londen en een jaar naar Parijs om het uitgeversvak te leren. In Parijs leerde hij het werk van Picasso, Léger en Matisse kennen en werd hij een groot bewonderaar van deze kunstenaars. Matisse was in de latere jaren van zijn leven veel aan het knippen geweest en werkte met tweedimensionale collages. Dat wekte de interesse van Dick Bruna. Door het werk van Matisse ontdekte hij nieuwe technieken. Kleurvlakken scheiden door lijnen, tekenen met penselen in plaats van met de pen, kleurvlakken uitknippen in papier, scheuren zodat er een mooie rafelige lijn komt. Op dat moment dacht hij: 'Ik word geen uitgever, maar ik word kunstenaar.'

BOEKOMSLAGONTWERPER

Dick Bruna begint als boekomslagontwerper voor zwarte beertjes. Hij heeft zo'n tweeduizend boekomslagen gemaakt, met karakteristieke silhouetten van de Saint, Havank en Maigret. Met veel plezier werkte hij aan de omslagen van de boeken van Georges Simenon, omdat deze altijd reageerde op zijn werk: 'Je omslag is weer eenvoudiger dan de voorgaande. Jij probeert met tekenen te realiseren wat ik met schrijven probeer te bereiken.' Zijn affiches kregen heel veel bekendheid, vooral ook omdat ze al snel op veel stations hingen.

GEBOORTE

nijntje is geboren toen Bruna een verhaaltje aan zijn oudste zoon Sierk vertelde tijdens een vakantie in Egmond aan Zee. Om het vakantiehuisje liep vaak een konijn en daarover verzon hij verhalen die hij aan zijn dan pas eenjarige zoontje vertelde. Sierk is geboren in 1954 en een jaar later verschijnt het eerste nijntjeboek in rechthoekig formaat. De eerste zeven rechthoekige boeken zijn collector's items geworden. In datzelfde jaar verschijnt *nijntje in de dierentuin*. Vanaf 1959 verschijnen de boeken in het bekende vierkante formaat (16 x 16 cm) met de illustraties op de rechterpagina en vier regels tekst op de linkerpagina, in

1. Vier boekomslagen die door Dick Bruna zijn ontworpen: Leslie Charteris - Señor Saint, 1962; Havank + Terpstra - Mysterie op Mallorca, 1996; Francois Durbridge - Illustrations Dick Bruna © Copyright Mercis bv, 1953-2014

totaal 12 prenten. Voor kinderen met kleine handjes een boekje dat zij goed kunnen vastpakken. De nijntje-boeken zijn na de boeken van Roald Dahl de meest gelezen kinderboeken ter wereld.

ONTWIKKELING VAN NIJN

De ontwikkeling die nijn doormaakt staat beschreven in het boek *Dick Bruna* uit 2006 (uitgeverij Waanders) met bijdragen van Joke Linders, Koosje Sierman, Ivo de Wijs en Truusje Vrooland-Löb. Joke Linders: 'De eerste nijn 'oogt' als een uit bed gevallen knuffel, naïef en tamelijk konijnig. Haar ogen, niet meer dan stipjes, kijken verlegen weg. Haar oren, meer uitstulpingen dan fiere puntige konijnenoren, passen bij haar stoetelige armpjes en benen. Haar naam is nog gewoon met een hoofdletter geschreven.'
In 1963 krijgt nijn haar nieuwe uiterlijk dat haar wereldberoemd zal maken. 'De stippen worden stralende eivormige pupillen en ze krijgt een meloenvormig hoofd dat groter is dan haar lijf.' Alles aan nijn klopt, zowel technisch als psychologisch. Anthon Beeke zegt in de documentaire van Human Factor TV over Dick Bruna: 'Hij werkt met een hoge kwaliteitsnorm en vanuit zijn visie op de wereld. Hij werkt consequent in dezelfde kleuren en controleert deze ook steevast.' Dick Bruna zegt over zichzelf: 'Ik heb een klein talent en ik moet hard werken daar iets mee te doen.'

DETAILS

Dick Bruna neemt kinderen serieus. Hij heeft soms het gevoel dat een kind hem van de andere kant van de tekentafel aankijkt. Daarom kijkt nijntje de lezer ook altijd direct aan, zoals kinderen dat ook doen. Als Dick Bruna nijntje en haar vriendinnen tekent, tekent hij ze dicht bij elkaar, zodat ze op elkaar lijken. Door een heel klein detail geeft hij aan wie nijn is, zoals bijvoorbeeld de kleur van het jurkje. De vader en moeder van nijn hebben een extra kruisje als mond. Ze zijn wat ouder en hebben dus een rimpeltje meer. Hetzelfde geldt voor de opa en oma van nijntje. Boris beer staat, zoals hij zelf zegt, heel dicht bij Dick Bruna. Een beetje ondeugend en een beetje onhandig.

HET DICK BRUNA HUIS

Sinds 2012 werkt hij niet meer. Zijn atelier wordt uit de Utrechtse binnenstad overgebracht naar het dick bruna huis (een initiatief van het Centraal Museum) dat vooral op kleine kinderen is gericht, en ondergaat ook een verandering. Er komt meer ruimte voor tentoonstellingen en activiteiten. Het wordt een interactief doe-museum. De grootste verandering is dat het werk van de kunstenaar Dick Bruna en alles wat met zijn kunst en zijn werkproces te maken heeft een plek krijgt in het hoofdgebouw van het Centraal Museum. Het atelier van Dick Bruna wordt overgeplaatst naar het hoofdgebouw, waar je als bezoeker kunt kennismaken met zijn © werkwijze en zijn kunstenaarschap. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Wilt u meer weten over de nijntje-activiteiten in 2015?
> Zie **www.centraalmuseum.nl en www.nijntje.nl**.

1.

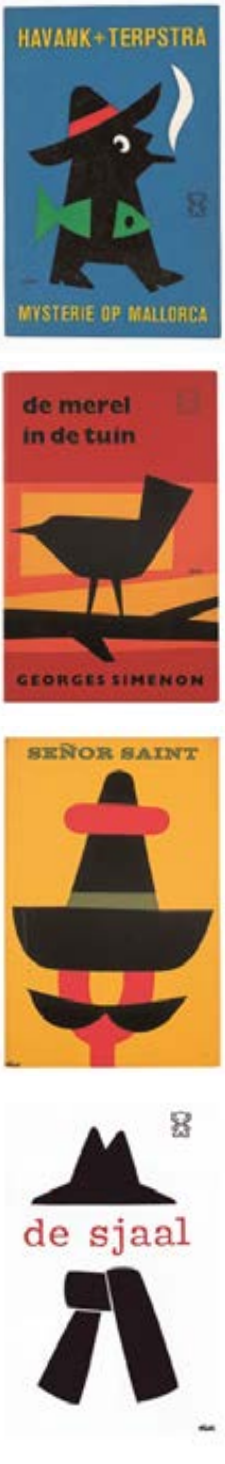

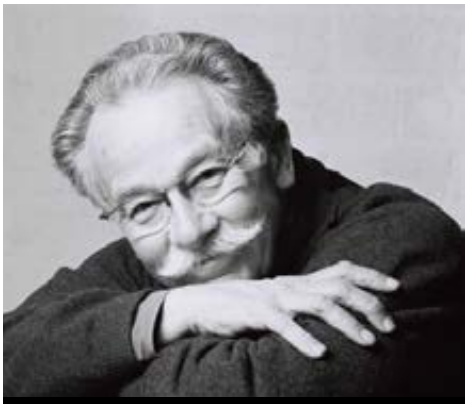

Dick Bruna. Foto: Dick Bruna: copyright © Ferry André de la Porte

NIJNTJE SINDS 1955

1955 Het eerste nijntje-boek verschijnt.
1964 De eerste vertaling van nijntje in het Japans verschijnt.
1987 Dick Bruna krijgt de stadspenning van de stad Utrecht.
1990 Dick Bruna krijgt van het bestuur van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak de D.A. Thiemeprijs.
1993 Dick Bruna wordt benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.
1996 Sinds dit jaar heet nijntje overal buiten Nederland *miffy*. Vroeger had ze in elk land een andere naam.
1996 Een Zilveren Penseel voor *nijntje in de tent*.
1997 Een Zilveren Griffel voor *lieve oma pluis*.
1998 IBBY-Nederland nomineert Dick Bruna voor de Hans Christian Andersenprijs (en herhaalt de nominatie in 2000).
2001 Dick Bruna wordt benoemd tot Commandeur in de Orde van de Nederlandse Leeuw.
2006 Opening van het dick bruna huis.
2007 Toekenning van de Gouden stadspenning van Utrecht.
2011 Het laatste boek *knorretje en de oren van nijntje* verschijnt.
2012 De eerste nijntje-app gebaseerd op het boek *de tuin van nijntje* verschijnt op de markt.
2013 nijntje en de wilde dieren wordt het BoekStart Babyboekje van het Jaar. *nijntje, de film* krijgt de Cinekid Leeuw Juryprijs.
2014 *oma en opa pluus* verschijnt in het Achterhoeks, vertaald door Arie Ribbers. Er bestaan inmiddels al nijntje-boekjes in het Twents, Brabants, Zeeuws, Drents, Achterhoeks, Maastrichts en het Haags.

nijntje is verschenen in meer dan 50 talen waaronder het Latijn.

INSTRUMENT OM BESTAANDE SITUATIE IN BEELD TE BRENGEN

KOMPAS CULTUURONDERWIJS

RICHTING GEVEN AAN CULTUURACTIVITEITEN

Foto's: Rolf Resink

CULTUURONDERWIJS KUN JE ZIEN ALS EEN REIS WAARBIJ KINDEREN ONDERWEG LEREN BETEKENIS TE GEVEN AAN DE WERELD WAARIN ZE LEVEN. OM DE TOCHT NIET TOT EEN DOELLOOS DWALEN TE MAKEN, ZIJN VISIE EN BELEID NODIG VOOR DE KEUZE VAN GESCHIKTE ACTIVITEITEN. HET KOMPAS CULTUURONDERWIJS HELPT DE CULTUURCOÖRDINATOR DAARBIJ.

AUTEUR: EEKE WERVERS // PO

Wat is een visie? Een visie is altijd gericht op de toekomst. Het is het toekomstbeeld van de uiteindelijke bestemming van onze inspanningen voor cultuuronderwijs. Een visie kun je omschrijven als een idee met de kracht om werkelijkheid te worden. Een visie formuleer je niet vanuit het niets. Iedereen heeft wel een idee van waar je naartoe werkt, een mening over waar cultuuronderwijs aan zou moeten bijdragen en een gevoel bij passie en inspiratie. De kunst is nu om al die noties en vage ideeën manifest te maken en samen te voegen tot een helder toekomstbeeld. Voor degene die de taak heeft de visie te formuleren, is het dus van groot belang om goed te luisteren en te kijken naar wat er in de school of instelling speelt. Een visie geeft richting aan het proces dat je samen met anderen uitvoert om een bepaald doel - het gewenste toekomstbeeld - te bereiken. Het voorkomt dat we in het wilde weg aan de slag gaan.

TOEKOMSTBEELD

Bij cultuuronderwijs op een school of in een instelling gaat het niet om jouw visie alleen. Je moet ook de beelden en ideeën van collega's, ouders, kinderen en organisaties waarmee wordt samengewerkt, verwerken. Primair doel is immers niet dat jouw visie wordt gerealiseerd, maar dat je doelen gaat bereiken samen met anderen. Het gaat in de eerste plaats om de kinderen, waarvoor cultuuronderwijs wordt ondernomen. Bij het formuleren van een visie gaat het dus vooral om:

- het schetsen van een helder toekomstbeeld;
- samenwerking met anderen die aan de realisatie van die visie gaan meewerken;
- rekening houden met alles wat er al speelt.

DE DRIE SCENARIO'S

Een belangrijk hulpmiddel bij het formuleren van een visie zijn de drie scenario's die in juni 2003 in het rapport *Hart(d) voor cultuur!* werden geformuleerd. Die drie scenario's zetten verschillende ambities om cultuuronderwijs vorm te geven op een rijtje.
Er is geen sprake van een hiërarchie in de scenario's. Het ene scenario is niet beter dan het andere. Voor de scholen die besluiten om specifieke aandacht te geven aan cultuur, zijn er drie scenario's:

- **Scenario 1 Komen & gaan:** De school maakt jaarlijks een keuze uit het aanbod van culturele instellingen.
- **Scenario 2 Vragen & aanbieden:** De school stelt specifieke vragen aan culturele instellingen om het aanbod passend te maken aan het schoolprogramma.
- **Scenario 3 Leren & ervaren:** School en culturele instelling gaan een vergaande samenwerking aan, waardoor de grenzen tussen beide instituten vervagen.

BELEID?

Naast een visie is het belangrijk om voor cultuuronderwijs een beleidsplan te schrijven. Een beleidsplan is vooral een praktisch koersinstrument dat gebruikt wordt om ontwikkeling mogelijk te maken. Zo'n route- of stappenplan is van belang om zicht te krijgen op het proces dat je moet volgen om uiteindelijk je doel te bereiken. Om die route vorm te kunnen geven, moeten keuzes gemaakt worden. Een bestemming kan langs veel verschillende routes worden bereikt. Nemen we de snelweg of een toeristische route? Stellen we een route samen aan de hand van de inbreng van onze medereizigers of nemen we zelf de regie en stellen we de routeplanner in op de eindbestemming en gaan we rijden? Ook de routeplanner kan trouwens op veel manieren geprogrammeerd worden: de kortste afstand, de snelste weg, snelwegen vermijden. Beleid is een beschrijving van de route die je volgt om van

een bestaande situatie naar een gewenste situatie te komen.

KOMPAS CULTUURONDERWIJS
Het Kompas Cultuuronderwijs is een instrument dat je kunt gebruiken om de bestaande situatie voor cultuuronderwijs op je school in beeld te krijgen. Het is een manier om alle culturele activiteiten op school te verzamelen. Die verzameling is ook meteen een ordening van het materiaal over de perioden van het schooljaar en de verschillende groepen. Het Kompas Cultuuronderwijs is een matrix, waarin je alle activiteiten in een of meer vakken kunt plaatsen. Wanneer het kompas helemaal is ingevuld, wordt een aantal dingen snel duidelijk:

- In welke perioden in welke leerjaren heel veel of juist heel weinig gebeurt;
- Welke disciplines niet of nauwelijks aan bod komen;
- Wat structureel en wat incidenteel wordt aangeboden;
- Welke kerndoelen verspreid over de hele schoolperiode aan de orde komen.

FUNDAMENT
Het Kompas Cultuuronderwijs kun je op twee momenten inzetten: om een beeld te krijgen van de bestaande situatie of van de gewenste situatie. Het kan dus als hulpmiddel worden gebruikt bij het ontwikkelen van je visie, door de vlakken te gebruiken als een beeld voor de situatie die in de komende jaren moet worden gerealiseerd. Als je die fase hebt uitgewerkt, fotografeer je het kompas. Daarna vul je het kompas nog een keer in met de bestaande situatie. Ook daar maak je een foto van. Als je beide foto's naast elkaar legt, heb je in feite het fundament voor je beleidsplan. Op de ene foto staat immers waar je nu staat en op de andere de situatie waar je naartoe wilt. Het beleidsplan moet beide situaties aan elkaar verbinden. Als je samen met collega's die beelden hebt gemaakt, is het vervolgens jouw taak om die beelden te verwoorden in een visie en beleidsplan.

SAMEN
Naast die beelden heeft het kompas nog een ander groot voordeel. Het kompas kun je namelijk niet in je eentje invullen. Niemand weet precies wat er in andere groepen op school gedaan wordt, zeker niet als de school wat groter is. Om een betrouwbaar beeld te krijgen moet je dus wel samenwerken. Door als groep het kompas in te vullen ontstaat er voortdurend discussie wat wel en wat niet onder cultuuronderwijs gerekend moet worden, wat wel en niet structureel is, wat wel en wat niet bijdraagt aan een van de kerndoelen. Het gesprek over het onderwerp is minstens even belangrijk als het invullen van het kompas zelf. Met alle informatie die je hebt verzameld, kun je nu je cultuurbeleidsplan gaan schrijven. ❖

Eeke Wervers is Senior Cultuureducatie bij het LKCA.

Dit artikel is gebaseerd op het eerste deel van DOSSIER ICC, een praktisch boek voor de cultuurcoördinator in het basisonderwijs.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Download de handleiding bij het Kompas Cultuuronderwijs via **www.lkca.nl/icc**.

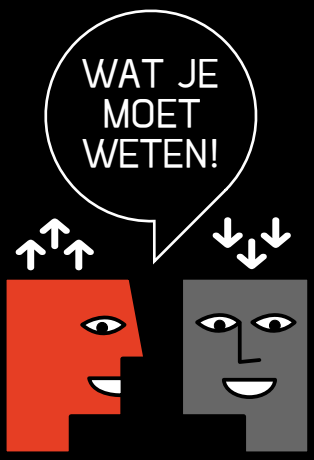

Pensioen: wijzigingen per 1 januari 2015

Witteveen II, VPL, fiscale ruimte, franchise: help, wat betekent dat voor mij?

In het najaar van 2014 is er door de Pensioenkamer - vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers die pensioen ontvangen via het ABP - een akkoord bereikt over aanpassing van de pensioenregeling. Dit was nodig omdat de regering de fiscale regels rondom pensioen heeft aangepast. Net als met de AOW die later ingaat, is de ruimte die de wetgever biedt om fiscaal gunstig pensioen op te bouwen minder geworden: de overheid gaat ervan uit dat we niet meer 40 jaar werken voordat we met pensioen gaan, maar 42 jaar en dat we dus per jaar dat we werken minder opzij hoeven te zetten. De regeling is, naast een aantal technische aanpassingen waarin regelingen die stopten op 62 jaar (onder andere pensioenopbouw tijdens werkloosheid en invaliditeitspensioen en 65 jaar (onder andere arbeidsongeschiktheidspensioen) - maar nu doorlopen tot de AOW-leeftijd - op twee belangrijke punten aangepast.

Ouderdomspensioen/ nabestaandenpensioen
Door de kleinere ruimte die de belastingwetgeving biedt om jaarlijks pensioen op te bouwen, moest de ABP-regeling aangepast worden. In de nieuwe regeling wordt de beschikbare ruimte maximaal benut: u bouwt nu weliswaar minder pensioen op, maar over een groter deel van uw inkomen. Daarnaast is de regeling voor het nabestaandenpensioen verbeterd: het wordt (deels in 2016) hoger en gelijk bij overlijden voor 65 jaar en na 65 jaar. U kunt bij pensionering kiezen om het nabestaandenpensioen om te zetten in een hoger ouderdomspensioen om zo een deel van de lagere opbouw te compenseren.

VPL-overgangsrecht
Iedereen die in 2006 deelnemer was bij het ABP en dat tot 2023 blijft (of voor die tijd met pensioen gaat), heeft recht op een deel van het voorwaardelijk pensioen. De hoogte daarvan is zeer afhankelijk van uw situatie in 2006. Ook moet je van 2006 tot 2023 (of tot ingangsdatum pensioen voor 2023) actief deelnemer blijven bij het ABP. In grote lijnen komt de aanpassing er op neer dat het recht wat je had op 65 jaar (of in 2023) navenant wordt verlaagd aan de opbouw van het Ouderdomspensioen. Daarnaast wordt op basis van de gestegen levensverwachting het bedrag pas twee jaar later bereikt, op 67 jaar. Gaat u in 2015 met pensioen? Neem dan snel contact op met de helpdesk of met het ABP in verband met de ingangsdatum.

Premie
Doordat de regeling doelbewust soberder is gemaakt, gaat de premie omlaag. De werkgever gaat op termijn een groter deel van de premie betalen en u als werknemer houdt door lagere premies netto meer over van uw salaris. Het deel dat de werkgever overhoudt door de lagere premies zal in het CAO-overleg per sector ingezet worden voor verbetering van de arbeidsvoorwaarden.

Al met pensioen?
Wanneer u al met pensioen bent, heeft de aanpassing van de regeling voor u geen gevolgen.

HOE KUNST EN MUZIEK KLEUR IN HET LEVEN VAN KINDEREN KUNNEN BRENGEN

De lachende kinderen in de tuin van de Amsterdamse Hermitage verschillen op het eerste gezicht weinig van elke andere museum bezoekende klas. Totdat je de rolstoelen en petjes van de kinderen opmerkt. De lachende kinderen zijn geen klas, en hun bezoek aan Amsterdam is geen gewone schoolreis. Een paar dagen daarvoor waren de meeste van hen patiënt van de oncologische afdeling van het kinderziekenhuis nr. 31 in St. Petersburg. En een paar dagen later zijn ze dat weer.

AUTEUR:
OLGA DE KORT-KOULIKOVA // PO

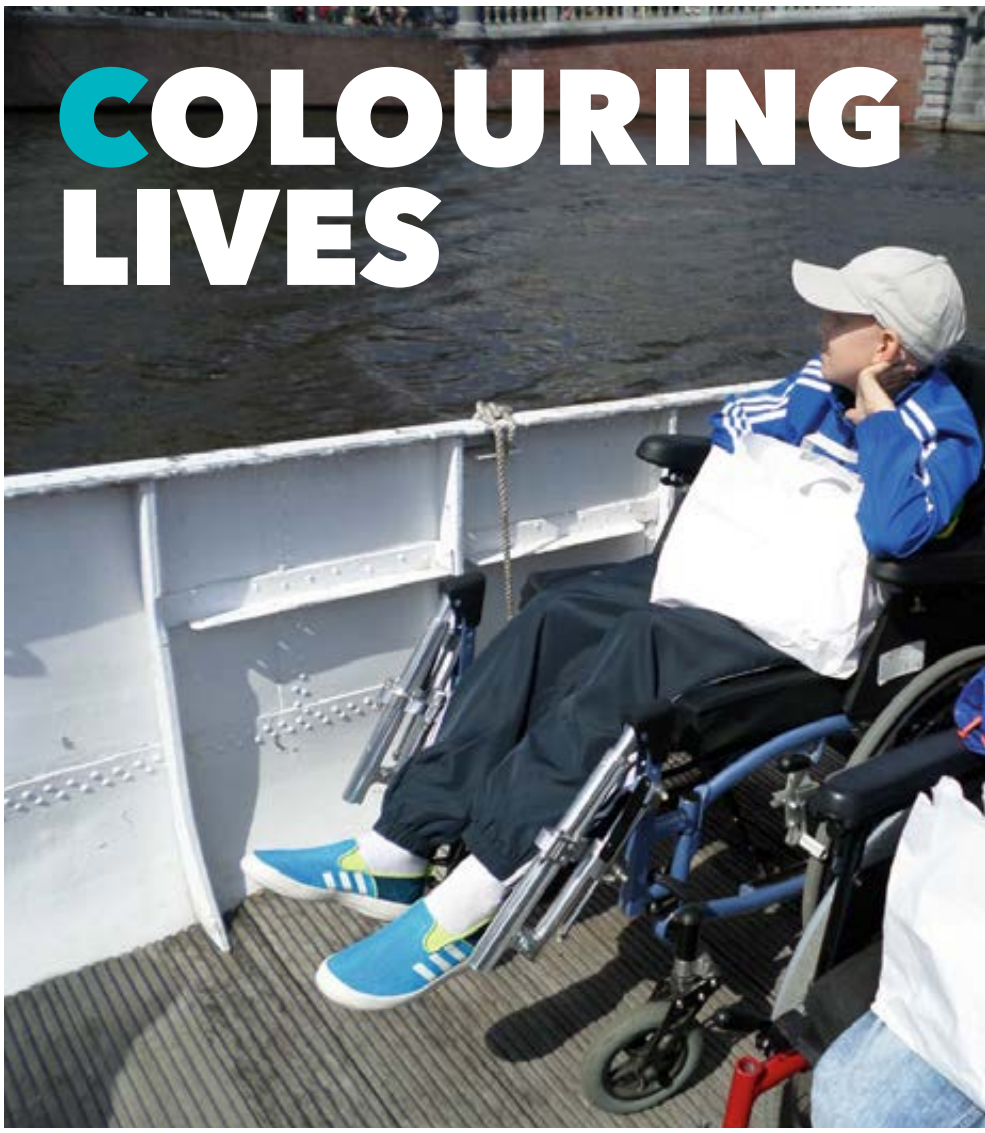

Foto: Olga de Kort-Koulikova

Maar in deze Amsterdamse tuin zijn ze gewone kinderen en pubers, die het samen met hun Nederlandse leeftijdgenoten ontzettend naar hun zin hebben. De begeleiders uit St. Petersburg, de organisatoren vanuit de Stichting Sviatoslav en Rotaryclub Amsterdam Westertoren (RAW) zijn blij en trots als ze deze in het begin zo onzeker en serieus kijkende kinderen zien 'ontdooien' door het project Colouring Lives.

KLEUREN VAN HET LEVEN

Het vierdaagse Amsterdamse verblijf van dertien Russische en zeven Nederlandse kinderen in augustus jl. is mede mogelijk gemaakt door vele organisaties en vrijwilligers. De oorspronkelijke gedachte van RAW om elk jaar een project voor kinderonderwijs te steunen, groeide na de kennismaking met het werk van Sviatoslav en het bezoek aan het ziekenhuis nr. 31 in St. Petersburg uit tot een meerjarig Russisch project dat in 2010 van start ging.

De succesvolle fondsenwerving maakte het mogelijk om niet alleen de nodige kunstmaterialen aan te schaffen maar ook om drie medewerkers aan te stellen voor sociale en psychologische begeleiding van kinderen en hun ouders. De twee lustra van dit jaar, het vijfjarige bestaan van de Hermitage Amsterdam en het tienjarig jubileum van RAW, gaf aanleiding om een meerdaags programma voor de van kanker herstellende kinderen tussen 12 en 16 jaar te organiseren.

Dat alle activiteiten verband zouden hebben met kunst en cultuur, was volgens Layana Mokoginta van RAW vanzelfsprekend: 'Met ons programma wilden we heel graag meer 'kleur' in de levens van deze kinderen brengen. En wat kan het beter doen dan kunst en cultuur? Kunst verbindt, inspireert, maakt gelukkig. Ze gaat over alle barrières en culturele verschillen heen. Met kunst en kunsteducatie kun je veel in beweging brengen en kinderen helpen om met elkaar in contact te komen.'

Kunst verenigt, maar ook lijden aan eenzelfde ziekte kan jongeren dichter bij elkaar brengen. Mokoginta: 'Iedereen in deze groep had vergelijkbare ervaringen en dat schiep een band. Eén van de Nederlandse meisjes verwoordde het heel mooi: 'Eigenlijk ben je een soort collega's van elkaar!'

MET ALLES MEEDOEN

Alleen maar ziek zijn, dat is waar deze kinderen in Amsterdam zo min mogelijk aan probeerden te denken. Hoewel sommigen met 'een sporttas vol medicijnen' aankwamen en fysiek nog niet sterk waren, wilden ze graag aan alle activiteiten deelnemen. Naast een grachtenboottocht, een wandeling en een barbecue, deden ze mee aan een bewegingsworkshop van Happy2Move, de stichting die gespecialiseerd is in beweging van kinderen met lichamelijke beperkingen. In de Hermitage maakten ze kennis met de tentoonstelling *Expeditie Zijderoute* en gingen ze zelf aan de slag met inkt en rijstpapier.

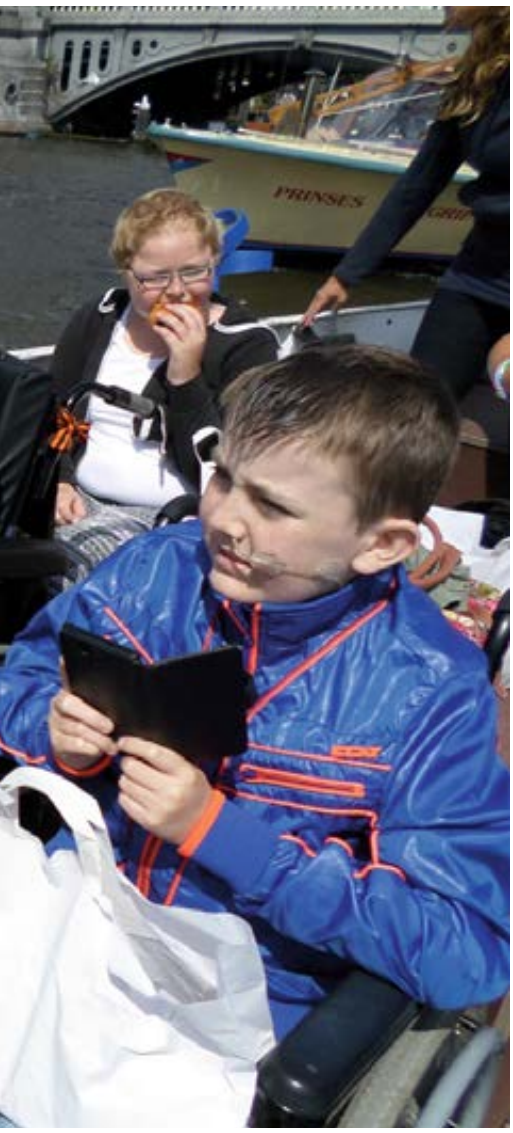

Als educatiemedewerker van de St. Petersburgse Hermitage kon Elena Tsvetkova de opzet van de tekenworkshop en de inhoud van het gevarieerde en intensieve programma in Amsterdam zeer waarderen. De Russische Hermitage heeft zelf een programma voor zieke kinderen met thematische excursies, lezingen en concerten. Tsvetkova: 'Er komen ruim 250 kinderen naar het museum die zich al dagen van tevoren op een lezing en een concert verheugen. Ze worden door hun artsen zelden voor culture activiteiten uit ziekenhuizen en rehabilitatiecentra 'ontslagen' en grijpen elke kans aan om zelfs voor een korte tijd niet aan hun ziekte te denken.'

EEN MUZIKALE OCHTEND IN SPLENDOR

De muziekworkshop werd verzorgd door Iris Oltheten, enthousiast en bevlogen workshopleidster en initiatiefneemster van Splendor Kids. Ze werkt met kinderen van alle leeftijden en is ervan overtuigd dat de aanraking met muziek wonderen kan doen: 'Elke keer als ik een workshop geef aan kinderen die nog niet zo vaak muziek hebben gemaakt, (of juist wel maar nooit op een vrije manier) dan gebeurt er iets bijzonders. Kinderen die bij andere vakken op school niet zo sterk zijn, blijken ineens heel goed een oefening te kunnen leiden, of zijn ritmisch heel sterk en kunnen de hele groep op de rails houden. Daarom vind ik het belangrijk dat liefst elke schoolklas in Nederland een keer op een creatieve manier muziek maakt. Ik heb nog nooit een workshopdag gegeven zonder blije koppies aan het eind van de dag!'

"JE MERKTE ECHT DAT ZIJ DOOR HUN LEVENSERVARING **VOLWASSENER REAGEERDEN"**

Aan blije koppies was ook deze keer geen gebrek. Met elke minuut van de workshop bloeiden de Russische en Nederlandse kinderen op, en ze begonnen zich steeds vrijer en zekerder te voelen. Het viel op hoe blij de Russen waren met de aanwezige muziekinstrumenten, een voor Nederlandse begrippen heel gewoon instrumentarium van diverse soorten trommels, triangels, tamboerijnen, maracas en een güiro. Er leek geen eind te komen aan het schudden, trommelen en schrapen, en dat in alle mogelijke klanksterkten. Maar eenmaal aan het werk, bijvoorbeeld met het instuderen van een lied of het componeren van een eigen muziekstuk, bleef iedereen heel geconcentreerd. Oltheten: 'Iedereen luisterde echt naar elkaar. Er was veel plezier, maar er werd ook echt met veel inzet en energie gewerkt. Heel bijzonder! Vooral elkaar het moment gunnen ging bijzonder goed, veel beter dan bij andere kinderen van deze leeftijd met wie ik heb gewerkt. Je merkte echt dat zij door hun levenservaring volwassener reageerden.'

De leukste momenten beleefden de kinderen toen ze zelf mochten dirigeren. Het was niet zo vanzelfsprekend voor hen om in de kring te gaan staan, met alle ogen op zich gericht, en even met een hand te zwaaien zodat ineens van alle kanten muziek klonk. Echt groot werd het plezier toen alles lukte en de gedirigeerde stukken hun vorm begonnen te krijgen. De in het ziekenhuis werkzame psychologe Elena Bogdanova was ontzettend blij om de kinderen zo gelukkig te zien: 'Iedereen deed echt mee. En wat hebben jullie een geweldige collectie muziekinstrumenten. Het was een plezier om ze te mogen bespelen. Muziek is de beste therapie die er bestaat!'

DANK

Geweldig, ontroerend, emotioneel, inspirerend - dat zijn de woorden die deelnemers en organisatoren het meest gebruiken als ze op deze vier dagen in Amsterdam terugkijken. Geweldig en inspirerend waren ze zeker. Ontroerend: ongetwijfeld. Emotioneel: nou en of. Het was heel moeilijk om het droog te houden toen de Russische kinderen tijdens de afscheidsbarbecue alle organisatoren spontaan begonnen te bedanken. 'Wij zijn jullie zo dankbaar', deze vijf woorden maakten duidelijk hoe belangrijk dit project is geweest. Terug naar St. Petersburg stuurden ze de foto's van de reünie, tekeningen, goede wensen en opnieuw woorden van dank, deze keer samen met hun ouders. Bogdanova: 'Vóór het vertrek hadden de ouders slecht één wens: dat de reis vreugde en positieve emoties voor de kinderen zou brengen. De Amsterdamse dagen hebben al onze verwachtingen overtroffen. De kinderen kwamen gelukkig, energiek en vol nieuwe indrukken terug. Ze waren in een veel betere stemming en gedroegen zich zelfs anders, veel volwassener en zelfstandiger. Ook daarvoor is onze dank!'

Deze mooie woorden van dank en waardering gaan naar Rotary Club Amsterdam Westertoren, Rotary Club Neva in St. Petersburg, Hermitage Amsterdam, Hermitage St. Petersburg, Splendor, Happy2Move, KiKa, geWoonboot en Stichting Sviatoslav. Het project heeft oude banden versterkt en veel nieuwe mensen bij elkaar gebracht. Colouring Lives gaat door! ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- Rotary Club Amsterdam Westertoren: **www.rcaw.nl**
- Stichting Sviatoslav: **www.sviatoslav.com**
- Happy2Move: **www.happy2move.nl**
- Splendor Amsterdam: **www.splendoramsterdam.com**

SERIE: **AFSTUDEERWERK WILLEM DE KOONING ACADEMIE**

DEEL 1

CREATIEVE VITAMINE: LESSEN VOOR DOCENTEN

WAT WIL JIJ ALS DOCENT BIJDRAGEN AAN HET ONDERWIJS?

ASJA VAN DER HELM, KARLIJN VAN DEN HOFF EN MARJA TUIJNDER ZIJN AFGESTUDEERDEN VAN DE DOCENTENOPLEIDING BEELDENDE KUNST & VORMGEVING VAN DE WILLEM DE KOONING ACADEMIE. ZE HEBBEN AFGELOPEN JAAR UITGEBREID ONDERZOEK GEDAAN NAAR DE MOGELIJKHEDEN OM HET HUIDIGE ONDERWIJS TE VERNIEUWEN. HIERBIJ LAG DE NADRUK MET NAME OP HOE LEERLINGEN MEER UITDAGING KUNNEN VINDEN IN HET HEDENDAAGSE ONDERWIJS.

AUTEURS: ASJA VAN DER HELM, KARLIJN VAN DEN HOFF EN MARJA TUIJNDER //

De wereld van nu is niet de wereld van morgen. Onderwijsinstellingen moeten jongeren voorbereiden op hun toekomst. Maar hoe doen zij dat als niemand exact weet hoe die toekomst eruit ziet?

Scholen zijn voornamelijk gericht op het vormen van hun leerlingen met het doel hen toegang te bieden tot de arbeidsmarkt. Maar de arbeidsmarkt is aan het veranderen. Steeds vaker beginnen mensen voor zichzelf en steeds minder mensen zoeken naar een vaste baan bij een bedrijf waar ze tientallen jaren blijven hangen. Ook worden er steeds meer initiatieven ontwikkeld die niets met de geldeconomie te maken hebben. Het ruilen van diensten en goederen wordt steeds populairder in plaats van ervoor te betalen. Een voorbeeld is het initiatief 'Huur van je buur', waarbij je gemakkelijk spullen kunt lenen van mensen die bij je in de buurt wonen. Waarom zou je een schuurmachine kopen als je deze ook in de buurt kunt lenen? Creatief denken levert geld op, (want je hoeft geen nieuwe machine aan te schaffen) maar geld levert geen creativiteit op. Ieder mens is in staat tot innovatieve en creatieve oplossingen te komen. Echter, dit moet wel gestimuleerd worden. Onderwijsinstellingen moeten daarom naast het aanleren van algemene vaardigheden ook de creatieve denktechnieken van hun leerlingen stimuleren. Wanneer de leerling de vaardigheden van creatief denken beheerst kan hij deze (onbewust) inzetten om richting te geven aan zijn toekomst. Anders leren denken creëert mogelijkheden die op elk vlak inzetbaar zijn, zowel in het onderwijs als daarbuiten.

ONZE FOCUS: DE DOCENT

Om bovenstaande te kunnen bewerkstelligen moet op de eerste plaats de docent getraind worden in zijn houding als coach en het creatief denken. Wanneer de docent vertrouwd is met zijn rol en deze technieken, zal hij deze sneller inzetten in zijn lessen waardoor de leerling gestimuleerd wordt anders te denken. De docent staat daarom bij *Creatieve Vitamine* centraal. Een docent moet zijn leerlingen kunnen boeien, enthousiasmeren, stimuleren en uiteindelijk moet hij structuur kunnen aanbrengen in datgene wat geleerd moet worden. Een goede docent is en blijft voor leerlingen essentieel.

Een lerarenopleiding afronden betekent niet automatisch dat de aankomend docent gekwalificeerd is voor zijn rol. Tussen studie en praktijk ligt een wereld van verschil. Ook professionals die al geruime tijd in het onderwijs werken, blijken niet altijd even inspirerend te zijn voor hun leerlingen. Maar wat maakt iemand een goede docent? Iedereen heeft herinneringen aan goede docenten bewaard. Vaak waren dit docenten die op inspirerende wijze les gaven. Zij zijn professionals die de leerling als gelijke behandelen en als het ware samen met de leerling aan een hogere leeropbrengst werken. Wij stellen docenten dan ook de vraag: Wat wil jij als docent bijdragen aan het onderwijs?

ONDERZOEK

Trendwatcher Adjiedj Bakas verwoordt exact wat wij teweeg willen brengen in het onderwijs, namelijk dat kinderen nieuwsgierig gemaakt moeten worden. In het digitale tijdperk kun je ook zonder scholen beschikken over alle kennis die je nodig hebt. Het

is daarom aan de docent om de leerling handvatten te bieden waardoor die nieuwsgierigheid wordt aangewakkerd. Belangrijke elementen bij het leren zijn: spelen, vragen stellen, experimenteren en voorbij het vanzelfsprekende durven denken. Het gaat erom dat de leerling op verschillende manieren naar een opdracht of probleem gaat kijken. Dat is kwaliteit.

Op scholen wordt overigens vaak wel veel gedaan aan artistieke creativiteit, zoals muziek, drama, tekenen en handvaardigheid, maar aan innovatie en ideecreativiteit, *het creatief denken*, wordt weinig tot geen aandacht besteed. Hoe kan dit gestimuleerd worden?

AANBOD

De lessen die wij aanbieden hebben als uitgangspunt het aanleren van vaardigheden (onder andere van het creatief denken) en attitude. Hierbij hebben we gekozen voor een actieve les/sessie waar docenten aan deelnemen. Door de docent vanaf de eerste minuut actief te betrekken, zal de leeropbrengst vele malen groter zijn dan bij het overbrengen van directe kennis. Zo ervaart de docent ook wat de invloed van een actieve werkhouding is in zijn of haar eigen les. Nog een mooie bijkomstigheid: bij deze actieve werkvormen is de kans op intrinsieke verandering veel groter. Als uitgangspunt hebben we gebruik gemaakt van creatieve denktechnieken. Door deze vaardigheden actief te trainen, wordt de deelnemer zich bewust van hoe hij met verschillende manieren van denken tot nieuwe inzichten kan komen en komt hij los van het denken in vaste patronen. Door deze hernieuwde actievere inzet zal de docent opnieuw en vol zelfvertrouwen toewijding voor het vak vertonen.

DE COREBUSINESS VAN ONS PRODUCT

Wij bieden onze doelgroep een op maat gemaakt traject aan. Wat bestaat uit een of meerdere lessen en een online platform. Creatieve Vitamine begeleidt de docent om naar zijn wens met eerder genoemde creatieve vaardigheden aan de slag te gaan en dat doen wij als volgt: Na een uitgebreide kennismaking inventariseren wij de wensen en brengen wij in kaart of er eventueel knelpunten, vraagstukken of problemen zijn. Hiermee kunnen we dan tijdens de les aan de slag.

Tijdens de les zullen de basisvaardigheden van creatief denken centraal staan. Deze zijn:

- Uitstel van oordeel
- Divergeren
- Verbeeldingskracht ontwikkelen
- Flexibel associëren
- Creatief waarnemen.

Deze vaardigheden zullen aan de hand van thema's uit de kunst, wetenschap en filosofie worden behandeld. Een les duurt gemiddeld 2-3 uur, waarin de deelnemers aan de hand van actieve oefeningen, discussie en bijbehorende theorieën ondervinden wat de voordelen zijn van het 'creatief denken'. Het is dan ook van belang dat de deelnemer een open houding aanneemt. Niveau en ervaring is geen gegeven om een deelnemer te 'onderscheiden'.

Aan het einde van de les heeft de docent door middel van ideecreativiteit nieuwe inzichten verkregen, waarmee hij of zij zelfstandig aan de slag kan tijdens de les als docent, en daarnaast inzicht gekregen bij het in de sessie behandelde vraagstuk. Het doel van de les is dan ook tweeledig: door de deelnemers van de sessie uit te dagen en te betrekken in plaats van te 'onderwijzen', zullen deze direct merken dat nieuwsgierigheid en een open houding tegenover bepaalde onderwerpen en kwesties zullen leiden tot meer mogelijkheden en hogere opbrengsten.

ONLINE

Na de les kan de docent op ons online platform zijn persoonlijke feedback, het verloop en de uitkomst van de les (of lessenreeks) terugvinden. Deze betrokkenheid is een belangrijk onderdeel van Creatieve Vitamine, omdat dit ons onderscheidt van de gemiddelde cursusaanbieders. Daarnaast bieden we de mogelijkheid contact te onderhouden met mededeelnemers en zich zelfstandig te verdiepen in theorieën die toegepast zijn tijdens onze lessen. Niet alleen de eigen creatieve processen zullen terug te vinden zijn op de website, ook zullen ter inspiratie en om inzichten te creëren creatieve processen van kunstenaars, creatieve denkers en entrepreneurs worden uitgelicht. Omdat Creatieve Vitamine allereerst bedoeld is voor docenten, zal een gedeelte van de website ook aandacht besteden aan jongerencultuur en trends - een moeilijk bij te benen thema voor veel docenten.

WAAROM EFFECTIEF

Informatie kan overal worden opgezocht, maar leerlingen moeten gestimuleerd worden om na te denken over hetgeen ze leren, zodat ze kunnen uitgroeien tot creatieve, nieuwsgierige en kritische denkers. De rol van de docent is hierbij cruciaal en deelname aan de door ons aangeboden lessen zullen de docent de kennis en zekerheid bieden die ze nodig hebben om de leerling hierin te begeleiden en te stimuleren.

TOEKOMST

Wat niet altijd tot iedere docent doordringt, is dat deze leerlingen de toekomst zijn. Wij zorgen dat de docent zelf geen moeite hoeft te doen voor deze nieuwe houding waarbij de docent een coachende rol aanneemt tegenover zijn leerlingen. Daarnaast zal er meer ruimte zijn voor de docent om de leerlingen te begrijpen en in te spelen op hun individuele talenten en interesses. Daarnaast wordt het, in de veranderende toekomst, steeds belangrijker dat men divergent leert te denken. Want niet alleen onze manier van denken en handelen is aan het veranderen, ook dat van onze leerlingen. Wij zijn een bedrijf dat daar direct op inspeelt en waar dan ook steeds meer vraag naar komt. Kortom, wij selecteren kennis, sluiten aan op ervaring en stimuleren creativiteit. Dát is Creatieve Vitamine! ❖

Dit is het eerste artikel in de serie ***Afstudeerwerk Willem de Kooning Academie.***

"CREATIEVE VITAMINE BEGELEIDT DE DOCENT OM NAAR ZIJN WENS **MET CREATIEVE VAARDIGHEDEN AAN DE SLAG TE GAAN"**

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> Zie **creatievevitamine.wordpress.com**
> Voor meer info:
Website: **www.asjavera.com**
Email: **asjavera@gmail.com**

SYMPOSIUM SKILLS21KUNST VAN LKCA EN HKU

TOEKOMST MAKEN

SCENARIO'S VOOR KUNSTEDUCATIE IN DE 21E EEUW

Foto: Max Italiaander

ALS CREATIEVE PROFESSIONALS MAKEN WE ZELF DE TOEKOMST VAN KUNSTEDUCATIE. MET DIT UITGANGSPUNT GAAN DEELNEMERS AAN HET SYMPOSIUM *SKILLS21KUNST* AAN DE SLAG OP 23 MAART 2015. DE ORGANISATOREN, LKCA EN HKU, STELLEN DE VRAAG WAT WENSELIJKE TOEKOMSTSCENARIO'S ZIJN VOOR HET BREDE KUNSTEDUCATIEVE VELD.

AUTEURS: VERA MEEWIS EN THERA JONKER //

De discussie over het wat en hoe rond de *21st Century Skills* geeft aanleiding om als kunstdocent, coach, begeleider of artistiek leider na te denken over de toekomst van kunsteducatie, in het onderwijs, bij kunstinstellingen, in het amateurveld en in het vrije circuit. Natuurlijk, de toekomst is onzeker en beperkt maakbaar, maar we kunnen er wel invloed op uitoefenen. Bijvoorbeeld door een visie op duurzame ontwikkeling van kunsteducatie te formuleren. Ook is het interessant om hardop te denken over actuele kwesties zoals het al dan niet inzetten van kunsteducatie als voertuig voor de ontwikkeling van andere competenties, of het starten van nieuwe initiatieven op het grensvlak tussen kunsteducatie en andere sectoren.

SCENARIO'S

Tijdens het symposium zullen we toekomstscenario's uitdenken, inclusief de stappen die nodig zijn om die te bereiken. Een scenario is een manier om een vitale dialoog aan te gaan over de toekomst. Scenario's zijn geen voorspellingen, maar beredeneerde beelden van alternatieve toekomsten. We kiezen ervoor om vooral uit ons eigen creatieve vermogen inspiratie te putten bij het maken van de scenario's.

We onderzoeken waar de kunsteducatie nieuwe voeding nodig heeft vanuit de kunsten, welke (nieuwe) verbindingen tussen professionals binnen het dynamische werkveld relevant en nodig zijn, en welke verbindingen tussen de kunsteducatie en andere sectoren. We zoomen in op trends, ontwikkelingen en dilemma's die spelen in het kunsteducatieve veld. En we kijken naar veranderingen in de samenleving die van invloed zijn op de kunsteducatie: de invloed van technologie, veranderingen in het onderwijs- en kunstenveld, motiverende en uitdagende manieren van leren, en de aandacht voor transities richting duurzame ontwikkeling. Hieronder gaan we in op een aantal van deze ontwikkelingen.

DUURZAME ONTWIKKELING

Het streven naar duurzame ontwikkeling is op veel plaatsen in de samenleving te horen. In allerlei sectoren - milieu, zorg, economie - zijn transities gaande richting meer duurzame ontwikkeling. Bij duurzaamheid denken we aan de bewuste omgang met materialen en energie, maar evengoed aan het zorgvuldig betrekken van professionals en deelnemers in activiteiten, en aan de duurzame omgang met kennis en expertise. We zijn daarbij op zoek naar ontwikkelingen en zaken die door betrokkenen worden gedragen en die beklijven.

Transities zijn fundamentele omslagen in denken en doen. Naast innovatie op kleinere schaal vereist een transitie systeeminnovatie. Die kan niet van bovenaf worden opgelegd, maar ontstaat als een proces van interactie tussen een groot aantal belanghebbenden op verschillende niveaus. Transities vergen tijd, omdat bestaande verhoudingen worden doorbroken. De ervaring leert dat kleine aanpassingen kunnen leiden tot fundamentele veranderingen.

TRANSITIE IN KUNSTEDUCATIE

Heeft kunsteducatie een transitie nodig? Of moeten we eigenlijk zeggen: gaan we inzien dat de kunsteducatie een fundamenteel proces van transitie doormaakt? Spraken we

Foto: Mick van Olst

Foto: Max Italiaander

tot voor enige jaren nog vooral over het kunstvak in de klas, nu kijken we evengoed naar leerlijnen creatief vermogen. Dachten we eerdaags vooral vanuit instellingen en hun programma's, nu kijken we hoe ZZP'ers nieuwe praktijken vormgeven, en geven we vaker ruimte aan informele talentontwikkeling. Waar tot voor kort de focus van beleid en activiteiten op jongeren lag, verschuift de aandacht naar de deelname van ouderen in de samenleving.

Een transitie brengt enerzijds onzekerheid, en opent anderzijds nieuwe deuren. Wie in het veld heeft welke rol en wie draagt bij aan welk aanbod voor wie? Welke verbindingen zijn mogelijk en welke wenselijk? Deze actuele vragen dagen kunstdocenten, kunstenaars, ontwerpers, onderzoekers, consulenten en managers in het kunsteducatieve veld uit om meer richting aan ontwikkelingen te geven. Samenwerking en leiderschap, gestoeld op samen creëren, zijn hierbij onontbeerlijk. Hierbij dienen gedeelde waarden evengoed als verschillen in ideeën, werkwijzen en cultuur als voertuig voor verandering.

ZIN IN LEREN

Wat maakt dat je zin hebt in leren, in verandering ten opzichte van wat je al wist en deed? Motivatietheorie laat zien dat autonomie en ruimte een positieve invloed hebben op de intrinsieke motivatie, het plezier om te leren. Dat geldt voor deelnemers evenzeer als voor educatieve professionals. Mensen leren én werken door te onderzoeken, te ontwerpen, te testen en te doen.

Van professionals in de kunsteducatie wordt verwacht dat zij boeiende leersituaties ontwerpen. Leren door te maken bijvoorbeeld is een manier van leren die aansluit bij de creativiteit en de motivatie van mensen om te willen weten hoe iets werkt, door het zelf te ondervinden of iets nieuws uit te vinden. Het doorlopen van een maak- of ontwerpproces vraagt om het inspelen op nieuwe omstandigheden vanuit een eigen idee, om het ontdekken van problemen en het oplossen ervan. Het leren door te spelen of gamen, is een manier van onderzoeken en experimenteren waarbij er sprake is van snelle individuele feedback die mensen uitdaagt om het beste uit zichzelf te halen, en kennis en ervaring naar zich toe te trekken precies op die momenten waarop die noodzakelijk is.

PRAKTIJKINNOVATIE VAN MASTERS KUNSTEDUCATIE

Op het symposium *Skills21Kunst 2015* met de titel *Kunsteducatie: Toekomst maken* kijken we niet alleen vooruit, we bieden ook een platform voor het uitwisselen van praktijkinnovaties van de interdisciplinaire Masters Kunsteducatie. Zij integreren kennis en expertise in nieuwe toepassingen en doen praktijkonderzoek vanuit vragen die voortkomen uit de eigen werkkring. We wisselen kennis uit en slaan nieuwe bruggen. ❖

Vera Meewis is medewerker onderzoek Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA).
Thera Jonker is directeur Expertisecentrum Educatie Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU).

SYMPOSIUM SKILLS21KUNST 2015

Kunsteducatie: Toekomst maken dat is de titel van het symposium Skills21Kunst dat op 23 maart 2015 plaatsvindt in Utrecht. Het is een platform voor en door huidige, afgestudeerde en aankomende, studenten aan de Masters Kunsteducatie. Het wordt georganiseerd door het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) in samenwerking met het Expertisecentrum Educatie / Master Kunsteducatie en het Lectoraat Kunst in Professionalisering van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU). Het programma wordt in januari 2015 bekend gemaakt op de website van het LKCA: **www.lkca.nl**.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Bij het HKU Lectoraat Kunst in Professionalisering en het HKU Expertisecentrum Educatie wordt door docenten en andere creatieve professionals geëxperimenteerd met en onderzoek gedaan naar de ontwikkeling en het aanboren van creatief vermogen, naar duurzaamheid en diversiteit, en naar de toepassing van gameprincipes bij leren en doceren (ludodidactiek). Deze thema's raken aan het gedachtegoed van de *21st Century Skills* en geven concreet handen en voeten aan het kunstonderwijs van morgen.

> Op **www.hku.nl/educatie** vind je alle informatie over het Expertisecentrum Educatie en het Lectoraat Kunst in Professionalisering.

> Je kunt de Skills-21Kunst-kennis-community van het LKCA, met actuele informatie over het symposium, vinden en volgen op **www.facebook.com/skills-21kunst**.

SERIE: **VAN TEKENTAFEL TOT DIGIBORD, CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT IN DE PRAKTIJK**

DEEL 1

TERUG NAAR DE BASIS

KEUNSTWURK INSPIREERT LEERKRACHTEN MET KUNSTPROJECTEN

Foto's: Heleen Haijtema

GOED CULTUURONDERWIJS BEGINT BIJ DE LEERKRACHT. DAAROM IS DESKUNDIGHEIDSBEVORDERING EEN BELANGRIJK ONDERDEEL VAN DE REGELING *CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT*. IN FRIESLAND BIEDT STICHTING KEUNSTWURK PROJECTEN AAN OM LEERKRACHTEN TE INSPIREREN. ZE GAAN TERUG NAAR DE BASIS: ZELF ZINGEN, TEKENEN, TONEELSPELEN EN SPEUREN NAAR ERFGOED. 'GEÏNSPIREERDE LEERKRACHTEN ZORGEN VOOR GEÏNSPIREERDE LEERLINGEN' IS HET MOTTO VAN DE STICHTING.

AUTEUR: ANNE BONTHUIS // PO

'Do daar start en stop je mee. Ree een hertje in het veld.' Negentien meisjes en één jongen zingen de longen uit hun lijf op het schoolplein van *basisschool De Bolder* in Drachten. Van The Sound Of Music tot K3, elk nummer brengen ze met evenveel plezier én bijbehorende pasjes. Naast hen staat de glunderende leerkracht Sita Teijken. Zij richtte het kinderkoor op en oefende wekelijks met twintig leerlingen voor het optreden. 'Ik liep al lang met de gedachte rond om een koor te beginnen, maar ik durfde het niet aan. Daarom schreef ik me in voor de cursus *Wy Sjonge!* (Wij Zingen!) van Keunstwurk,' vertelt ze.

INSPIRATIEPROJECTEN

Wy Sjonge! is één van de vier inspiratieprojecten van Stichting Keunstwurk, de expertise- en adviesorganisatie voor de kunsten in Friesland en deelnemer aan de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit. Met de projecten, gericht op tekenen, zingen, spel en erfgoed, probeert Keunstwurk de deskundigheid van leerkrachten te bevorderen. 'Deskundigheidsbevordering is één van de doelen waar wij met ons programma KEK! hard aan werken. We hebben dit programma in samenwerking met de provincie Friesland, gemeente Leeuwarden, het onderwijs en de culturele instellingen opgezet om zo veel mogelijk leerlingen kennis te laten maken met cultuur en de kwaliteit van cultuureducatie te verbeteren. Zonder bevlogen, geschoolde leerkrachten is dat onmogelijk,' stelt Lummie Fokkema, projectleider van KEK! en coördinator Kunst en Educatie bij Keunstwurk.

'Helaas krijgen studenten op de PABO weinig of geen les in vakken als muziek en drama. Daarnaast ligt de focus op veel scholen nog steeds op de zaakvakken. Logisch dat leerkrachten met weinig tijd zich dan niet enthousiast op cultuur storten. Onze vier provinciebrede projecten zijn gericht op inspireren. Het is geweldig om te zien hoeveel energie deelnemers van samen zingen, toneelspelen, tekenen en speuren krijgen. Doordat zij weer voelen hoe mooi dat is, willen ze hun leerlingen die ervaring ook meegeven. Inspiratie werkt aanstekelijk.'

PERSOONLIJKE AANPAK

Keunstwurk gelooft in een persoonlijke aanpak. Naast de gezamenlijke inspiratiebijeenkomsten werkt elke leerkracht aan zijn eigen doel en wordt daarbij geholpen door een coach uit het culturele veld. 'De één wil zelf beter leren tekenen, de ander wil betere lessen geven of het tekenonderwijs op school implementeren. Samen met een professional, zoals een docent bij een regionaal kunstcentrum, gaan ze hiermee aan de slag. Aan het einde van het seizoen bespreken alle deelnemers de resultaten met elkaar.'

De 'doenerige' werkvorm van de projecten wordt erg gewaardeerd door de deelnemende leerkrachten. 'Ik schreef me in voor de cursus *Speuren ei Spoaren*, omdat ik geen idee had wat ik op mijn school met erfgoed kon doen. We gingen met onze cursusgroep meteen op pad om erfgoed in onze eigen omgeving te ontdekken. Dat vond ik een hele leuke insteek,' zegt Hennie Cnossen, leerkracht van groep 1 en 2 op *Basisschool De Bernebrêge* in Surhuisterveen. 'Ik kwam erachter dat het niet alleen om grote gebouwen en landschappen ging, maar ook

om staatnamen, huizen, beelden, boeken, gemeentepapieren, foto's en kleding. Zelfs de spullen van mijn overleden moeder, zoals een pop en een po, bleken erfgoed. Mijn leerlingen luisterden ademloos naar de mooie verhalen die ik daarover vertelde. Heel ontroerend.'

PROJECTPLAN

Cnossen stelde zichzelf ten doel om op haar school een project over erfgoed op poten te zetten. Het zou ongeveer twee weken duren en alle groepen zouden meedoen. 'De meeste collega's hadden er net als ik niet meteen een duidelijk beeld bij. Ze waren bang dat het thema erfgoed te serieus zou zijn. Gelukkig kon ik het team met mijn enthousiasme overtuigen. Ik maakte posters en hield informatiebijeenkomsten. Mijn coach Yteke van der Vegt van het Historisch Centrum Leeuwarden hielp me daarbij. Ik bedacht vier thema's waarmee elke groep aan de slag kon: archeologie, gebouwen, documenten en beroepen.'

Tijdens de projectweken in april maakten de leerlingen werkboekjes, gingen op excursie, ontdekten het erfgoed in hun eigen dorp en namen zelf spullen van hun opa's en oma's mee. Ook in de andere vakken werd erfgoed opgenomen. 'We diepten oude rekenboekjes op en bespraken met de leerlingen hoe ze vroeger sommen maakten. Ze stonden versteld van alle kleine cijfertjes en de saaie lay-out. In de taalles liet ik zien hoe je met een kroontjespen schrijft en in de handvaardigheidles maakten we een inktlap en naaiden we knopen aan. De gesprekken die daarover ontstonden waren prachtig. Toen ik vertelde dat kinderen vroeger niet zomaar een nieuwe jas kregen als hij stuk was, vonden ze dat heel zielig.'

ZELFVERTROUWEN

Cnossen is trots op haar project *Erfgoed rond Surhuisterveen* en kijkt met veel plezier terug op de cursus bij Keunstwurk. 'Door zelf in het onderwerp te duiken, naar musea en archieven te gaan en oude voorwerpen te analyseren wist ik mijn team te inspireren en durfde ik het aan om zelf een project op te zetten. Mijn coach hielp me bij de opzet en de problemen waar ik tegenaan liep en gaf me vooral veel zelfvertrouwen.'

Ook Sita Teijken, die op haar school *De Bolder* in Drachten het kinderkoor oprichtte, had dit zonder het muziekproject van Keunstwurk *Wy Sjonge!* niet gedurfd. 'Ik was al gek op muziek en zong veel met mijn kleutergroepen, maar een koor leiden leek me best ingewikkeld. Hoe hou je het een uur leuk en hoe werk je aan een repertoire? Tijdens de cursus leerde ik stemoefeningen, bewegingen en een heleboel nieuwe liedjes. We hebben veel samen gezongen en uitgeprobeerd.'

Samen met haar twintig koorleden uit groep één tot en met vier leefde Teijken een half jaar toe naar het grote optreden op het schoolfeest. 'Ze deden heel erg hun best en vonden het fantastisch dat iedereen naar ze keek. Als verrassing werden ze ook nog eens begeleid door een combo. Ik ben zo enthousiast geworden dat ik op den duur alle groepen de kans wil geven om in een koor te zingen.'

PABO-STUDENTEN

In september zijn negentig nieuwe deelnemers aan het tekenen, zingen, toneelspelen en speuren geslagen. Veertig van hen zijn derdejaars pabo-studenten. Zij konden zich dit seizoen voor het eerst inschrijven voor *Speuren ei Spoaren*. Fokkema: 'Onze wens is dat alle inspiratieprojecten worden opgenomen in opleidingen. De inspiratie en kennis die studenten opdoen, nemen ze mee naar de scholen waarop ze gaan werken. Een goede manier om de kwaliteit en duurzaamheid van cultuureducatie te bevorderen. Iets om in alle provincies over na te denken.' ❖

Dit is het eerste artikel in de serie ***Van tekentafel tot digibord, Cultuureducatie met Kwaliteit in de praktijk*** *in samenwerking met het Fonds voor Cultuurparticipatie.*

CULTUUREDUCATIE IN DE KLAS

Steeds meer scholen zetten zich in voor Cultuureducatie met Kwaliteit. Op **www.cultuurparticipatie.nl** staat een overzicht van alle steden en provincies die meedoen. Geïnspireerd geraakt? Informeer bij deelnemende culturele instellingen naar de mogelijkheden of ga direct aan de slag:

Winstons muziekschool
Digitale muziekmethode voor groep 1 t/m 8 waarbij groepsleerkrachten met een eenmalige korte training leren hoe zij zelf ritmische muzieklessen in hun klas kunnen geven. **www.winstonsmuziekschool.nl**

123zing
Een praktische zangtraining voor het hele team met regelmatig nieuwe liedjes en meezingvideo's voor groep 1 t/m 8 op het digibord. **www.123zing.nl**

Zangexpress
Workshops en verdiepende trainingen voor leerkrachten die hun schroom om te zingen (blijvend) willen overwinnen. Met een digitale lesomgeving vol liedmateriaal voor in de klas en thuis. **www.zangexpress.nl**

CULTUUR-EDUCATIE MET KWALITEIT

Cultuur verrijkt het onderwijs en verdient een vaste plek in het curriculum van elke basisschool. Daarom investeert het ministerie van OCW met het programma Cultuureducatie met Kwaliteit in goed cultuuronderwijs. Een belangrijk onderdeel van het programma is de gelijknamige subsidieregeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Vier jaar lang werken deelnemende basisscholen en culturele instellingen samen aan doorlopende leerlijnen en deskundigheidsbevordering. Hoe? Dat laat Kunstzone in deze serie zien door de ogen van de leerkracht.

BIJZONDERE TENTOONSTELLING OVER EEN GROOT VERNIEUWER

De tentoonstelling *Alchemie van het alledaagse* laat zien hoe breed de belangstelling en het werkveld van Rudolf Steiner waren. Van onderwijs tot architectuur, van gezondheidszorg tot design. Zeer de moeite waard om er met je klas heen te gaan, of zelf in de kerstvakantie!

AUTEUR: EEKE WERVERS // PO / VO

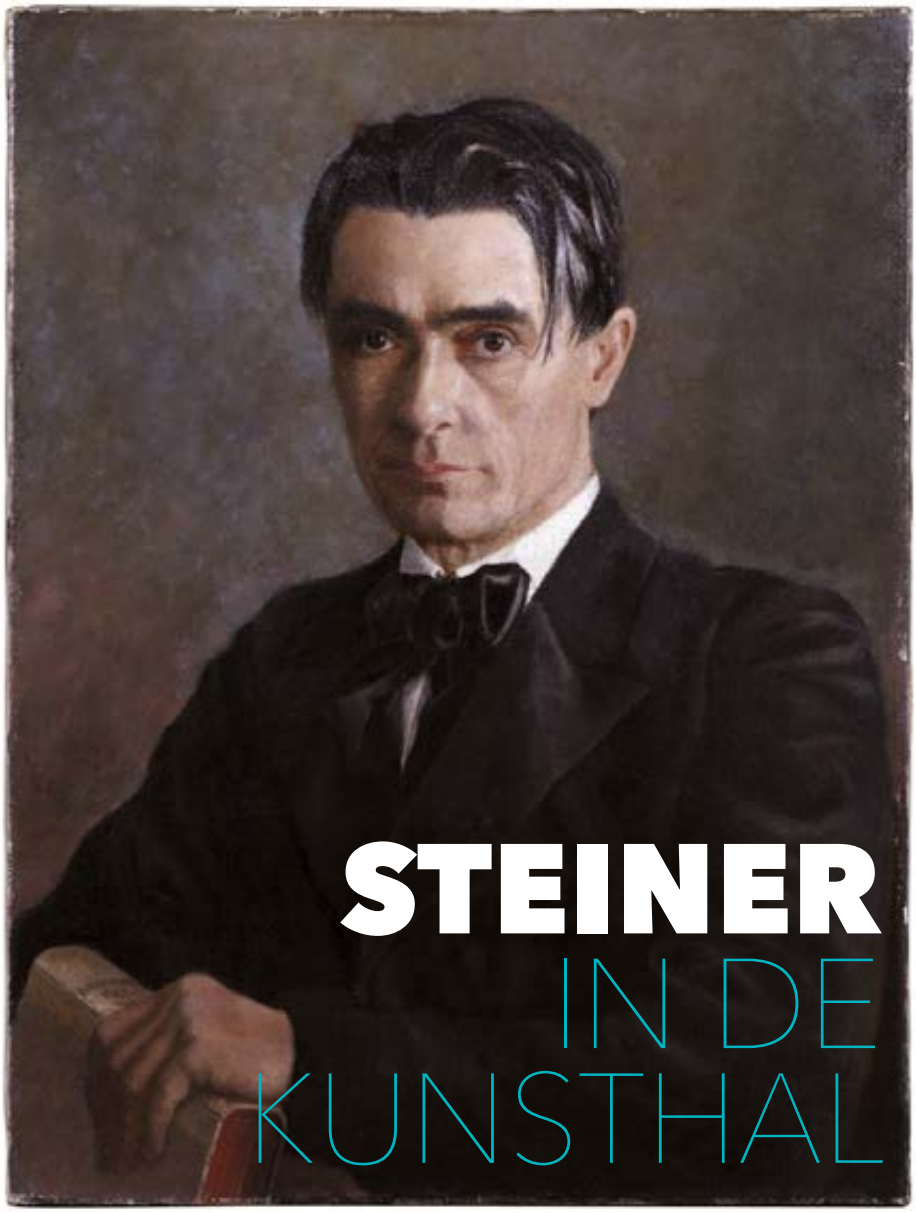

D. Huschke - Portret van Rudolf Steiner (1906)

ALCHEMIE VAN HET ALLEDAAGSE

Voor het eerst in Nederland is er een overzicht van het veelomvattende oeuvre van Rudolf Steiner (1861-1925) tot en met 11 januari 2015 gepresenteerd in de Kunsthal in Rotterdam. Steiner was één van de meest invloedrijke en veelzijdige hervormers van de twintigste eeuw. Zijn gedachtegoed is nog steeds springlevend.

Rudolf Steiner - Eurythmiefiguren (1922)

Het museumpark in Rotterdam is altijd een bezoek waard. Museum Boijmans Van Beuningen, Natuurhistorisch Museum Rotterdam, het Nieuwe Instituut en de Kunsthal bieden voor leerlingen en hun docenten veel nieuws en kijkplezier. In de Kunsthal is van oktober tot en met januari een unieke tentoonstelling over Rudolf Steiner te zien.

ALCHEMIE

Rudolf Steiner kennen we vooral van de antroposofie en de vrije school. Hij schreef talloze boeken en gaf door heel Europa lezingen. Ter ere van zijn 150e geboortedag presenteert de Kunsthal een groot overzicht van zijn werk. Bijzonder om te zien is hoe creatief Steiner was en hoeveel praktische dingen er op basis van zijn uitgangspunten zijn ontwikkeld. De tentoonstelling *Alchemie van het Alledaagse* verwijst naar de kunst van het gewone, het gewone dat kunst kan worden. Dat kan wanneer je met aandacht het gewone tot iets buitengewoons maakt. Dat is wat Steiner deed. Veel meubels zoals stoelen en tafels zijn geïnspireerd op vormen uit de natuur. Vloeiende en geometrische vormen zijn uitgangspunt voor prachtige meubels. Ook kleur speelt een belangrijke rol in het werk van Steiner. Steiner liet zich onder meer inspireren door de kleurenleer van Goethe. Op de tentoonstelling staan twee grote kleurenkamers met van binnen een kleur en binnen en buiten een bijpassende structuur. Je kunt er in zitten en vorm en kleur helemaal op je in laten werken.

EDUCATIE

Voor leerlingen is educatiemateriaal ontwikkeld, voor de groep van 8 tot 12 jaar en voor de groep van 12 jaar en

ouder. Iedere leerling krijgt een eigen, mooi vormgegeven boekje met een Kijk & Doe-tocht, met hoofd, hart en handen op ontdekkingstocht in de wereld van Rudolf Steiner. De opdrachten zijn heel losjes geformuleerd en bieden veel ruimte voor eigen ideeën en associaties van de leerlingen. In groepjes van tien lopen de leerlingen met een begeleider door de tentoonstelling. In het boekje voor leerlingen van 8 tot 12 jaar kan de leerling *'tekenen en schrijven over wat jij mooi vindt. Over wat jij voelt. Over wat jij belangrijk vindt.'* Het boekje biedt veel ruimte voor een eigen reactie van de leerlingen. Voorwerpen op de tentoonstelling zijn uitgangspunt voor allerlei opdrachten die een link leggen met je eigen leven en met de huidige tijd. Voorbeelden zijn zoeken naar geometrische vormen en een gebouw bedenken gebaseerd op vormen uit de natuur. In de kleurenkamers beschrijven ze het gevoel dat ze krijgen als ze zich helemaal onderdompelen in de kleur.

Voor leerlingen van de onderbouw van het voortgezet onderwijs is een vergelijkbaar boekje gemaakt. Zij bedenken bij de tijdlijn van het leven van Steiner wat hij zelf over de tentoonstelling op zijn Facebook-pagina zou schrijven. Verder zijn er opdrachten om voorwerpen te tekenen en na te denken over vorm en functie van bijvoorbeeld een stoel of een gebouw. Natuurlijk onderzoeken ook zij in de kleurenkamers het gevoel dat ze krijgen als ze zich helemaal onderdompelen in de kleur en kijken ze naar de relatie tussen vorm en kleur. Ook bekijken de leerlingen werk van hedendaagse kunstenaars zoals de kleurencirkel van Olafur Eliasson, een prachtig wandkleed van Claudy Jongstra en de maquettes van Architectenbureau 24H.

Ook aan de jongste kinderen is gedacht. Kinderen vanaf 5 jaar kunnen terecht in het SteinerLAB. Hier kunnen zij zelf begrippen verbeelden in tekeningen op een schoolbord, net zoals Steiner dat deed. De zintuigen worden aangesproken met geuren en allerlei materialen om te voelen. Ook kun je er met hout een groot architectonisch bouwwerk bouwen. Bijzonder - voor alle kinderen - zijn de twee bijenvolken, Neel en Jannie van de biodynamische Odin-imkerij, die op het dak van de Kunsthal leven. Via een webcam kun je hun leven volgen en zien dat er midden in de stad genoeg te eten is voor bijen. Aandacht voor de bron van het leven speelt een centrale rol in het werk van Rudolf Steiner. Hij waarschuwde in 1924 al voor de gevolgen van kunstmatige bijenteelt. 'Ieder mens zou zich voor de bijen moeten interesseren,' zo zei hij, 'zó belangrijk is hun taak voor al het leven op aarde.'

ALS JE ER TOCH BENT...

In de Kunsthal zijn er naast de tentoonstelling over Steiner ook twee andere tentoonstellingen die zeer de moeite waard zijn. In hal vier vind je honderd miniatuur museumzalen waarin presentaties te zien zijn van Belgische kunstenaars en artistieke bewegingen in de 20e en 21e eeuw. *Museum op Schaal* is een initiatief van de Belgische galeriehouder Ronny van de Velde. Van de Velde nodigde meer dan honderd Belgische kunstenaars uit om in miniatuurzalen van 1.00 x 0.65 x 0.60 meter, op een schaal van 1:7, hun werk te tonen. Naast een aantal thematische zalen rond onder andere het symbolisme, het surrealisme, fotografie, de Cobra-beweging en de avant-garde hebben hedendaagse kunstenaars elk hun eigen zaal ingericht. Recente kunstgeschiedenis in een notendop, ook erg leuk voor leerlingen.

ALCHEMIE VAN HET ALLEDAAGSE VERWIJST NAAR DE KUNST VAN HET GEWONE, **HET GEWONE DAT KUNST KAN WORDEN"**

Sinds 12 oktober kun je naar de tentoonstelling *Designing 007: Fifty Years of Bond Style*. De innemende geheim agent is niet alleen succesvol op het witte doek, maar staat sinds vijf decennia symbool voor het meest succesvolle merk in de filmgeschiedenis. Deze filmheld heeft een onuitwisbare invloed uitgeoefend op het gebied van kunst, muziek, mode, technologie, design en lifestyle. Op de tentoonstelling krijg je een kijkje in de wereld van innovatie en actie, stijl en aantrekkingskracht van de meest bekende en favoriete geheim agent. Meer dan 500 gadgets, kostuums, iconische auto's, storyboards, grafische ontwerpen en rekwisieten bieden samen met vele filmfragmenten een ongeëvenaarde multimediale beleving van vijftig jaar filmgeschiedenis van James Bond. Met educatief materiaal! ❖

Eeke Wervers is senior cultuureducatie bij het LKCA.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

- **www.kunsthal.nl/22-721-Rudolf-Steiner**
- **www.kunsthal.nl/31-377-Bijen-op-het-dak-van-de-Kunsthal**
- **www.vrijescholen.nl**

Aldinger Architecten - Waldorf Schule Stuttgart (2003)

| interview | met Peter Schipper

DE KUNST VAN *het vinden*

AUTEUR: PAUL ROOYACKERS // VO

PETER SCHIPPER IS AL JARENLANG DOCENT BEELDENDE VORMGEVING, DOCENT CKV, COÖRDINATOR CKV EN TEVENS OPRICHTER VAN DE KUNSTKLAS VAN HET *MINKEMA COLLEGE* IN WOERDEN. DAARNAAST IS SCHIPPER INITIATIEFNEMER VAN DE KUNST- EN CULTUURCOMMISSIE VAN HET *MINKEMA COLLEGE* EN BEGELEIDER VAN PORTFOLIO'S VOOR TOELATINGSEXAMENS AAN VERVOLGOPLEIDINGEN/ ACADEMIES. HIJ IS OOK NOG COÖRDINATOR KUNSTREIZEN BUITENLAND, SECTIEHOOFD ONTWERP & VORMGEVING EN SCHREEF HET BOEK *DE KUNST VAN HET VINDEN*. KORTOM, PETER SCHIPPER DOET EEN HELEBOEL! WAT IS ZIJN DRIJFVEER?

Wat is je passie in het onderwijs, op jouw school?
'Mijn baan als docent is het mooiste werk wat er is. Jonge mensen uitdagen, prikkelen en tot (grote) hoogten zien stijgen. Een groot deel van mijn passie ligt dus bij hen, de leerlingen. Maar minstens zo'n groot deel van mijn passie is de kwaliteit van mijn bijdrage aan hun 'verdere leven'. Hoe wil ik dat leerlingen met kunst (kunnen) omgaan, hoe kan ik die wereld voor hen openen en vooral hoe houd ik ze daar binnen? Hoe komt het toch dat leerlingen al op jonge leeftijd 'weten' dat kunst saai is, terwijl serieus de meeste van hen nog nooit iets met kunst heeft gedaan? Dit intrigeert mij, en maakt mij ook geïrriteerd. Mijn bijdrage moet het doorbreken van dit fenomeen zijn.'

In hoeverre ben je innovatief bezig met je kunstvak, binnen jouw school en mogelijkheden?
'Twee jaar geleden hebben wij de naam van ons vak handvaardigheid veranderd in Ontwerp & Vormgeving. Wat ontwerp je en hoe geef je jouw idee vorm? Naar mijn idee is het proces (het ontwerp) van het werkstuk het grote moment waar alles gebeurt. Leerlingen werken met een dummy, in de onderbouw lerend met richtlijnen, in de bovenbouw als tweede natuur. Onderzoek en analyse dragen dus bij tot een beter resultaat en een scherpere geest. Daarnaast werk ik aan een heldere integratie van kunstbeschouwing in de praktijk van de onderbouw. Er groeit een entree naar de kunst en tegelijkertijd vormen de onderdelen van de beschouwing de basis voor de vormgeving. In de praktijklokalen, gescheiden door een werkplaats en grenzend aan de aula, lijkt ruimte voor experimenten vanuit de open ateliergedachte.'

Pas je nieuwe media toe in je lessen, en zo ja: hoe?
'Tijdens de lessen moeten leerlingen direct toegang hebben tot het WWW. Op het Minkema starten wij in 2015 met het laptopproject, leerjaar na leerjaar. Voorlopig werken onze leerlingen dus met hun mobieltjes als modern venster naar de wereld. Facebook wordt gebruikt als veilige afgeschermde omgeving (docent) waar leerlingen werk kunnen plaatsen en elkaars werk kunnen beoordelen (pilot 2014-2015). Leerlingen worden ook gestimuleerd inspiratiebronnen aan te leggen op Pinterest.'

"EEN INSPIRERENDE LERENDE WERKOMGEVING, **DIE VIND IK BIJ MIJN COLLEGA'S"**

Maak je gebruik van een bekend onderwijsconcept of heb je zelf een onderwijsconcept ontwikkeld, eventueel met anderen?
'Spreken is zilver, kijken is goud. Mijn hele carrière ben ik bezig mijn onderwijs een gezicht te geven. Eisner speelt hierin een grote bijna dwingende rol. Het werken met en leren van kunst is een wezenlijk onderdeel van mijn praktijk en nog steeds zijn de inspiratiebronnen actueel. Er is een bijna onuitputtelijk aanbod van uitvoeringen en tentoonstellingen. En in deze verbijsterende zee van inspiratie ontwikkel ik toch mijn eigen onderwijsconcept dat is gebaseerd op ondersteuning van mijn lessen Ontwerp & Vormgeving (praktijk) door de kunstbeschouwing. Alle aspecten van de kunstbeschouwing zijn uiteindelijk onlosmakelijk verbonden met de vormgeving van de ideeën van de leerling.'

Je hebt het boek De kunst van het vinden geschreven. Hoe is dit ontstaan, vanuit welke noodzaak?
'Het idee voor *De kunst van het vinden* is geboren uit een gevoel van onvrede/frustratie. De leerlingen worden in de onderbouw door de beeldende vakken in contact gebracht met kunst. Via de opdrachten worden links gelegd met de 'voorbeelden' in de kunsten. Ze reflecteren op het werk van kunstenaars en proberen daar waar mogelijk dit tot inspiratiebron te verheffen voor hun eigen werk (zie ook de kerndoelen). Ze leren dus over onderdelen van kunst. We toetsen hen daarop. Ze kunnen het zelfs in een algemene context plaatsen, maar dan heb je het over een aantal onderwerpen. Hun veelal 'gesloten' houding tegenover kunst verandert hier nauwelijks door en ook niet hun idee dat je vooral (veel) kennis nodig hebt om überhaupt kunst te begrijpen. Ze hebben een mening over kunst en dat is het. Het is logisch dat de leerlingen in de onderbouw geen (of weinig) kennis over kunst hebben, maar wat naar mijn idee vooraf gaat aan die kennis is het kijken naar kunst. En dat kijken is iets heel bijzonders. Als je niet weet waar naar je moet kijken, dan zie je dus ook niets ('Je gaat het pas zien als je het door hebt…', met dank aan Cruijff), en volgens mij moet je dat leren. De kennis over en de toepassing van de beeldaspecten zorgt ervoor dat je áltijd een ingang hebt naar een kunstwerk.'

Wat kan jouw boek concreet bijdragen aan de kerndoelen in jouw vak?
'Eén van de belangrijkste doelen in mijn vak is dat leerlingen vanuit respect én gevoel met kunst werken en van kunst leren. Concreet is De *kunst van het vinden* het handboek/naslagwerk/inspiratiebron hierbij. Ze weten wat ze zien en kunnen het naar eigen niveau inzetten en gebruiken. En naast al het kijken geeft het boek de leerling ook nog op bescheiden wijze een aantal manieren waarop je kunst kan beschouwen. Aan het eind van de onderbouw kan de leerling kijken naar kunst en heeft hij een basisrespect ontwikkelt voor de kunst.'

Waarom zou iedere docent zijn eigen leermateriaal moeten maken?
'Iedere school heeft zijn eigen cultuur, context en geschiedenis. Secties hebben eigen inspiratiebronnen en geven daar vooral op eigen wijze vorm aan. De kerndoelen zijn van iedereen, de vormgeving ervan wordt door iedereen anders opgevat. En dat is het leermateriaal. Volgens mij kan je veel leren van elkaars oplossingen. Om ideeën te verwezenlijken, concepten uit te proberen, is een inspirerende lerende werkomgeving nodig en die vind ik nadrukkelijk bij mijn collega's in de sectie Ontwerp & Vormgeving.' ❖

De laatste ontwikkelingen vanuit Digischool.

BRONNENBUNDELS

De online-versie van Bronnenbundels is kort na het inrichten van het vak CKV gemaakt door het toenmalige LOKV. Inmiddels werd het LOKV in 2001 Cultuurnetwerk Nederland en in 2012 fuseerde deze instelling met Kunstfactor tot het LKCA. De doelstellingen van die organisatie staan inmiddels ver af van deze website. Digischool is bereid dit materiaal over te nemen en binnen Moodle te hosten.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT BRONNENBUNDELS

- **Teken als taal (2000)**
  De rol van symbolen in beeldende kunst en vormgeving
- **Op zijn plaats (1999)**
  Plaatsgebonden beeldende kunst en vormgeving
- **De kleuren van de regenboog (1998)**
  Kleur in de beeldende kunst
- **Beeldverhaal (1997)**
- **Groots en meeslepend (1996)**
  Pathos en grandeur in de beeldende kunst
- **Goede sier (1995)**
  Decoratie en beeldende kunst
- **Passen en meten (1994)**
  Structuren in de beeldende kunst
- **Denkbeelden (1993)**
  Een onderzoek naar het uitdragen van ideeën door middel van beelden
- **Tegendraads? (1992)**
  Een onderzoek naar stijlveranderingen
- **Naar het leven (1991)**
  Een onderzoek naar 'realisme' in de beeldende kunst
- **Ver gezocht (1990)**
  Oriëntaties op andere culturen in de beeldende kunst
- **Beeldende kunst en theater (1989)**
- **De verbeelding (1988)**
  Een onderzoek naar grenzen
- **Licht in de beeldende kunst (1987)**
- **Experimenten in nieuwe en traditionele materialen (1985)**
- **Natuurbeleving (1983)**

Alle thema's bevatten ook bronnen die passen binnen het vak Kunst algemeen (CKV2) en zijn gerangschikt binnen een van de zes onderwerpen van KUA.
De zwart-wit afbeeldingen worden vervangen door afbeeldingen in kleur en videofragmenten. Indien mogelijk zijn bij een bepaalde jaargang ook de desbetreffende eindexamentoetsen te vinden.

WAAR IS AL DIT MOOIS WEER TE VINDEN?
Zie **http://moodle.digischool.nl/course/view.php?id=751**.
Inloggen als gast is voldoende.

Harry

JOSEPH OUBELKAS *inspireert*

'Iedereen heeft wel zo'n dag die je als de dag van gisteren kunt herinneren. Voor mij was dat 23 december 2004.' Aan het woord is Joseph Oubelkas. In 2011 verscheen zijn boek *400 brieven van mijn moeder*, inmiddels een bestseller dat vorig jaar een vervolg kreeg met *Gezondheid, Liefde, Vrijheid*. Hij bezoekt geregeld scholen en spreekt voor docenten en leerlingen. De reacties zijn altijd enthousiast. Niet alleen vanwege de wrange inhoud van zijn verhaal en zijn uitstekende presentatie, maar vooral ook dankzij de boodschap die hij meegeeft. 'Focus, neem verantwoordelijkheid, bepaal doelen en bereik ze. Als je wilt, lukt het je. Maar je moet het wel zelf doen.'

HENK LANGENHUIJSEN // VO *Ab*

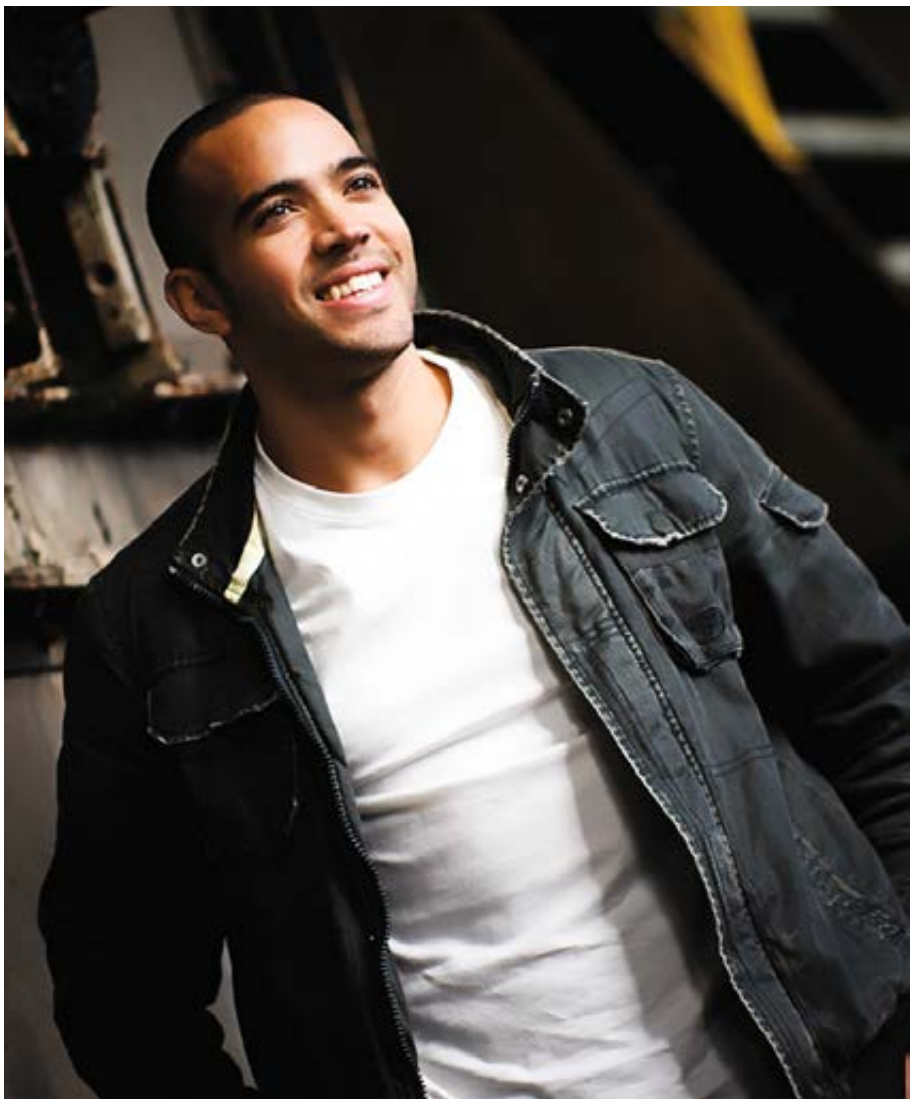

De boeken van Oubelkas gaan over een bizarre gebeurtenis die hem overkwam. In 2004 werkt hij voor een bedrijf dat zaken deed in Marokko. Tot zijn vierentwintigste levensjaar heeft hij een probleemloos leven achter de rug: succes op school en werk. Op 20-jarige leeftijd is hij één van de jongste IT-ingenieurs van Nederland en later start hij zijn eigen IT-bedrijf. Alles verloopt naar wens. Hij groeide op in een dorpje in Noord-Brabant met een Marokkaanse vader en een Nederlandse moeder. Tijdens een van zijn zakenreizen raakt hij ongewild betrokken bij een actie van douaniers die een groot hasjtransport onderschept hebben. Hij moet zijn paspoort inleveren, verwacht over een paar dagen weer vrij te zijn, maar het loopt anders. Oubelkas belandt volkomen onschuldig in de gevangenis, krijgt te maken met mensonterende omstandigheden en krijgt dreun na dreun te verwerken. Op een gegeven moment krijgt hij te horen dat hij een gevangenisstraf van tien jaar krijgt. De brieven van zijn moeder zijn een grote steun voor hem. Uiteindelijk verblijft hij 1637 dagen in de cel. Een periode

die hij niet zomaar kan afsluiten. Via zijn lezingen geeft hij inzicht in zijn manier van overleven, hoe hij telkens weer de kracht vindt om positief te zijn en vertrouwen te hebben. Daarbij steekt hij zijn bewondering voor zijn moeder niet onder stoelen of banken en laat hij je in een professionele spiegel kijken.

Natuurlijk is lesgeven niet altijd een succesnummer en heb je soms het gevoel in een nachtmerrie beland te zijn, zowel op school als privé, maar dat weegt doorgaans niet op tegen de vreselijke periode van Oubelkas. Dat biedt troost, maar belangrijker is wat je van hem kunt meenemen. Hoe is het mogelijk dat iemand zo positief is en blijft? 'Je moet nare ervaringen niet in de gehaktmolen stoppen om ze te verwerken,' zo houdt hij zijn gehoor voor. 'Probeer ze te verweven in je leven en put daar kracht uit. Er zijn drie pijlers in het leven: gezondheid, liefde en vrijheid.'

Zijn moeder is een krachtige liefdesbron voor hem en hij haalt vele citaten uit haar brieven aan, zonder dat het sentimenteel of aanstellerig wordt. Ze schrijft: 'Het leven, mijn kind, kent vele drempels die je over moet. Meestal word je ervoor gewaarschuwd. Maar ieder mens struikelt in zijn leven wel eens over een onzichtbare drempel. Daarna, mijn zoon, sta je op en loop je verder en zie je tussen de donkerste wolken toch een stukje hemelsblauw en bloemen die bloeien in hun volle schoonheid.' En: 'Het is nu volle maan en alle zilveren draadjes van diezelfde maan die daar ook schijnt, nemen mijn liefde voor mijn dappere kind mee en spinnen de mooie droom van later, de tijd dat je weer bij ons zal zijn.' Zij deelt haar droom, houdt moed en wijst hem erop dat ook hij moet durven dromen. 'Laat je meedrijven op het nieuwe van je leven. Denk nog maar eens aan je dromen. Natuurlijk is niet alles - ook in de toekomst - rozengeur en maneschijn, maar belangrijk is dat de rode draad in je leven er eentje is die voldoening geeft die je de weg wijst naar je talenten. Dat hoeven geen wereldschokkende dingen te zijn, maar als er honderd zijn die zoals jij handelen, dan ben je als voorbeeld toch al behoorlijk geslaagd. Ook jouw leven zal weer zo fris als ontluikende lente worden, zodat je de sombere, diepe herfsttijd en donkere winterdagen een plaats kunt geven in je leven, hopelijk zonder bitterheid. Daar gaan we aan werken. Vergeten zul je het niet, dat hoeft ook niet, maar als je het een plaats kunt geven, dan zul je in staat zijn anderen te helpen. Geef niet op, mijn kind. Heel veel moederliefde van mama.'

'Als docent heb je een verantwoordelijk vak,' weet Oubelkas. 'Als je vertrouwen in je leerlingen hebt, zullen ze daar dankbaar voor zijn. Als je hen helpt bij het verwezenlijken van hun dromen, help je hen echt verder.' In de gevangenis heeft hij op een gegeven moment Engelse les gegeven aan medegevangenen. Hij zag hoe trots zijn 'leerlingen' konden zijn als ze zich in het Engels konden voorstellen en hij ervoer hoe dat ook een positieve uitwerking op hem had. De twee boeken van Oubelkas zijn voor leerlingen en docenten inspirerend, omdat de inhoud even realistisch als onvoorstelbaar is. Lezen dus! Ze laten niemand onberoerd, omdat deze man een voorbeeld is van een professional die optimaal gebruikmaakt van de ruimte die altijd en overal aanwezig is. Al is dat soms een onzichtbare ruimte tussen de oren, in je hoofd, de motor van alle handelingen. ❖

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

> **www.oubelkas.nl**
> **www.facebook.com/oubelkas**

(advertentie)

BOEK**SIGNALEMENTEN**

21E EEUWSE VAARDIGHEDEN

SLO verkende in opdracht van het ministerie van OCW wat wordt verstaan onder 21e eeuwse vaardigheden en in hoeverre deze vaardigheden onderdeel uitmaken van het funderend onderwijs (het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs). Daarbij is specifiek aandacht besteed aan digitale geletterdheid. De verkenning resulteerde in een conceptueel kader bestaande uit acht vaardigheden: creativiteit, kritisch denken, probleemoplosvaardigheden, communiceren, samenwerken, digitale geletterdheid, sociale en culturele vaardigheden en zelfregulering. Daarnaast werd nagegaan op welke wijze de 21e eeuwse vaardigheden zijn beschreven in het curriculum en op welke manier ze deel uitmaken van de lespraktijk.
21e eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs / A. Thijs, P. Fisser, M. van der Hoeven. - Enschede : SLO, 2014, 124 pag.
www.slo.nl/downloads/2014/21e-eeuwse-vaardigheden-in-het-curriculum-van-het-funderend-onderwijs.pdf

CULTUURONDERWIJS IN KAART

Kunstgebouw heeft een poster ontwikkeld waarmee in kaart wordt gebracht wat een school doet aan cultuuronderwijs. De poster is onderverdeeld in drie domeinen: Domein 1: Wat doet de school zelf? Domein 2: Wat doet de school samen met de culturele omgeving? Domein 3: Wat haalt de school uit de grote wereld? Elk domein levert een specifieke bijdrage aan de culturele ontwikkeling van een kind. Een cultuuronderwijsprogramma over acht schooljaren bevat activiteiten uit alle drie de domeinen. Hoeveel een school aanbiedt in elk domein - en van welke discipline - hangt af van de visie van de school, de mogelijkheden en de doelgroep.
Wat doet uw school aan cultuuronderwijs? / Kunstgebouw, Stichting Kunst en Cultuur Zuid-Holland. - Rijswijk; Kunstgebouw, 2014
www.kunstgebouw.nl/Menu/Nieuws/2014/images_2014/DrieDomeinenPoster.pdf

PLEZIER IN ZINGEN

De online lessen van 123ZING helpen leerkrachten om te zingen met kinderen. De website biedt de leerkracht online toegang tot tientallen liedjes voor de groepen 1 t/m 8 met bijpassende muzikale lessuggesties, meezingvideo's en zanglessen voor het digibord en de computer. Kinderen krijgen toegang tot de speciale kidspagina waarmee ze ook thuis verder kunnen zingen. De school kan met behulp van de methode Teach the Teacher de deskundigheid van de leerkrachten bevorderen. De gecombineerde aanpak van praktische zangtraining en aansprekend lesmateriaal ondersteunt de school bij het behalen van de doelstellingen vanuit de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit (werken aan het behalen van de kerndoelen, aan doorgaande leerlijnen en aan de bekwaamheden van leerkrachten).
www.123zing.nl - 2014

CREATIVITEIT EN DANS

Hoe kan danseducatie ingezet worden om kinderen in het basisonderwijs te stimuleren buiten-de-kaders te denken? Creativiteit kan op verschillende wijzen gestimuleerd worden, zowel via cognitieve activiteiten zoals leren 'out of the box'-denken als via fysieke activiteiten zoals dans. In beide processen is sprake van loslaten van bekende en logische patronen. De cognitieve en fysieke ontwikkeling van kinderen kan niet los van elkaar gezien worden. De combinatie van waarnemen, denken en doen is dé combinatie waaruit creativiteit ontstaat.
Creativiteit en danseducatie: een literatuurstudie naar danseducatie als stimulering van creativiteit in het basisonderwijs / E. Verloop. - 2013. - Bachelorscriptie Universiteit Utrecht, Opleiding Theater-, Film- en Televisiewetenschap, afdeling Dans
http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/291623/Scriptie%20Creativiteit%20en%20Danseducatie%20-%20Esther%20Verloop%203462811.pdf?sequence=2

PRAKTISCH DOCUMENT VOOR ICC'ERS

Het LKCA heeft een digitale en geactualiseerde versie van *Dossier icc* uit 2012 gemaakt. Ook de digitale versie van Dossier icc is een inspirerend en praktisch document, speciaal geschreven voor cultuurcoördinatoren in het basisonderwijs. Het is gebaseerd op de praktijk van cultuurcoordinatoren en icc-trainers. De publicatie bevat een grote variatie aan onderwerpen, van meer theoretisch tot heel praktische informatie. De publicatie is opgedeeld in drie delen. Deze zijn afzonderlijk te downloaden. Deel 1 *Van passie naar beleid* (door Pieter Mols) gaat over het waarom van cultuureducatie, met onderwerpen als passie en inspiratie, visie en beleid. Deel 2 *Cultuur en educatie, kunst, erfgoed en media* (door Karin Kievit) gaat over de inhoud van cultuureducatie. Hierin komen onder meer doelen en kerndoelen, creativiteit en leerlijnen aan bod. Deel 3 *Van plan naar praktijk* (door Rudy Elmans en Marlies Tal) is het meest praktische deel van Dossier icc. Het bevat hoofdstukken over bijvoorbeeld taakverdeling, financiën, samenwerken, communicatie en evalueren. Bij elk deel is online aanvullende informatie geplaatst in de vorm van bijvoorbeeld checklists, praktijkvoorbeelden, literatuursuggesties en nuttige websites.
Dossier icc digitaal / P. Mols …[e.a.]; E. Wervers (redacteur). - Utrecht: LKCA, 2014, 3 delen
www.lkca.nl/icc/dossier-icc

VAN HUNEBED TOT ANNIE M.G. SCHMIDT

In *De canon van Nederland* worden vijftig gebeurtenissen, personen, teksten, kunstwerken en voorwerpen uit de geschiedenis van Nederland onder de loep genomen. Hoe heeft Nederland zich in de loop van de eeuwen ontwikkeld: van de hunebedden tot de euro en van Karel de Grote tot Annie M.G. Schmidt?

De canon van Nederland: onze geschiedenis in 50 thema's / R. Bouwman (redacteur). - Amsterdam : Meulenhoff, 2014. - 231 pag. - ISBN 9789029089500

INFORMATIE

De meeste vermelde publicaties zijn opgenomen in de online bibliografie cultuureducatie en amateurkunst van het *LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst)*. De bibliografie biedt een compleet en actueel overzicht van alle relevante literatuur over cultuureducatie en amateurkunst. Meer informatie: **www.lkca.nl/informatiebank**, e-mail: **info@lkca.nl**, (030) 7115100.

TONEELDANSEXPOSITIE&BOEKEN

DER RING DES NIBELUNGEN

Der Ring des Nibelungen, de muzikale saga van Richard Wagner over liefde, macht, bedrog en wraak - en nog veel meer gevoelens, emoties en karaktereigenschappen, te talrijk zijn om hier op te noemen - is legendarisch. Voornamelijk door zijn lengte - 15 uur oftewel 14 CD's - en muzikale vernieuwingen, maar ook door de spraakmakende ensceneringen van het Wagner Operafestival in Bayreuth die geregeld voor laaiende discussies zorgen. **AUTEUR: OLGA DE KORT-KOULIKOVA**

Voeg hier aan toe dat in de 21 jaar die Wagner aan het componeren van *Das Rheingold, Die Walküre, Siegfried* en *Götterdämmerung* besteedde, hij deze vier opera's met tientallen, in het Duits zingende, personages bevolkte en ontelbare verhaallijnen verrijkte. Menig volwassen muziekliefhebber deinst ervoor terug om aan de beroemdste operacyclus aller tijden blootgesteld te worden. Dat je ook bij Wagner van kinds af aan moet beginnen, is begrijpelijkerwijs niet de meest voor de hand liggende gedachte. Het lijkt onbegonnen werk om jonge luisteraars nieuwsgierig te maken naar Wagners meesterwerk en al helemaal onuitvoerbaar om ze met de hele cyclus kennis te laten maken.
Met de Ring van Edwin Rutten wordt elk kind echter binnen twee uur een Wagner-kenner, mits het 'fantasie-knopje' - bij kinderen nog ergens op het hoofd aanwezig - omgedraaid wordt. De muzikale fragmenten uitgevoerd door de beroemde Wagner-zangers en het Symfonieorkest van de Beierse Omroep zorgen ervoor dat ieder personage door zijn leidmotief herkenbaar blijft. En tussen al die muzikale pracht en praal van Wagner klinkt de bekende stem van Rutten, zelf een groot Wagner-liefhebber. Met veel humor en aandacht voor het karakter van de personages en de gevoelens die in de muziek te horen zijn, leidt hij zijn jonge luisteraars door het bos van verhaallijnen, zodat iedereen zijn plaats in het verhaal krijgt. Een bijkomend voordeel van de CD's is dat kinderen spelenderwijs de muziek van Wagner leren kennen, de personages met hun leidmotieven beginnen te herkennen en gewoon de tijd nemen om er aandachtig naar te luisteren. En dan zorgt Edwin Rutten dat ze *Der Ring des Nibelungen* wel gehoord hebben!

Aangenaam klassiek voor kids 2013
Der Ring des Nibelungen
Richard Wagner
Verhaal en verteller: Edwin Rutten
2CD's
Prijs: € 9,99 (incl. cadeaukaart t.w.v. € 5,--)

JOZEF VAN DEN BERG

14 september 1989, 20.00 uur. De gevierde poppenspeler Jozef van den Berg staat op het podium van De Singel in Antwerpen met *Genoeg Gewacht*. Bij aanvang zegt hij: 'Ik ben een werkelijkheid genaderd die niet meer te spelen is. De zoeker zoekt, maar hij wordt gevonden. Daarom sta ik vanavond voor het laatst op de planken.' Daarop verlaat hij het podium, het publiek krijgt het toegangskaartje terugbetaald. Sinds die dag trad Jozef nooit meer op. **AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN**

Ik bewaar prachtige herinneringen aan deze wonderbaarlijke theatermaker. Allereerst omdat ik het geluk had, samen met mijn kinderen, zijn voorstellingen te bezoeken en deelgenoot te worden van zijn verbeeldingskracht. Daarna ook als docent die tot in de jaren negentig televisieregistraties van zijn voorstellingen in de klas vertoonde en altijd weer mocht ervaren dat zelfs dan nog de magie en het theaterplezier overeind blijft.

Vijfentwintig jaar na zijn opmerkelijke stap, het verdwijnen in de professionele ruimte van een kunstenaar, is er een boek over zijn leven verschenen. In samenspraak met de theatermaker die alles en iedereen verliet om aanvankelijk in een fietsenhok in Neerijnen te gaan wonen, trekt de Vlaamse schrijver Francis Jonckheere markante gelijkenissen tussen het vroegere theateroeuvre en het huidige kluizenaarsleven. Het boek geeft een overzicht van zijn toneelcarrière en probeert zijn drijfveren te doorgronden en een plaats te geven.

Een verhelderend en respectvol boek van een bewonderaar, dat het mysterie dichterbij brengt en mooie herinneringen in beeld brengt. Een boek dat Mannetje Pluim en koning Appeloog weer even tot leven brengt.

Jozef van den Berg
Van poppenspeler tot acteur van Christus
Francis Jonckheere
Uitgeverij Lannoo Tielt (B) 2014
224 pagina's
ISBN 9789401418447
Prijs: € 19,99

ACTIEF

KEN JE DEZE PRACHTIGE MUSEA?

In de gratis *CKplus Nieuwsbrief* kennen we de succesvolle en vaste rubriek *Kent u dit prachtige museum?*. Hierin bespreken we kort een museum met moderne kunst. Kleine, grote, bekende en minder bekende musea, maar ze hebben allemaal gemeen dat ze uniek zijn. Uniek in collectie, uniek in gebouw, uniek in tentoonstellingen. Graag stellen we ook aan jullie de vraag: 'Ken je deze prachtige musea?'

MUSEUM BELVÉDÈRE te Oranjewoud bij Heerenveen is het eerste museum voor moderne en hedendaagse kunst in Friesland. *Gebouw:* Het museum is ontworpen door architect Eerde Schippers en is de verwezenlijking van de droom van Thom Mercuur. Eerst verkocht hij als galeriehouder werken van Friese kunstenaars, nu bracht hij ze samen in zijn droom. Het museum, vond hij, moest als een kijkdoos in het landschap liggen. Het gebouw is een vergrote, mysterieuze zwarte doos van Duits basalt. Deze basaltplaten zijn verschillend van dikte en verspringend aangebracht. Dit geeft het gebouw een raadselachtige uitstraling, ook al omdat beide uiteinden van het gebouw geen ramen hebben. Het middelste gedeelte ligt boven het Grand Canal en is het museumcafé. Het café verbindt de expositieruimte met de wisseltentoonstellingszaal. Grote ramen laten je genieten van enerzijds het Oranjewoud, anderzijds van het museumpark. *Expositieruimte:* Deze is open en tegelijkertijd door scheidingswanden intiem. Opvallend is het niet aanwezig zijn van daglicht. Alleen de plinten van glas laten daglicht door. *Collectie:* Het museum beschikt over een collectie kunstwerken van belangrijke Friese (landschaps) schilders als Jan Mankes, Tames Oud, Thijs Rinsema, Gerrit Benner, Boele Bregman, Willem van Althuis en Sjoerd de Vries. Ook is er werk van stijlverwanten uit binnen- en buitenland als Kurt Schwitters, Theo van Doesburg, Constant Permeke en James Ensor. Daarnaast wordt er regelmatig aandacht besteed aan jonge kunstenaars die passen bij de idealen van het museum. *Tentoonstellingen: Gerrit Benner* (t/m 1 maart 2015). Er wordt vooral aandacht besteed aan de landschappen uit Benners latere Amsterdamse periode. Deze presentatie maakt inzichtelijk hoe zijn improvisaties op het Friese landschap en het merengebied zich ontwikkelden. Eerst ontstaan zijn landschappen hoofdzakelijk intuïtief. Na verloop van tijd gaat hij steeds meer te werk met vlakken en kleuren. *Educatie:* Speciaal voor het basis- en voortgezet onderwijs is er een educatief programma ontwikkeld. Daarnaast biedt het museum bij tentoonstellingen regelmatig een toepasselijk educatief programma. De schoolklas wordt in het museum begeleid door museumdocenten.
www.museumbelvedere.nl

MUSEUM VAN BOMMEL VAN DAM te Venlo. *Gebouw:* Het museum is sinds 1971 gehuisvest in een door de Venlose architecten Van Hest en Kimmel ontworpen gebouw: een bungalow voor het echtpaar Van Bommel-Van Dam, een grote kubusvormige tentoonstellingsruimte met omgang en aangrenzende kantoren. Het kwam bovenop een oude bunker die dienst ging doen als opslagruimte voor de enorme collectie. Het museum werd gebouwd, omdat het echtpaar teveel kunst had om op te slaan in hun huis in Amsterdam. Ze schonken daarom hun hele collectie aan de gemeente Venlo met als voorwaarde een gebouw zoals hierboven beschreven. Een verbinding tussen bungalow en museumzalen maakte het mogelijk dat het echtpaar na sluitingstijd altijd het museum kon bezoeken. Architect van Londen ontwierp daarna de nieuwe ontvangsthal en de tweede tentoonstellingsruimte (1985). *Collectie:* De oorspronkelijke collectie omvat zo'n 1200 schilderijen, tekeningen, prenten en beelden. Gecollectioneerd volgens een bepaalde systematiek heeft het echtpaar Van Bommel-Van Dam niet. De collectie is dan ook behoorlijk heterogeen, maar wel een weerspiegeling van de kunst uit de vijftiger en zestiger jaren van de twintigste eeuw. Hoofdzakelijk schilderkunst met veel abstract-expressionistisch werk. Daarnaast bezit het museum een uitgebreide verzameling etnografische kunst. De collectie wordt nog steeds aangevuld met (ook jonge) eigentijdse kunstenaars. *Tentoonstellingen: A Glorious Gift* (t/m 15 februari 2015). In 2009 ontvangt het museum van het verzamelaarsechtpaar Tijmen en Helen Knecht-Drenth een boeiende particuliere collectie met veel internationale werken op papier, grafiek en schilderijen met onder andere Pierre Alechinsky, Karel Appel, Hans Jean Arp, Eduardo Arroyo, Bram Bogart, Georges Braque. *Limburgs Finest #2* (t/m 11 januari 2015). Een eigenzinnige selectie uit de eerste, tweede en derde lichting naoorlogse kunstenaars uit de provincie Limburg. *Educatie:* Een museumles bestaande uit een interactieve rondleiding die wordt aangepast aan thema's of leerdoelen die actueel zijn binnen het lesprogramma van de school. Het museum organiseert speciale projecten, waarbij een rondleiding in het museum wordt gecombineerd met een workshop op het terrein van de beeldende kunst, muziek of dans. Desgewenst kunnen deze projecten in overleg op maat worden samengesteld.
www.vanbommelvandam.nl

STEDELIJK MUSEUM SCHIEDAM. *Gebouw:* In 1767 ontwerpt architect Jan Giudici een gebouw in U-vorm in neoclassicistische stijl met twee vleugels die verbonden zijn door een kapel. Het gaat dienst doen als het onderkomen voor het uit de dertiende eeuw door gravin Aleida van Henegouwen gestichte Sint Jacobs Gasthuis. In 1940 trekt het museum in de rechtervleugel, in 1966 wordt ook de linkervleugel museum. Na de in 1966 afgeronde verbouwing krijgt het museum elf zalen, de museumwinkel, het restaurant en de Giudici Kapel die sinds 2013 de entree is geworden. *Collectie:* Het museum is een van de toonaangevendste verzamelaars van Nederlandse moderne en hedendaagse beeldende kunst na 1945. Vanaf het begin heeft het museum een beperkt aankoopbudget gekend. Door het beperkte budget is het aankopen van eigentijdse kunst dan voor de hand liggend. CoBrA-kunstenaars voldeden aan deze doelstelling en in 1952 wordt het eerste werk van CoBrA gekocht van Eugene Brandts. Vanaf 1962 was het museum er al vroeg bij met het verzamelen van geometrisch-abstracte kunst (onder andere De Stijl) en heeft men aan collectievorming gedaan. Ook nu wordt de collectie steeds uitgebreid met aankopen van moderne en hedendaagse kunstenaars. *Tentoonstellingen: Ik hou van Holland. Nederlandse kunst na 1945* (t/m 6 september 2015). Dit is hét overzicht van de Nederlandse kunst van na 1945. En is hedendaagse kunst te zien gecombineerd met de ontwikkelingen in de maatschappij. *herman de vries. all* (t/m 18 januari 2015). Herman de Vries is een multi-talent die in zijn werk wetenschap, kunst, leven en natuur met elkaar weet te verbinden. *Educatie:* Bij de tweejarige tentoonstelling biedt het museum een uitgebreid educatief programma. De educatieve programma's zijn erop gericht leerlingen vertrouwd te maken met het museum en met beeldende kunst. Tijdens interactieve rondleidingen worden de leerlingen uitgedaagd zich te laten verrassen door de beeldende kunst en tot het vormen van een eigen mening.
www.stedelijkmuseumschiedam.nl

MUSEUM HENRIETTE POLAK te Zutphen. *Gebouw:* Begin 16e eeuw werd het huis bewoond door de familie Haack, een rijke wijnhandelaar. Tussen het voorhuis en de erachter gelegen stal werd door de RK-familie Haack een huis- of schuilkerk gebouwd. In die tijd was het verboden het Rooms-Katholieke geloof openlijk te bedrijven. Deze schuilkerk is ook nu nog te bezoeken. Het museum opende haar deuren in 1975, een jaar nadat mevrouw Henriette Polak overleed. Henriette Polak, oprichtster van Het Rosa Spier Huis voor kunstenaars en wetenschappers, zette ze zich na de oorlog in voor het humanisme. Samen met kunstenaar Joop Sjollema wilde ze de in de jaren zestig weggedrukte modern-

1

2
STEPHAN J. ENGLISCH - TRINKHALLE AM ZOO (2011)

3
HENK VISCH - FOR ALL THAT IS FORGOTTEN (1984)

4
JOHAN BUNING (1893-1963)

klassieke beeldende kunst weer een eigen plek te geven. Het herenhuis 'De wildeman' en het middeleeuwse pakhuis werden verbouwd tot een museum. *Collectie:* Het museum bezit Nederlandse modern-klassieke schilder- en beeldhouwkunst, werk van kunstenaars die zich bewegen tussen traditie en vernieuwing, tussen figuratief en abstract werk. De vaste collectie van het museum omvat werk van Gerrit Benner, Herman Berserik, Herman Kruyder, Theo Kurpershoek Joop Sjollema, Mari Andriessen, Wim Oepts, Charlotte van Pallandt, Jan Wolkers en Arie Schippers. *Tentoonstellingen: Johan Buning (1893-1963)* (t/m 22 februari 2015). Johan Buning is één van de kunstenaars die aan de wieg stonden van het museum.
www.museazutphen.nl/index.php/nl/home-henriette-polak

DE PONT is een museum voor hedendaagse kunst te Tilburg. *Gebouw:* Het gebouw waarin het museum is gehuisvest, is de voormalige Wolfabriek Thomas de Beer. Architectenbureau Benthem Crouwel heeft het fabrieksgebouw veranderd in prachtig tentoonstellingsgebouw. De driehoekig opstaande shed-daken van de centrale hal geven een prachtig licht. De buitenmuren en gangen met de roodbruine bakstenen bleven intact. De kleine en wat grotere wolhokken vormen mooie expositieruimtes. J.H. de Pont, advocaat, zakenman en Mercedes Benz-importeur, overleed in 1987 op tweeënzeventigjarige leeftijd. Een flink gedeelte van zijn vermogen bestemde hij voor de bevordering van de kunst. In 1992 opende het naar hem genoemde museum. De keus viel op Tilburg, de geboortestad van De Pont. Ook speelde mee dat De Pont zich enorm had ingespannen om Wolfabriek Thomas de Beer in Tilburg te redden. *Collectie:* Bijzonder was dat De Pont zo goed als geen collectie had opgebouwd. Het bestuur besloot het legaat te gebruiken voor de opbouw van een reeks werken op het gebied van hedendaagse beeldende kunst. *Tentoonstellingen: Robert Zandvliet Stones & Sketches, tekeningen en schilderijen* (t/m 4 januari 2015); *Georg Baselitz Straßenbild* (t/m 21 juni 2015); *Marenne Welten, Het is niet in orde* (t/m 4 januari 2015); *Willie Doherty UNSEEN* (t/m 18 januari 2015). *Educatie:* Voor de rondleidingen en workshops werkt het museum met gespecialiseerde krachten. Er zijn vele mogelijkheden voor ontvangsten op maat, lespakketten en lessen in de klas.
www.depont.nl

DE BUITENPLAATS is een museum voor figuratieve Kunst te Eelde. *Gebouw:* Het Nijsingh-huis in Eelde diende te worden opgeknapt. Na voltooiing van de restauratie zijn een aantal vertrekken door de figuratief werkende kunstenaar Matthijs Röling (Blauwe zaal, bibliotheek en entreehal), Wout Muller (achterhuis), Pieter Pander (achterwand van het Koetshuis), Clary Mastenbroek (een bovenhuisvertrek) en Olga Wiese (een bovenhuisvertrek) prachtig beschilderd. Het moest een 'kunstpaviljoen' worden, omdat er naast wisselexposities ook podiumevenementen zouden kunnen plaatsvinden. Architectenbureau Alberts en Van Huut uit Amsterdam ontwierp het museumpaviljoen en het museumcafé. Hierbij gingen ze uit van 'organische architectuur'. *Collectie:* De Buitenplaats toont en verzamelt figuratieve kunst van na 1945. Hierbij ligt de nadruk op in Nederland woonachtige kunstenaars. *Tentoonstellingen: Organische Architectuur* (t/m 11 april 2015). *Educatie:* Het museum verzorgt bij iedere tentoonstelling een anderhalf uur durende kinderrondleiding voor leerlingen van 9 t/m 12 jaar. De leerlingen ontvangen tijdens de rondleiding een kijkwijzer. Ook voor het voortgezet onderwijs biedt het museum educatieve programma's op maat.
www.museumdebuitenplaats.nl

SINGER MUSEUM te Laren NH. *Gebouw:* In 1911 liet het echtpaar William en Anna Singer in Laren de villa De Wilde Zwanen bouwen. De villa werd door de Larense architect Wouter Hamdorff in 1953-1956 uitgebreid met een concertzaal en een museum. Hiermee werd de kunstcollectie van het echtpaar breed toegankelijk. William Singer (1868-1943) was de zoon van een steenrijke staalondernemer uit de Verenigde Staten. In 1901 vestigde hij zich samen met zijn vrouw Anna in Laren. De kunstenaarskolonie te Laren trok de kunstverzamelaars enorm. Ze waren verwoede verzamelaars. *Collectie:* De collectie van het museum omvat zo'n 700 schilderijen, 2000 werken op papier, 180 sculpturen en 300 werken van toegepaste kunst. Uiteraard is de kern het verzamelde werk van het echtpaar: werk van Fransen, Amerikanen en de traditioneel, impressionistische Gooise kunstenaars. Het museum heeft veel werk van de Haagse School en Amsterdamse Impressionisten verworven. *Tentoonstellingen: Raoul Dufy* (t/m 11 januari 2015). Voor het eerst in bijna zestig jaar presenteert Singer Laren het veelzijdige oeuvre van de Franse kunstenaar Raoul Dufy (1877-1953); *Leo Gestel, de mooiste modernist* (25 januari 2015 t/m 25 mei 2015). Dit is een overzichtstentoonstelling met het beste werk uit het veelzijdige oeuvre van Leo Gestel (1881-1941). *Educatie:* Tijdens een rondleiding komen de leerlingen van alles te weten over de tentoonstelling en het museum. Daarnaast zijn er speciale onderwijsprojecten.
www.singerlaren.nl

MUSEUM DE FUNDATIE te Zwolle. *Gebouw:* Architect E.L. de Coninck bouwde tussen 1838 en 1841 in Zwolle een Paleis voor justitie in neoclassicistische stijl: Paleis aan de Blijmarkt. In 2005 is het onder leiding van architect Gunnar Daan verbouwd. In 2012/2013 werd de uitbreiding van Hubert Jan Henket gerealiseerd: een enorm ellipsvormige opbouw op het gebouw. 55.000 blauw witte tegeltjes vormen de bekleding aan de buitenkant. Een glazen lift brengt je naar en in 'De Wolk' zoals de opbouw officieel heet. Dirk Hannema (1895-1984) was een kunstkenner, een kunstverzamelaar, museumdirecteur van Boijmans Van Beuningen te Rotterdam en oprichter van de Stichting Hannema-de Stuers Fundatie, een stichting die gevestigd is op nagelaten fondsen. Daar is Museum de Fundatie uit voortgekomen. Sinds 1993 beheert de stichting ook de collectie moderne en hedendaagse kunst van de provincie Overijssel. *Collectie:* Deze omvat uiteraard de verzameling van Dirk Hannema met werk vanuit de late middeleeuwen tot nu. De collectie Paul Citroen werd door de provincie aangekocht en omvat werk uit de periode 1900-1965. *Tentoonstellingen: Van Gogh tot Cremer - Nederlandse kunstenaars in Parijs* (t/m 4 januari 2015); *Lotta Blokker, The Hour of the Wolf* (t/m 4 januari 2015). Negen levensgrote, bronzen sculpturen die de gevoelens van de slapelozen verbeelden; *Sluijters' Grote Oorlog* (t/m 4 januari 2015). 77 politieke oorlogsprenten. *Educatie:* Een zap-les, een korte interactieve rondleiding, de Grand Tour, echt of imitatie en kijkwijzers zijn een paar educatieve mogelijkheden.
www.museumdefundatie.nl

INFORMATIE

De vermelde activiteiten vormen een selectie uit de overzichten van de cultuur- en kunstsite *CKplus*.nl, samengesteld door de beheerders Wil en Hans Weikamp. *CKplus* geeft actuele overzichten van educatieve activiteiten, exposities en naslagsites van de culturele en kunstinstellingen. Deze informatie vindt u op **www.CKplus.nl**, e-mail **webmaster@CKplus.nl**.

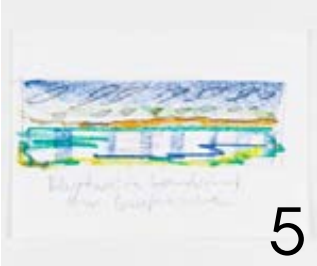

ROBERT ZANDVLIET - RHYTMISCHE LANDSCHAFT AM GENFERSEE (2011)

RAOUL DUFY - BATEAUX PAVOISÉS (CA. 1959)

TJALF SPARNAAY VOOR SLA

Labrys *Reizen*

Educatieve *groepsreizen* op maat

Op reis met leerlingen of studenten? Vraag een vrijblijvende offerte aan!

Al meer dan 20 jaar organiseren wij educatieve groepsreizen op maat.
Van pril reisplan tot veilige terugkeer, voor ieders budget en met
bestemmingen wereldwijd. Indien gewenst komen wij graag op school om
een reisplan te bespreken of een offerte mondeling toe te lichten.

👍 vaste contactpersoon 👍 deskundig team van (kunst)historici, classici, archeologen en andere specialisten 👍 we spreken Nederlands, Engels, Frans, Duits, Italiaans, Grieks en Spaans 👍 scherpe offertes 👍 volledige informatievoorziening 👍 complete verzorging 👍 haalbaar reisprogramma 👍 actuele informatie over de bestemming 👍 gratis service voor reserveringen musea en opgravingen 👍 gratis service voor aanvraag gidspermissies en groepssitepass

024-3822110 | INFO@LABRYSREIZEN.NL | WWW.LABRYSREIZEN.NL